

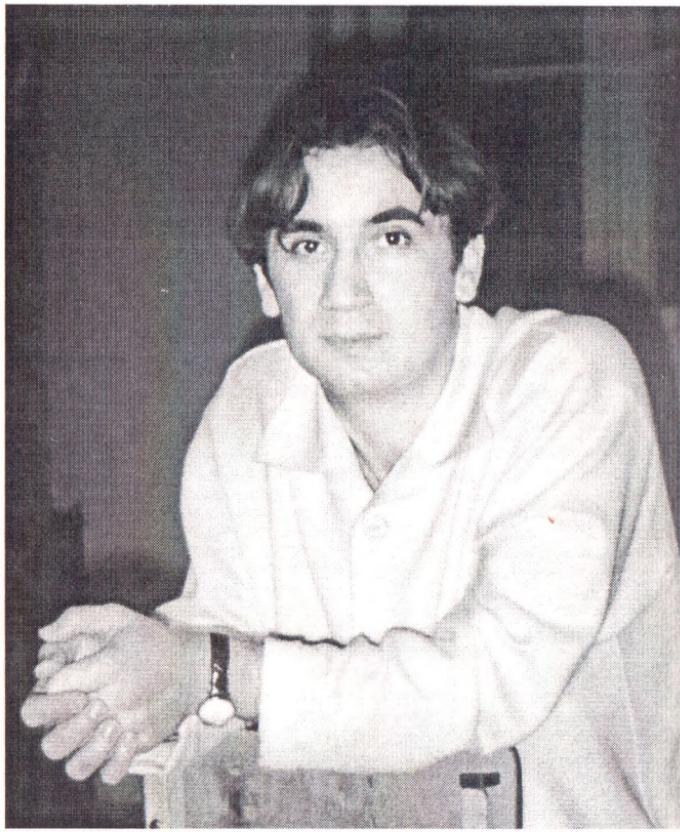
4-5
2004

аңызың үшбөйнүү, чубай прогресс, фарн анык
амондогың ичтөннөңдөйсө, үзүсүлдөйсө күсүн.

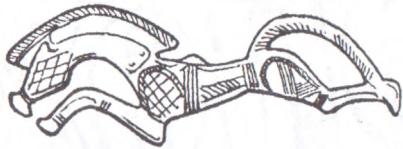
ЧАРЛЬЗ ДИККЕНС

МАХ АУГ

Нә равдысты фендзыстут
нывгәнәг Есенаты Іхсары күистыта.

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2004

MAX ДАУГ

4-5
'04

Журнал цәуы 1934 азы майә фәстәмә

РЕСПУБЛИКАЕ ЦӘГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ АӘРВЫЛМАЙОН ЖУРНАЛ

Сәйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бәрнөн секретарь, прозә — ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги — МАМЫҚАТАЫ Хъазыбег

Журналы ахсәны уынаффәдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризәт, КОСТЫ Лизә, КҮУСРАТЫ Анатоли,
НӘКҮЙСАТЫ Наирә, ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2004

РАЗНЫХАС

1934

азы уалдзәджы рәсүгъадәр май майы, әрдз йә тәккә дидинәгкал-
гәйә куы уыд, уәд дунейы рухс
федта журнал «Max дуджы» фың-
цаг чиныг. Ирон литератураһын
фәзында әвәддиауы хъузон, йә
къабәзтә айтындынән ын стыр ахъаз чи уыд, ахәм аудағ —
әрвымәйон журнал. Йә алыварс разәнгардәй әрбаләууы-
дысты нә хистәр фысджытә — Коцойты Арсен, Малиты
Геуәрги, Къубалты Алыксандр, Барахъты Гино, Илас Әрнигои,
Нигер, Гулуты Әндүри, стәй әрыгон фәлтәр — Дзесты
Куыдзәг, Фәрнион Къоста, Мамсыраты Даべе, Болайы-фырт,
Хъайтыхъты Геор, Плиты Грис әмә иннаетә. Уәдәй абонма
«Max дуг» иузәрдионәй ләттад кәны нә дзырдаивадән,
джиппы уагъта әмдзәвгәтә, каджытә, радзырдтә, уацаута,
романтә, пьесәтә, адәмон сәфәлдистады уацмыстә, уацта
Ирыстоны историйы, цардыуаджы, аивады, культурәйы
тыххәй, цәвиттон, нә мадәлон әвзагән сисе ахъаззаджы
цәрәнхос. Журналы фәрстыл ирону сдзырдтой дунейы адәм-
ты литератураһы классиктә.

Нә бәрәгбоны номырмә баҳастам, алы рәстәджыты «Max
дуджы» фарнмә әфтуәттә чи кодта, уыци разагъды ләттәй
циалдәры уацмыстә, стәй нә абоны литературуон зиууэтты
фәлләйттә — фәнды нә, алы фәлтәртә кәрәдзи куыд
ивтой, уый иуцасдәр равдисын. Нә ирон әвзаг, Брытъиаты
Елбыздыхъойы загъдау, «фәринкәй кәрдагдәр куыд уа,
әхсәры къәрцәй рәвдзәр, топпы фатәй растдәр», уыци
амонд уәд аллонты бындарты: «дҗих куы уәм, уәд-иу кәмә
'рыхъусәм, фәринчы риуыгъдау кәмәй стъәлфәм, зәрдәйыл
әнәмәнг әхсәры къәрццау чи 'мбәла, йә фыррастәй
мәнгарды цәст чи къаха», ахәм литератураһынусмә бон-
джен уәнт «Max дуг», Иры дзыллә!

ИРЫСТОНЫ СОВЕТОН ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ КУЫСТЫ
ÆМӘ ИРОН СОВЕТОН ЛИТЕРАТУРӘЙЫ РӘЭТҮ ТЫХХӘЙ
ÆК(Б)П-ЙЫ ЦӘГАТ ИРЫСТОНЫ ОБКОМЫ УЫНАФФӘ

1934 азы 4 мартъиыйы

Цәгат Ирыстоны советон литературон организацийы күист бүндуронәй фәхүыздәр кәнүны әмә, «Литературон әмә аивадон организациты күист рацаразыны тыххәй» 1932 азы 23 апрелы ÆK(б)П-йы ЦК цы историон уынаффә рапаста, уый царды раудзыны охыл ÆK(б)П-йы Цәгат Ирыстоны обкомы бюро уынаффә кәнү:

(...)

2. Ирыстоны советон фысджыты цәдисы әппәт организацион әмә сфаәлдыстадон күист иудадзыг нывылдаәр кәнүны тыххәй, кәй сәрибарчында, уыцы кусджытә конд әрцәуәнт Цәгат Ирыстоны Фысджыты цәдисы оргкомитетмә: оргкомы бәрнөн секретарәй — Ардасенты X., фысджыты оргкомы сәрдар әмә журнал «Мах дүджы» бәрнөн секретарәй — Фәрниаты Къ.

(...)

*ÆK(б)П-йы Цәгат Ирыстоны обкомы секретарь
Гостиий-фырт*

ÆK(б)П-ЙЫ ЦӘГАТ ИРЫСТОНЫ ОБКОМЫ БЮРОЙЫ УЫНАФФӘ
НАЦИОН АИВ-ЛИТЕРАТУРОН ӘМӘ ІІХСӘНАДОН-ПОЛИТИКОН
ЖУРНАЛ «МАХ ДҮГ» САРАЗЫНЫ ТЫХХӘЙ

1934 азы 20 декабры

Арәэт әрцәуәд журналы редколлеги ахәм адәймәгтәй: Къосирати Сәрмәт, Дзесты Күйдзәг, Нигер, Фәрниаты Къоста әмә Боциты Барон.

Журналы бәрнөн редакторәй фидаргонд әрцәуәд әмб. Къосирати Сәрмәт.

Обләсты чиныгуадзәнән баргонд уәд алы мәй дәр журнал «Мах дүг» афоныл уадзын.

Цәдисмыхуыры обләсты хайадән баргонд уәд, цәмәй 1935 азы 1 январмә журнал «Мах дүг» рафыссын кәнәй әппын-къаддәр дыууә мин экземпляры.

*ÆK(б)П-йы Цәгат Ирыстоны обкомы секретарь
Бутаты Хъ*

ЦӘГАТ ИРЫСТОНЫ ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ КУЫСТ
ФӘХҮҮЗДӘР КӘНЫНЫ ТЫХХӘЙ ӘК(б)П-ЙЫ ЦӘГАТ
ИРЫСТОНЫ ОБКОМЫ БЮРОЙЫ УЫНАФФӘЙӘ

1935 азы 20 июны

... Цәмәй ирон литературағы дардләры рәзтән фадәттә уа, уый тыххәй Ирыйстоны обкомы бүро әнәмәнг бакәнинағыл нымайы ахәм мадзәлттә:

(...)

5. Литературон критикә бынтон әдзәлләг уавәры кәй ис, уымә гәсгә Фысджыты цәдиси правленийән хәсгөнд уәд литературон критикты секци саразын. Секцийы сәргълауууәгәй нысанғонд әрцәуәд әмб. Галаты Степан. Литературон фронты уыцы къабаз ахсдиаг кәй у, уымә гәсгә ныбыл сәвәрын хъәуы секцийы уәнгткен теоретикон ахуыртә, цәмәй нәм фәзына, «советон литературағы рәэты әппәт процесстә дәр арф чи иртаса, раст әмә бәлвырд арғысын чи кәна, фысджытән социализмы әңгәт нывғәндҗытә суәвүнән ахъаз чи уа, аив литературәй әмә литературон теорийы капитализмы баззайәццәгтимә карз тох чи кәна». (ССР Цәдисы советон Фысджыты цәдиси II пленумы резолюцийә), ахәм критика.

6. Журнал «Max дүг» әмә обләстон газетты араэст әрцәуәл «kritикә әмә библиографийы» хицән хайәдтә, уәлдай фылдәр әргом аздахын хъәуы райдайгә әрыгон фысджыты сферлдыстадмә.

7. Сыхаг республикәтимә интернацион бастздынәдтә фәхүүздәр кәныны охыл араэст цәуәд:

а) литературон изәртә уыцы республикәты фысджытимә иумә, цәмәй сын кәрәдзийи сферлдыстадон фәлтәрдзинад әххүйс уа сә күисты.

б) ирон әевзагәй әндәр нациты әевзәгтәм әмә әндәр адәмь әевзәгтәй иронмә тәлмац кәныны күист фәнүүылдәр кәнын.

8. 1935 азы дәргүү журнал «Max дуджы» тираж хәеццәгонд әрцәуәд 5000 экземплярмә.

9. Фысджыты цәдиси правлени әмә журнал «Max дуджы» редакцийән (әмбәлттә Боцийы-фырт әмә Дзадтийы-фырт) хәсгөнд уәд, цәмәй Цәгат Ирыйстоны советизацийы 15-әм азмә әмә автономийи II-әм азмә цәттә кәнын райдайой «Max дуджы» юбилейон номыр дыууә хатты бәзджындараЯ, йә тираж 5000 экземплярәй къаддәр күид нә уа, афтәмәй.

ӘК(б)П-ЙЫ Цәгат Ирыйстоны обкомы секретарь
Бутаты Хъ.

«МАХ ДУГ»

Рацыд «Мах дуг» — Цәгат Ирыстоны советон фысджыты журнал.

Йә сәр тынг хъуыди уыцы журналән, хъуамә афонмә дәр рацыдаид.

Рәзы Ирыстоны советон литературае, ног әмә ног фысджытә зыны Цәгат Ирыстоны. Күйд рәзы социализм Ирыстоны, күйд рәзы ног социалистон адәймаг, күйд сәфынц кълассон тохы цәхәрә зәронд җарды фәлхортә, — ие уыдәттә иууыл хъуамә равдиса ирон советон литературае. «Мах дуг» у йә хәңгәрз./«Мах дуг» йә алфамбрай әмбырд қәңзән ирон фысджыты, уынаффә қәндзән сә литературун күистән, фәндаг сын амондзән.

Фыщаг номыртәй күйд зыны, афтәмәй «Мах дуг» уәрәх айвәзта йә базыртә, бирәх хъузаттә ссардта йәхицән. Фыссынц дзы зәронд фысджытә, фыссынц дзы нәүдҗытә. Фыссынц дзы Къубалты Алыксандр, Гулуты Андри, Ардасенты Хадзыбатыр.

«Мах дуджы» ис аив уацмыстә, ис дзы критикон статьятә.

Уыцы уацмыстә, уыцы статьятә къаннәг
✓ сты асәй/әвәеццәгән, «Мах дуджы» фысджытә дзәгъәлә дзурын нае уарзынц, сә алы ныхас дәр баргә қәнынц. Даргъ әмә әвзәр уацмысы бәсты цыбыр, фәлә рәсүгъд исты куы ныффыссай, уәд уый зәрдәмә хуыздәр цәуы.

Стихтә хәрз чысыл ис «Мах дуджы», әвәеццәгән, ног журналы уынаффәгәндҗытә лыстәг сасирәй луарынц әмәе сәхи хизынц әнәүд, әвидавуц стихтәй. Уымәй тынг хорз әгъдау әвәрынц. Кәннод уыңы әвзәр стихты лакъон дон йә быны кәни әвзорнг ирон советон литератураеи. Бәгүүдәр, хәрзхъәд аив стих къадәр нәу аив прозәйә, фәләе нә фысджытә, иуыстәм-ты йеддәмә, рәвдә не сты дзәбәх стихмә, әмәе сын цы ба-чындәуа! Әңгәр, нә фысджытә ногәй-ногмә уадзынц стихты чингүйтә, фәләе нәй: нә фәци амонд ирон стихы әмәе иу иф-тәгты йеддәмә рәстмәе нә кәни.

«Мах дуджы» фыццаг чиныдҗы ис дыууә нывы Фәрниаты Къостайы «Уады уынәр»-әй. «Уады уынәр»-ән йә иннәе ныв-тау адон дәр аив әмәе удағас рауадысты.

Гъе, фәләе хорз уайд, Фәрнион «Уады уынәр»-ы хъуыддаг күү фәтагъидәр кәнид, науәд әй егъаудәр хәйттәй күү рахәс-сид адәмы размә, кәннод хицән чысыл скъуыддәзгыл адәй-маджы җәст нал әххәссы.

Хорз уайд ноджы, Фәрнион анекдоттәй күү хизид йә аив уацмысты әмәе йә иуәй-иу геройтә әгәр әдылы күүнәе уаик-кой. Әрхыхъәуы адәм афтә әнхъәлүнц, әмәе әфсәдтә хәстмә әнә хәңгәрзәй җәуынц, паддзахтә та дзы хъәбисәй хәңүнц; паддзахы әфсәдтә сә фырәмбаргәйә булкъоны раз револю-цион зардҗытә кәнүнц. Үанцон әдылы нәу?

Хорз уайд ноджы, Фәрнион йәхи күү хизид әргом натура-лизмәй: «Уады уынәр»-ы иу џавәрдәр сылгоймаг... «Йә къухәй йә гуыбын әрҖавта әмәе загъта: «Кәй хъәуы... әхца...»

«Мах дуджы» фыццаг чиныдҗы Дзесты Күыдзәгән ис иу чысыл радзырд, йә ном — «Цырагъ». Нә фысджытәй Дзесты Күыдзәджы йеддәмә начи фыссы уацмыстә сабитән. Стыр әхсизгон күист кәни уымәй Күыдзәг. Сабиты литератураеи сәр нә тынг хъәуы. Сабитән уацмыстә цы фыссәг фыссы, уымә литературуон курдиаты уәлдай хъумәя педагогон дәснийад. Сабиты фәлгондзтә рәсугъд сഫәлыста Күыдзәг «Хорхәссә-джы» әмәе «Фәстаг аргъау»-ы, йә ног уацмыс «Цырагъ»-ы дәр сабиты кой кәни. «Цырагъ» әмәе «Додти тәрхъус кәд әрҖахасид» иу джиппы уагъд сты. Сә дыууәйи дәр Күыдзәг зонд амоны сабитән. Зонд әвзәр нәу, фәләе әгәр зондәй саби цъәхдәндаг кәни, хъыг дзы кәни. Сә дыууәйи дәр Күыдзәг садзгә хабәрттә, садзгә ныхәстә кәни.

Сабитән әмәе сабиты цардәй әмбәлү фыссын әххәст аив

уацмыстә, царды әңгәмдзинадәй хъацыд чи уа, туг кәй цәсгомы зила. «Хорхәссәг» әмә «Фәстаг аргъау» чи ныфғыста, уымән йә бон бауыздән ахәм уацмыстә сфердисын.

Уйыхыгъд, әмбисонды рәсугъд уацмысимә раләууыди Күйдәг «Мах дуджы» дыккаг номыры. Уыцы уацмысән йә ном — «Ләг нә дә». Цард әнхъизы Күйдәжды радзырдән йә алышынәй. Комсомолы рәнхъыты сәвзәрди ног адәймаг ног хъуыдитә әмә ног зәрдәимә, әмә уыцы адәймаджы Күйдәг әвдисы Бедтойы удәгас фәлгондз, әвәджиау сюжет ахәм дәсныйә нывәнды Күйдәг, әмә йә иугәндзон зәрдә йәхимә исы. Уымә дзаджджын, рәсугъд әвзаг.

«Мах дуджы» поэзийи сәр ләууынц Нигеры әмдзәвгәтә. Курдиатджын әмә күльтурон фыссәг Нигерән йә фәд «арфадәр әмә уәрәхдәр» зыны ирон советон литературајы. Нигеры поэтикон уацмыстә әххәст вәййынц эмоционалон удај, йә хъуыдитә, йә әнкъарәнтә ахәм джиппы ауадзы, әмә зәрдәйи хъустә ныңџәвүнц, адәймаджы уәнгты ахъарынц. Къуыдары Джусойты сәфтыл Нигер ныфғыста зарәг «Хур — фәдисон».

Цагъар заманы адәймаг алцыппәтәй дәр тарсти, тынгәр та тарсти мәләтәй. Социализмы дуджы, социалистон бәстәйи сәрибар адәймагән йә «түгдадзин — әгәрон», «әгәрон тыгъд — йә зәрдә», йә җәстәнгас, йә каст — размә, әмә уый тыххәй уый мәләтәй нә тәрсы, ныфс әмә әнхъәлцауәй кәсиси цардмә. Гъе уыцы хъуыдитә йә зәрдәйи дзаг әвдисы Нигер йә уацмысы, йә ном уыцы уацмысән — «Нә тәрсын әз».

Йә әртыккаг уацмысы — «Гыцци»-йы — Нигер ныхәй-ныхмә әркодта рагон ирон сылгоймаджы «цард» әмә ног сылгоймаджы «цины ран». Рагон сылгоймаг «судзгә сау фыдты» тыхст. Ног сылгоймаг «кусы ерысәй», ие 'мбал — зиукусәг әмбәлттә, йә фәндаг уымән ныр — уәрәх. Советон бәстәйи әцәг чи сәрибар, уыцы сылгоймаджы циндзинады пафос, ивылд донау, йә билтәй кәлү Нигеры «Гыцци»-йы. Гъе, фәлә кәддәр Дантеиы «зындон» хъацыдәр күйд рауд нывтәй әмә фәлгондзтәй әмә йә «дзәнәт» та фәлурсдәр, афтә рацыди Нигеры хъуыдаг дәр: зәронд цардән уый ссарадта йә аккаг нывтә әмә ныхәстә, фәлә ног цард әвдисы фәлурс ахорәнтәй, схематикон әгъдуаәй. Уый уымән, әмә нә фысджытә хаттәйхатт ног царды процесстән сә арфы наә цәуынц, наә сә зонынц.

«Мах дуджы» критикон статьятај скойи аккаг сты Нигеры «Әдзард зынгхуист», Дзанайты Сергийи «Нигеры сфер-

дистад» әмә Къосирати Сәрмәтты «Мәхъхъәлы литература».

Йә лирикон рецензийы Нигер мысы «әдзард зынгхуыст» Хъамбердиаты Мысосты. Стыр курдиат, стыр әнхъәлцау ахас-та ингәнмә Мысост. Зәрдәйи бынәй чи җәуы, ахәм ныхәстәй ийн әвдисы Нигер йә рәсүгъд сурәт.

Хорз бакодта Сәрмәт, нә сыйаг адәмы литературәйил ны-
хас кәй ракодта, уымәй. Ноджы хуыздәр бакәнид, уыцы лите-
ратурәйи аивдәр уацмыстә тәлмаңғондәй күы фәзыниккөй
«Max дуджы».

Дзанайты С. фыссы Нигеры тыххәй. Нигеры кой арәх хъәуы
әмә Сергиюа къәзгәйә нә, фәлә нәртон әвзагәй. Дзанайты
Серги дзуры Нигеры уацмыстән сә тәлмәнтыл, сә аппыл, фәли-
ници зәгъы сә аивдзинады тыххәй, сә конд, сә фәлғондз әмә
се 'взаджы тыххәй. Уырысы загъдау, Серги әрмәст «социали-
зирует». Уый әғъгъәд нәү.

Дзәбәх җәуы «Max дуг»-ән йә библиографийы хай. Әрмәст
«Max дуджы» дыккаг чиниджы Сарат әгәр судзаг җәфти
фәкодта Зәгъойты Сардийи «Тохы дуг»-ән. Уәддәр, Саратән
йәхи загъдау, Зәгъойты Сардийән ис «стәм хуызәнен фыс-
тытә». Уыцы фыстытыл Сарат хъуамә фылдәр загътаид: әвзорн
фыссәгән канд йә хъәнтә нә, фәлә йә хорздзинәдтә дәр
рәгъмә күы рахәссай, уәд ныфсхаст кәны, йә базыртә не
'рхауынц.

«Фидиуәг», 1934, № 7 — 8

ФЫДБЫЛЫЗ

Батырбеджы хъуыдаг хорз ацыди. Компани уарзаг уыди әмә-иу иунәгәй күү аzzади, уәд цы ракодтаид, уый нә зыдта. Фылдәр рәстәг әм хъуамә исчи цардаид, исчи әнәфатер, әнәбынат, әнәхәца адәмәй, әмә-иу ын уыдан хәссинаг уыдысты, — афтәмәй йәхәдәг ләуд уыди чысыл бынаты, реалон скъолайы надзирателы бынаты әмә мызд иста әрмәст әхсәз туманы. Ныртәккәй йәм ничи уыди әмә тынг хъыг кодта.

Әрәгмәс сыйстади Батырбек ацы хуыцаубоны йә хуыссәнәй. Тагъд дәр кәдәм кодтаид, — кусынмәй йә цәуын нә хъуыди абор. Иннае бонты баст уыди службайы, фәләе абор сәрибар адәймаг у. Сыйстад, йәхки цәхсадта, әddаг хәдон акодта, әфцәггөт ыл әрфидар кодта әмә галстук бәтты.

Къуырцц... Къуырцц... Къуырцц...

Чидәр дуар әрбаҳоста.

— Чи дә уый? Мидәмә!

Дуар байтом ис.

Йә иу къухы — чумәдан, иннәйи — хуыссәнты баст, афтәмәй разынди нылләггомау саурихи ләг, — цыдаид ыл 30 азы бәрц Уазәг йе стыр сау цәстыйтәй алырдәм адзагъултә кодта, әнә дзургәйә чумәдан әрәвәрдта уаты рахизырдыгәй къуымы, хуыссәнты баст ын йә уәлә әрәппәрста.

— Гъе ныр дә райсом хорз әрбауәд, Батырбек!

- Гъе ныр хорз цәр әмә әгас цу, Къоста! Кәңәй фәдә?
- Раст кәңәй рацытән, уырдыгәй.
- Әмә уәddәр?
- Әмә уәddәр нә зоныс, кәм цардән, уый?
- Зонын, фәлә цәмән рацытә?

Уазәг аәрбадти аәртәкъахыг венаг бандоныл. Венаг бандонән вәййы цыппар къахы, фәлә ацы бандонән йә иу къах йә уәлә нал уыди, цы фәци, уый Батырбек йәхәдәг дәр нә зыдта, стәй ма йә уазәг кәңәй базона! Аәрбадти уазәг уыцы бандоныл, — иннәтә ноджы фылдаәр уыдысты, — кәмән дзы бын нә уыди, кәмән чылдым, — аәрбадти әмә йә иу къах зулмә сарәста, күйд нә афәлдәха, афтә.

— Цәмән рацытә, зәгъыс² Дзуапп раттын зын у уыцы фарстән. Мә фысымтәй рафәлмәңцидән... Аәдзух — «әри аәхца... аәри аәхца!» Мәнмә та аәхца нәй. Ацы фәстаг рәстәдҗы тынг әнәхца сдән, әмә, уымә гәсгә, зын зәгъән у, аәз мә фысымтәй рафәлмәңцидән әви мә фысымтә мәнәй рафәлмәңцидисты. Уыдон фатеры мызд агурынц, мәнмә та мызд бағидынән аәхца нәй... Әмә уал мәнә дәумә аәрфысым кәнон... Цы дын зәгъын, уый зоныс? Знон райсомәй нырмә мә дзыхи хойраджы мылтагәй ницы уыди. Цай аәттә кән, әмә дәм кәд кәрдзын ис, уәд уымә ахуыппытә кәнон.

Батырбек галстук абәттынмә дәсны уыди, фәлә ацы хатт нал араәхсти, ныр дәр ма йә баст нәма фәци. Къостайы аәрбаңыд... Хетәгкаты Къостайы аәрбаңыд ын аәхсызгон уыди. Ныр иунәгәй хъыг нал кәндзән, йә рәстәг дзәбәх аәрвитдзән... Номдзыд Къоста — поэт, ныивгәнәг, — кәм әмдзәвгәтә кәсдзән, кәм нывтә фысдзән.

Батырбек йә галстук баст фәци әмә загъта:

— Кәй аәрбаңытә, уый хорз. Мәнә дын уат, цас дә фәнды, уыйас дзы цәр. Цай аәз ныртәккә аәттә кәндзынән...

* * *

Чысыл самовар стъолыл сыр-сыр кодта. Йә тәф уәләмә бирста әмә фәйнәрдәм хәлиу кодта. Батырбек дыууә агуыв-зәйи аәрәвәрдта самовары къраны раз. Къран баздухынмә күйдәр бавнәлдта, афтә дуар бахостәуыд.

— Мидәмә! — сәззырда Къоста.

Дуар байгом ис. Иу къухы — чыргъәд, иннәйи — хуыссәнты баст, афтәмәй баңыдис уатмә иу 27-азыккон ләг, саулагъз,

сұқылғынды, йәз зачье даст, рихитә цыбыр әлвыд. Әрәвәрдта уаты астәу йәз дзауматә, систа йәз худ галиу күхәй, йәз дзыппәй рахиз күхәй сласта күхтү кәлмәрзән әмәз йәз хид сәрфы ңасгомәй, сәрәй, бәрзәйә.

— Бафәлладтән... О, хәдәгай, уәз райсомтә уал хорз үәнти... Курскаг Слабодкәйә ардәм афтидәй фәңғауын дәр зын у, ам та үйис дзауматимә! Файтон аххуырсон, зәтъга, әмәз, дам, дыууә абазиый. Мәз дзыппы та фондз суарийы йеддәмә әхца най... Къоста та ам цы ми кәнни.

— Күнд дәм кәсін, афтәмәй, раст ды цы ми кәннынмә фәңғылтә ардәм курсаг Слабодкәйә, әз дәр үыцы ми кәннынмә әрбаңылтән аборн, — загъта Къоста.

«Хуыматәджы нае фәзынди, әвәңцәгән, маргъяу сбәгънәг ис, — йәхинимәры хъуыды кодта Къоста. Әнәзонгә нае үыди үыцы адәймаг Къостайән, хәлар дәр ма үыдысты. Фәлә үыл цы 'рцыди? Йе 'фсымәр обләстон газеты редактор куы у, әхца бирә куы исы...»

— Цы әнәбары бон дыл әркодта, әмәз үирдигәй ардәм ахәм уарғы фәхәссай? — бафарста Къоста.

— Әнәбары бон, зәгъыс? Үымә гәсгә у, әвәңцәгән. Ме 'фсымәримә фәхыл дән. Аллывид ын фәкалдтон әмәз раңылтән. Стыр бынаты ис әмәз иннә адәмы әппүн ницәуыл нымайы.

— Уәдә, кәд афтә у, уәд мын ды дәр әмбалән бәззыс. Къордәй иумә стонгәй мәлын әңциондәр у.

— Әввонхортә-йедтә мын фәдзырдта, әмәз үын әз дәр хорз фәдән. Йә зәрдыл бадардән мә дзәбәх ныхәстә... Фәлә, Къоста, ды та кәңәй әрбахаудтә ардәм? Әз афтә үенхъәл үылтән, әмәз дыууә үыдзыстәм, әз әмәз Батыргег әмәз, загътон, истәмәйты ңәрдзыстәм... Ныр...

Батыргег баҳудти.

— Ма тәрс, Иван Абрамыч, дыууәйән цас хъәуы, әртәйән дәр үымәй фылдәр нае хъәуы!

Вертипов, афтә үыди дыккаг уазәгән йәз мыггад, йәз пъалто րаласта әмәз йәз иннә дзауматыл баппәрста.

— Оф-оф-оф! — загъта әмәз әрбадти йәз чыргъәдыл. Йә хид та асәрфта.

— Бафәлладтән (фәкомкоммә ис самовармә)... әркәнүтма! Әз дыккаг бон, цай цы у, үйис куы ферох кодтон.

Иван Вертиповы сәрә стыр хъуыдитә үыди, дардыл фәндәтә кодта. Зарынмә дәсны, — йәз хъәдабәйая фәлмән баритонәй-

иу куы зарыди, уәд бирәтә дзырдой, цы ми кәнә ам, Италийы дәр, зәгъгә, карьерә куы скәнид! Иннәмәй та уый уыди диссаджы актер, фәлә — йә хъысмәт афтә уыди әви йә цәстомы конд хорз нә раудади — театрмәй йә әмгәрон дәр нә уагътой.

— Фәләүүәнт, әз сын фенең кәндзынән! — афтә-иу әртхъирән кодта.

Әртхъирән кодта, фәлә уал ныр йә гуыбын афтидәй хаста.

— Әркәнүт цай! Рәхдҗы, рәхдҗы мә хъуыдаг фәуәлахиз уыдзән, әмә уәд сән әмә физонәг нә разәй цух нал кәндзысты.

Кадиты Батырбек, мидбылты худгәйә, иу къуымәй иннәмәрацу-бацу кодта. Әрләүүүди әмә сдзырдта:

— Дунейы стырдәр адәймәгтәй цыппар баиу сты. — Иннәтәйәм, дис кәнгәйә, бакастысты.

— Цыппар стәм, бәлвырд, — загъта Батырбек. — Стыр поэт әмә ныигәнәг Къоста, стыр артист Вертепов, стыр әнәкъона интеллигент Тушманов әмә реалон скъолайы стыр надзиратель. Кадиты Батырбек, — уый дәр сымах сыхагдзинады руаджы систыр ис.

— Мах стәм, фәлә Тушманов та кәм ис?

— Ардәм әй хъәуы. Знон мын загъта, фатер, дам, мын нәй, әмә цалынмә мә хъуыддәгтә рәвдз кәной, уалынмә уал дәумә әрцәрон. Мәнән әхсызгон уыди, иунәгәй сфермәцүйтән, фәлә ныр мә хъуыдаг иууыл хорз раудадис, — цыппар баистәм.

Әртә ләдҗы сә тәккә цай цымыныл уыдисты, афтә Тушманов дәр әрбахәццә ис, йә къухы баз әмә хъәццүл синағәй бастәй.

— Байрәдҗы кодтай, — сдзырдта йәм Батырбек, — уыныс? Хуыздәр къуимтә ахст фесты.

Тушмановән хъыг уыди, иннә дыууә уазаджы ам кәй фегуырдысты, уый. Хәләрттә уыдисты, фәлә дзы ардәм цәугәйә, цәрыны тыххәй цы ныфс уыди, уый фәкъаддәр ис, ныфс дзы афтә уыди, әмә хъуаг бонты Батырбекәй истаид әфстай әхца. Нырма уый кәм ис — уал әгүист адәймаджы фаг кәцәй уыдзән Батырбеджы мызд!

— Мәнән уәлдай нәу, — загъта Тушманов, — әз дзы бирә нә фәцәрдзынән. А дыууә боны мә хъуыддәгтә срәвдз уыдисты әмә уәд — хәрзбон!

— Мәнән уын уат, цас уә фәнды, уыйас дзы цәрут! — загъта Батырбек, агуывазты цай кәнгәйә, — фәлә хәлцы тыххәй

әппындәр мәнмә әңхъәлмә ма кәсүт. Әксәз туманы исын әмә мәхи фаг дәр не сты. Мәнә уын самовар, агуызытә, аг дәр ис, фәлә тәбәгътә әмә уидгуытә фаг нәй. Сарут уәхә-дәг. Дон — дәлә будкәйи, хәсдзыстәм радыгай... Хъусут!

Уыцы минутыл ныщавта Ирыхъәуы аргъуаны дзәнгәрәг сихоры аргъуыдмәе.

— Хъусут? Музықә дәр нәм ис. Хуыздәр нәм хъуыса, зәгъгә, уәд-иу рудзынгтә байғом кәнүт...

* * *

Әртә уазәджы ныр уазджытә нал уыдысты, фатер уыдан баци, сә бон, се 'хсәв уым әрвистой. Рәстәгәй-рәстәгмә күү сә иу, күү иннә цыдис горәтмә. Әртхъирән кәнгәйә:

— Фәләүүт, мәнә әз мә хъуыддаг ахицән кәнон, стәй уәд хъәздыг цард кәнын байдайдыстәм! Фәлә уыцы әвзәр рәстәдҗы сә иу дәр нә хәст кодта күистыл.

Сә иуән дәр йәхъуыддаг нә рәстмә кодта. Къоста фыста нывтә, фәлә сә әлхәнәг нә уыди. Искуы дзы иу фәүәй уыда-ид, иу къорд сомтә дзы райстаиккой әмә сә-иу уыцы бон ахорд-той. Се 'ппәтәй ныфсджындәр уыди Вертепов. «Гайдамактә» йә дзыхәй нә цух кодта. Уый арәзта украинағ труппа, фәстәдәр ын әнтүсгә дәр бакодта. Труппа «Гайдамакты» ном әғас Уәрә-сейыл айхъуысти. Фәлә уал абор уыцы фәндтәй йә дзыпмә ницы хаудта әмә уал әңхъәлмә касти, кәд, зәгъгә, иннә әмбәлтәй исчи исты самал кәнид. Нәй, иннә әмбәлтә дәр амаләй тыхъажын нә уыдысты. Къостайы амәлтә зынгонд уыдысты. Тушмановы амәлтә та уыдысты афтә, әмә әдзүх митәй мәсгүйтә амадта, — абор-иу цы мәсүг самадта, уый-иу райсом атади.

Цъиуы ләппынта ахстоны мидәг сә мады фәзынди мә әңхъәлмә күү кәсой, афтә-иу әртә ләдҗы әңхъәлмә кастысты Батырбеджы фәзынди мә. Уый таучел адәймаг уыди, кәд фыщаг бартхъирән кодта, хәлци тыххәй мәнмә әңхъәлмә ма кәсүт, зәгъгә, уәддәр йә зәрдә нә ләууыди, цы мызд иста, уый цыппар адәймагыл әмхуызон хардзгонд цыди. Фәлә цас фаг уыдаиккой әхсәз туманы? Әртә уазәджы дәр, сә бон цы уыди, уый кодтой. Сә бон та уый уыди, әмә сә уәлдай дзауматә уәй кодтой толкучкәйи. Дыккаг хәлаф, дыккаг хәдон, дыккаг әндәр исты дзаума никәмәуал бazzад. Әрциди ахәм рәстәг дәр, әмә цыппар адәймагән әппынди дәр бахәринағ ни-

цыуал уыди. Къорд бонты дәргұры афтид кәрдзыны къәбәр мондагәй агуырдтой. Хуыз сә нал уыди, сә рустә бахаудтой, уатай әддәмә нал цыдысты, сә мәгүырдзинад сын куыд ници уыдтаид, уый тыххәй, фәлә сә искәмән әдзәугә нал ис, зәгъгә, кәртмә кәнә әндәр искуыдәм, уәд хъуамә райстаид спичкәйи хъәд әмә цыдаид йә дәндәгтә схъаугә. Фыцца-джыдәр афтә бакодта Къоста әмә иннәттән дәр загъта, зәгъгә, афтә хуыздәр у. Хуыздәр та уый тыххәй хуыдтой афтә, әмә хәдзары хицау Петухова ма базона, маргъяу бәгъынәг кәй сты, уый. Батырбек мәйи бәрц фатеры мызд нае бафыста, цы иста, уый уазджытыл хардзгонд цыди. Петухова йә нае тыхсын кодта, фәлә йәм әхџа нае, уый базытта, зәгъгә, уәд асурыныл дәр нае бацауәрстаид. Тәккә әрәджы иу фатеры цәрәджы афтәмәй фәссырдта.

Уыцы Петухова, хуыдтой йә Петушихә, царди къәридоры кәрон иунәгәй. Хуыдтой йә хъәздыг. Сыхбәсты зынгонд уыди, уый әхча пайдайыл кәй ләвәрдта. Фатеры йәм чи царди, уыдомә хәстәг нае цыди, фатеры мызд сә иста, уыйеддәмә семә нывыл ныхас дәр нае кодта. Иу бур гәдү йәм уыди, әмә йә ныхас, йә хъазт, йә цин — иууылдәр уымә.

* * *

Иу бон Батырбек ссыди йә службәйә. Уаты дуары хъист куы фәңди, уәд әртә «уазәдҗы» сә хуыссәнтәй сә сәртә схъил кодтой әмә сә әмхуызонәй фәстәмә әруагътой. Иннае хәттыты-иу Батырбек чысыл исты хәринағ уәддәр әрбахаста йемә. Фәлә ацы хатт йә къухты әппындәр ницы уыди, ноджы йә әстәнгасыл зынди, йәхәдәг дәр стонг кәй у. Ницы сдзырдтой әртә ләдҗы Батырбекмә. Ницы сәм сдзырдта Батырбек йәхәдәг дәр, афтәмәй йә батинқәтә әмә йә пиджак раласта әмә әрхуыссыди йә хуыссәнү.

— Ие-йех! — мәстыгәр уынәргъд ныккодта Къоста. Йә къухты уыди чиныг, аппәрста йә иуварс, аздәхта йә әстәном къулырдәм, йә зәрды уыд фынәй кәнүн... Фәлә кәм уыди фынәй, — стонг адәймагән йә фынәй дәр фынәй нае — афтә удхары сәннәттә.

Изәрдалынгтә кәнүн байдытта, афтә Къостайы хъустыл ауади хъус-хъусәй ныхас. Бирә нае ахаста ныхас, афтәмәй бамынәг ис. Къоста дзы ницы бамбәрста. Дис кодта — ие 'мбәлттә йә разы афтә хъус-хъусәй никуы дзырдтой. Цы дзы

әмбәхсынц, цымә? Йәхи фынәй әфсон скодта, хуыр-хуыр кодта, фәлә ныхасгәнәг нал уыди. Сахаты бәрәц рацыдаид. Къоста хүйссы әңцад, хъуыдитә кәны, чысылгай йә хъуыдитә рәдзә-мәдзәмә здәхынц. Әвиппайды йын йә сәры магъз ның-цавта әнахуыр уынәр — цәйдәр сыйф-сыйф цәуы. Байхъуыста дзәбәхдәр — чидәр ссоныл кард цыргъ кәны, — афтә әмбары Къоста уынәр. Уынәр фәсабыр вәйи хъус-хъус ныхасы әхсән әмә та райдайы.

— Бәлвырд, ме 'мбәлттәй чидәр кард цыргъ кәны, — загъта хинымәры Къоста. — Фәлә цы хабар уа уәддәр?! Мацы фыдбылыз сഫәнд кәнәнт. Артисттә әмә әндәртә сты, фәлә стонгәй мәләг адәймаг...

Ацы ран Къостайы сәры магъзы фегуырди ахәм хъуыды, кәңци йә әмризәджы сризын кодта. Чысыл ма бахъәуа, ма фәгәпп кәна йә хүйссәнәй, фәлә баурәдта йәхи, загъта йәхинымәры:

— Бакәсон сәм әххәст. Марыны фәнд кәй скодтой, уый әңгәг у, фәлә сын хъуамә ма бантыса! Нә сә бауадзәзынән!

Ныхас аскъуыди, ссоны сыйф-сыйф дәр нал хъуысы, уынджы уынәр дәр бамынәг ис. Горәты ацы кәрон раджы хүйссын ахуыр сты.

Хүйссы Къоста, хуыр-хуыр кәны. Мәнә та йә хъустыл ауади цыдәр уынәр — уый уыди сындәг змәлды уынәр, уый фәстә хъавгә къаҳдзәфты уынәр. Уалынмә дуар сындәг байгомчын-дәуыди әмә йә фәстәмә сәхгәдәуыди. Къоста хүйссәнән сындәг раздәхти иннәрдәм. Әртә ләджы уаты нал уыдысты. Әртә афтид хүйссәнән цур ләууудысты батинкәтә. Цы йә фәхъуыди кәнын хъуыди Къостайән — ие 'мбәлттә барәй цыдысты афтид цыынданты, сә къаҳдзәфты уынәр күйд нә хъуыстаид, афтә. Рабадти Къоста, йә батинкәтә тагъдомау йә къәхтүл ацаута әмә, дуар әңцад байгом кәнгәйә, рацыди тыргъмә. Уым ие 'мбәлттәй ниши уыди. Мардзысты йә, мардзысты йә, зәгъгә, талынг къәридоры бауади Петушихәйи фатеры дуарырдәм. Дуар әхгәд. Йә разы ниши ис... Уәдә цы фесты, цымә? Рауди фәстәмә әмә цәуылдәр йә къах скъуырда. Асин... Арәзт уыди цармә хизән хүйнкъмә... А... а... уәдә, әвәәцәгән, цары фәйнәджытә сисдзысты әмә афтәмәй ныххиздзысты уыцы әнамонд зәронд усмә.

Тагъд-тагъд суади Къоста асиныл. Бакасти цары талынгмә. Йә хъустыл ауади:

— Голлаг æри тагъд... — Уыцы дзырдимæ цары талынг байдаг ис базырты пær-пæræй.

Фырджихæй Къоста йæ дзых бахæлиу кодта, афтæмæй аззади иу минуты бæрц, стæй йæ дзыхыдзаг æхсизгон худт ныккодта. Бамбæрста хъуыддаг: уыцы цар уыди дзæгъæл бæлæттæн æхсæвиат... Къоста йæ худт куы фæурæдта, уæд æм рапхъуысти Вертеповы ныхас.

— Энæрай скæн дæ худтæй! Худыны бæсты цу æмæ нын артакæн!

Афтæ ахицæн ис уыцы «Фыдбылыз».

«Max дуг», 1935, №3 — 4

Наукæйы бындурыл араэст национ скъюла нæм куынæ уа, уæд нын цæрæн нæй. Уыл Дзæуджыхъæуы разамонджыты бау-уæндын кодтон, æмæ мын зæрдæ бавæрдтой алы хуызы дæр баххуыс кæнинæй...

Абайты Васо,
2000 азы май

МАЛИТИ Геуәрги

КИЗГИ ЗАР

Ци мин фәцәнцә
Мә кизгон бәнттә?
Уох, байвадәнцә
Мә деденгутә.

Неке гъәунцә
Мә сау әрфгутә,
Неке гъәунцә
Мә Ҽастисугтә.

Æстуггин әфсоргъ,
Тәходуй, нана,
Хуцауи дзурдәй
Нур ку фестинцә.

Уәд багоринә
Æз фәсденгизтә
Мә сугъзәрийнә,
Мә кизгон әнзтә.

Ци мин фәцайтә,
Уо, ме 'взонг бәнттә?
Уох, байвадәнцә
Мә деденгутә...

«Max дуг», 1934, № 2

СИХ

(Фрагмент)

ыди зымæг. Мах цардыстæм уæтæры. Зылдыстæм фосмæ. Хордтам касдон æмæ хæлтъамæ.

— Асæх изæрæй ацыди сугмæ. Хъæд дард нæ уыди. Фæстæмæ' рцыди тарстхузызæй.

— Цы кодтай, Асæх?

— Ницы, — загтæ Асæх, — куыддæр мæ зæрдæ риссы. Цæуын хъæумæ. Рай-
сом фæстæмæ ссæудзынæн.

Ацыд Асæх. Райсом йæ мард сыхъуыс-
ти. Дзæбæх лæг уыд Асæх — кусаг, са-
быр, хæларзæрдæ. Хъыг уыди не'ппæтæн
дæр йæ мард. Ацыдистæм мардмæ.

Не'рцыдмæ Асæхы баныгæдтой. Адæм
бадтысты хисты, æрбадын кодтой мах дæр.

Мæ размæ бадт фæци Дзæбæдзи. Уæд
зæронд нæма уыди. Хæрынмæ дæр афтæ.
Дымдта лулæ. Раныхасы лæг дæр нæ уыди.
Хицауæй уыдта йе сæфт. æрмæст иу хатт
уыди Дзæбæдзи суды, уæд дæр æвдисæн.

— Обау дзы уыди, обау? — фарста йæ
суды лæг.

— Обау зæгъыс, обау? Нæй! Обау дзы
нæ федтон! Обау нæ уыди! Нæ уыди? Нæ
уыди! Нæ уыди!

— æрх дзы нæ уыд, æрх? — фærсы йæ
иннæ лæг.

— æрх зæгъыс, æрх? Нæй. æрх дзы
нæ федтон! æрх, æрх, нæ уыди! Нæ уыди!
Нæ уыди! — йæ хид акалди Дзæбæдзийæн,
æмæ йæ суды лæгтæ ныууагтой.

Дзәбәдзийы фарсмә бадти Гәбәти, — бәрzonд, къәсхуыр, кусаг әмә хәраг. Гәбәти бәрәгбоны дәр не 'фәсти.

— Уәдәр нә бамбәрстон, Дзәбәдзи, — цәмәй амард Асәх? — загъта Гәбәти әмә Дзәбәдзийән йә хәйттәм сәвнәлдта.

Дзәбәдзийән хъыг уыди уыцы 'внәлд, фәлә уый тыххәй ницы загъта.

— Нә зонын, — загъта Дзәбәдзи, — мәләт күү 'рцәуа, уәд нәй, нәй, нәй.

— Уый тыххәй Дзәбәдзийы ма фәрс, дә хорзәхәй, Гәбәти, — загъта хәйттә уарәг Беңә әмә Гәбәтийы раз әрәвәрдта. — Дзәбәдзи — зәронд ләг сойәдзаг! Ахәм хъуыдәгтән ницы зоны! Цәмәйдәридәр, Гәбәти, Асәх уәтәры царди, ацыди сугмә әмә хъәды сих федта! Зәгъынц, уымәй амарди!

— Әмә-гъя! — загъта Дзәбәдзи. — Сауджын нә дән! Молло — инна ахәм! Фәлә нә йә хорзәхәй, Гәбәти, аипп ма уәд.

— Цымы Иласы хуызән уыди уыцы сих, — загъта Гәбәти әмә хәргәйә Беңәмә скости.

— Әмә дын уымән цы зәгъюн? — загъта Беңә. — Илас — хъәдгәс! Паддзахы ләг! Сих та сих у! Уыцы дыууә хъуыдажы иумә куыд сбәттон, нә зонын. Дә хорзәхәй, Гәбәти, аипп ма уәд!

Беңә бадгә нәма 'ркодта, фәлә нуазәнтәй уыди дзәбәх схуист әмә уәд ныхас кодта уәлвонг! Уалынмә адәм сыстадысты. Фыццаг бадт рахәлиу. Рацыдыстәм уәтәрмә. Гәбоц арт скодта. Йә дзабыртә раласта. Артмә сә әрәвәрдта. Иу каст скодта йә хъисын фәндирмә, фәлә цәгъын кәнә зарын аив нә уыд, әмә уәтәр байдзаг куырысмәдзог, сих әмә хәйрәджы койә. Гәбоц йәхі цәстәй дыууә хатты хәйрәг федта! Симдә семә Цады быләй Цъайы сәрмә! Хабосән йә ус федта куырысмәдзоджы сә хъуг дуцгә! Темботән йә хордонмә бацыди Бәстыхицау! Асәх федта сих! Уыл дызәрдиг ничи уыд, афтәмәй сих циу, уый зонгә дәр нә кодтам!

Рацыди бирә азтә. Асәхы марда ферох. Гәбәти амарди. Дзәбәдзи дәр афтә. Беңә ныр дәр ма хәйттә уары! Әрциди ног цард, ног ағъдәуттә, тыхджын әмбәрст, цардыл баст!..

Иу райсом Илас әрбацыди, — бәрzonд, фәтәнуәхск, йә цәсгом тыхджын, мангойлаг әвәрд.

— Фыдбылызы баҳаудтән, — загъта Илас, — әмә мын гәххәтт ныфысс!

— Ныфғысдзыстәм!
 — Әмә мәм әхца нәй!
 — Әхца нә хъәуы!
 — Уәдә цы?
 — Уәдәмә дә Асәх күйд федта сихы хуызы, уый радзур!
 — Рухсаг уәд, мәгүыр, дзәбәх ләг уыд Асәх, — загъта Илас. — Әмә йә ды та Җәмәй зоныс?
 — Ау, аэл ләг нә дән?
 — Җәуылнә дә, фәлә мәхицәй күы ферох!..
 — Уәддәр?
 — Әмә дын ныр цы зәгъон? Әз, сих циу, уый зонгә дәр нақәнын, — худтис Илас. — Адәм дзырдтой! Адәм дзурынәй фылдәр цы қәненц?..
 — Әнә зынг фәздәг нә вәййы!
 — Мәхи мын федта, — уый дын йә зынг, уый дын йә фәздәг,
 — загъта Илас.
 — Әмә дә фыццаг никуы федта? Җәмәй фәтарстї?
 — Ныхас йә сәрәй күйнә ракәнай, уәд зын әмбарән у, — загъта Илас, систа тамако, стыхта, сдыымта. — Җәмәйдәрииддәр,
 — загъта Илас, — аэл ма уәд хъәдгәс уытән. Хъәдәй әрцыдтән. Бәх бафснайдтон. Къәбәр ахәрон, зәгъгә, — уалынмә ләппутә әрбадзырдтой. Салам, зәгъгә, загътой. — Бәхтә радавтам. Әрдүзы баст сты, әмә сә искуыдәм фесаф! Фәдис әрбахәцца!

Ауадтән. Әрдүзмә схәцца дән. Мит афтә уарыд, әмә хъәд урс-урсид афәлдәхт! Мәхәдәг дәр афтә. Қәсын, Асәх дәр мә федта. Күйдәр тәссармә йәхі сарәзта әмә миты фесәфт. Уый дын йә сих, йә зынг әмә йә фәздәг! Уый мәнәй фәтарст, аэл — уымәй!

— Уымәй ләг фесәфт?

— Уәдә уый циу? Мәнмәе ье 'фсымәр ныр дәр ма нә дзуры, фәлә дзы мә аххосәй цы ис? Җәмән ай уырныдта сих, — загъта Илас, әрхоста мустук әмә йә бәрцагъуды нытътъиста.

«Мах дуг», 1934, № 1

КОЧЫСАТЫ Мухарбег

САУ ЦӘСТЫТАӘ

Æз уарзтон сау цәстытә, уарзтон,
 Рæсугъддær уыдонәй кәм уыд?!
 Æксәв сә стъалытимә барстон,
 Уыдтән сә алы бон рæвдыд.

Фæлә мæ иунæгæй ныууагътой,
 Мæнæй фæлыгъдысты тæргай,
 Æмæ мын афтæ дæр нæ загътой:
 «Хæрзæбон! Хорз амонд дæ хай!»

Æмæ кæд уыдонәй фæцух дæн,
 Æмæ кæд ферох кодтой мæн,
 Уæддær сә райдзаст хуыз рæсугъдæй
 Мæ зæрды баззади мæнæн.

Тæхуды, аbon та кæй тавынц
 Сæ хъармæй рухс хурау фæлмæн,
 Тæхуды, афтæ тынг кæй уарзынц,
 Куыд уарзтой цард-уалдзæджы мæн!..

«Max дуг», 1939, № 5

ЦЫРАГЬ

(Сывәлләтты цардәй радзыра)

әллаг Хъобаны дәле комы, доны алыварс, уыди нәудзар быдыр. Доныл арәст үыйысты чысыл хәххон куырәйттә, сә алыварс рәсугъд цъәх нәудзар. Сывәлләттә уым хызтой родты, хъазыдысты уисын бәхтүл — чи фәраздәруыздәнәй. Куыройы доныну ныппәрстор ләдзәг, стәй йә фәдымл згъордтой. Нукмә-иу куы фәцәйхәццә кодта, уәд-иу ай рацахстой.

Фәлә иу бон җәйдәр бирә адәм әрбачыдысты, сывәлләттә кәм хъазыдысты, уыцы фәзмә. Даргъ ләдзәджытыл стыр сырх хәцъил бакодтой, Җавәрдәр дисса-джы уасәнтәй уасыдысты. Стәй уәд ра-дагай цыдәртә дзырдтой.

Уәдәй фәстәмә бирә адәм фәндәгтә аразын байдыртой, къәдзәхтә къахтой, хәлдтой сә. Уыцы фәзәй мидәмә, комырдәм къәдзәхты байгәрстор. Цәйдәр гәрәхтә хъуисти комәй. Хәдзәрттә дәр арәстор уыцы фәзы Дынджыр хәдзәрттә.

Иуцасдәр рәстәг куы рацыд, уәд хәдзәртты цур даргъ хъәдтә ныссагътой, телтә сыл бабастой. Хъәдтү сәр бәрzonд әрцауыгъой стыр тымбыл, кәрдойы хуызән цырағътә. Уыцы цырағътә афтә тынг рухс кодтой, амә әхсәвигон дәр боны хуызән рухс уыд уыцы фәзы.

Сывәлләттәй стырдәр чи уыд, уыдон сәхәдәг цыдысты боныгон уыцы цырағътәм уынынмә. Фәлә цырағътә боныгон

нæ рухс кодтой. Уæддæр-иу сæ цыд дзæгъæлы нæ уыд. Федтой-иу бирæ адæм. Ноджы диссаджы стыр уæрдоны хуызæн цыдæр. Йæ цæлхытæ уæрдоны цæлхыты хуызæн дæр нæ уыдисты. Галтæ ифтигъд ыл нæ уыд, бæхтæ дæр. Адæм иæ хуылфы бадтысты æмæ сæ афтæмæй ласта.

Изæрыгон. Аерталынгæрæттæ. Сывæллæттæ рацыдысты билгæронмæ. Кæсынц дæлæмæ, коммæ. Уырдыгæй æрттивынц бирæ, бирæ цырæгътæ. Быцæу кæнынц сывæллæттæ.

— Далæ, æппæты астæуæй цы стыр цырагъ ис, уый мæн у, — лзуры Боли.

— Йæ фарсмæ цы 'ндæр ис, уый та мæн, — фæцæрдæг Микка.

— Сымах алы хатт стырты уæхицæн айсут, — зæгъгæ, фæтæргай Сæлизæт. Диккæйы къухыл фæхæцыд, æмæ хæдзармæ ацыдысты.

* * *

Боныгон устытæ цыдысты, стыр цырæгътæ кæцæй зындысты, уырдæм. Уым уыдис дукани. Хастой уырдыгæй устытæ хъуы-мæцтæ, хуыд дзауматæ, хæдзары мигæнæнтæ. Сывæллæттæ сæ мадæлты цæугæ куы уыдтой, уæд-иу бирæ фæлæгъстæ кодтой, нана, мæн дæр ма демæ акæн, зæгъгæ. Хаттæй-хатт-иу фæтæригъæд кодтой устытæ сывæллæттæн — скодтой-иу дзы кæйдæртæ.

Арæджы ацыд Микка йæ мадимæ. Ныццыдысты уыцы фæзмæ, цырæгътæ бирæ кæм ис, уырдæм. Куывд дæр дзы нæ уыд æмæ хист дæр, фæлæ дзы адæм уæддæр бирæ уыд.

Хæстæгмæ федта Микка уыцы рухсгæнæг стыр цырæгъты.

Мад бацыд дуканимæ. Микка дæр йæ фæстæ. Балхæдта мад цæхх, фæтæген, ноджы ма хæдзары лыстæг дзаумæттæ. Уый фæстæ йæ къухæй ацамыдта дуканигæсæн æмæ бадзырдта:

— Дæ разы ма мын æххæст уыцы цырагъ дæр куы радтис!

Уыцы ныхас куыд скодта мад, афтæ йын Микка йæ къабайы фæдджи æривæзта æмæ æнæуæндгæйæ сындæтгай сдзырдта:

— Нана!

Нæ йæм фæкаст нана. Дуканигæс ын йæ разы æрæвæрдта, мæнæ фæтæген кæм ауадзынц æмæ спичкæйæ кæй ссудзынц, ахæм цырагъ.

— Нана! — хъæрдæрæй дзырдта Микка.

— Цы та дæ хъæуы? — схуыст ныхас скодта мад æмæ Миккайы къух йæ къабайæ ратыдта.

— Уйй нә, фәлә ма әндәр балхән...
 — Нәй дзы къафеттә, әңцад, дә дзыыхыл хәң, — әркарста мад Миккайы ныхас.

— Къафеттә мә нә хъәуы, нә, нана, фәлә дәлә уынджы... бәрzonд хъәдтыл цы цырагътә ис, уыдонәй балхән...

Дуканигәс схудт Миккайыл. Мад дәр ын йә ныхас ницәмә 'рдартта.

Рацыдысты фәстәмә.

Нә рох кәны Миккайә цырагъ.

Фәзәй радард сты, фәлә ма уәddәр Микка фәстәмә фәкәс-фәкәс кәны. Фәхәрдгәнәны иу дуры сәр әрбадтысты.

— Нана, ныр ацы цырагъы бәсты, әз кәмәй загътон, уйй күы балхәдтаис, уәд хуыздәр нә рухс кодтаид? — бафарста Микка.

— Уыңы цырагъ махмә нә рухс кәны, дә нывонд фәуон, уйиеддәмә йә күиннә балхәдтаин.

Ацы хатт хъәлдәг ныхас скодта мад Миккамә. Уәд бирә фәфарста Микка йә мады цырагъы тыххәй, фәлә уәddәр нә базыдта — цырагъ уым күы судзы, уәд уыдоммә цәуылнә судздзән, уйй.

* * *

Иу къорд бонтә аивгұуытта. Бацыдысты сывәлләттә скъоламә. Әрмәст Диккә нырма чысыл у, уйй хәдзары баззайы иунәгәй.

Иу бон әнахуыр уазджытә ссыд хъәумә, хәдзәртты фәзылдысты. Агуыртой фатертә. Миккайы фыд Баби дәр сын иу уат радта. Иу-цалдәр боны ақардысты уым... Ноджы ма әндәр күсдҗытә цәйдәр телтә бастой бәрzonд хъәдтыл, фәлә сын сывәлләттә ницы базыдтой. Сәлизәт та сә гәрзтә ауындызән тел хуыдта, фәлә, афтә бәрzonд баст цәмән у тел, уымән ницы зыдта.

Уыңы бон әрәгмә 'рбацыдысты сывәлләттә скъолайә. Ахуыры фәстә сын уыд әмбырд, стәй та хъазтизәр. Афон суанг әхсәвәр афонтәм ахәеццә.

Бирә фенхъәлмә каст Диккә скъоладзаутәм. Ацы хаттәй хуыздәр хабар сын никуы радзырдтаид. Фәбадти изәрда-лынгтәм кәртүдуары бахизәні, цалынмә уәндыд, уәдмә, стәй бацыд әмә къәсәргәрон сбадт. Сфәлмәңид иунәгәй. Ба-фынәй.

Дис кодтой Микка, Боли әмә Сәлизәт, сә хәдзармә куы 'рбаввахс сты, уәд. Ахәм рухс никуы калди рудзгүйтәй.

— Әвәцәгән та нәм уазджытә ис, әмә нә дыууә цырагъы дәр ссыгътам, — загъта Сәлизәт.

Баңдысты хәдзармә. Никәй дзы байяфтой. Сыхъал кодтой Диккәй.

Хәдзары астәуы цыдәр ауыгъд, мисындзәджы хуызән әртти vag, рухс кәнү. Цәститә йәм нә ләууынц.

— Мәнә цы цырагъ ис! — дис кәнү Сәлизәт.

— Уый, дәлә бирә адәм кәм җәры, комы, уым цы цырағътә ис, уыдоны хуызән у, — амоны Микка.

— Уый ноджы уыданәй хуыздәр у, — зәгъы Боли.

— Цымә, җәмәй судзы? — фәрсү Сәлизәт.

— Уәләй йә нә уыныс? — йәхі зонәг скодта Микка. — Уәлә цы телыл баст ис, уый мидәгәй лыстәг хуынкъ ис әмә цырагъмә уырдыгәй фәтәген җәуы әмә афтәмәй судзы.

— Әмә уәд ын фител нә уайд, — нә уырны Болий.

— Фител дәр ын ис, уалә ма скәс, йә хуылфы цы лыстәг әндахы хуызән ис, уый йә фител у, — нә сәтты Микка. Баууән-дысты сывәлләттә Миккайыл.

Алчи дәр сәй йә ныхас кәнү. Кәсынц телмә цырагъмә. Сәлизәт йә къухтә сдардта цырагъмә. Кәсси сәм афтәмәй.

— Акәс ма, Боли, мәнә ма къухтә зынджы хуызән куыд сты...

— Цәй ма, Микка, телмә фәтәген қәцәй җәуы, уый ссарәм, — дзуры Боли Миккамә.

Агурын байдыртой. Фәзылдысты дуары әдде дәр. Ницы ссардтой. Әрәджиау куыдәр фәкомкоммә сты къәпсүрмә. Бавнәлдта йәм Микка. Архайы йемә. Куыдәр әтгъдауәй йә фәзылдта. Ахуыссыд цырагъ. Фәтарстысты сывәлләттә. «Фехәлдтам, әвәцәгән, цырагъ», — хъуыды сәй кәнү алчи. Әзфәраздәронәй ракалдысты дуармә. Кәрты къумы мәнг агъуысты бамбәхстысты.

Баби уыд йә сыхәгтәм. Ныхәстә кодта уым, электрон цырагъ цас у хуыздәр хәдзарән, уый тыххәй. Хъәлдзәг кодта йә зәрдә, йә хәдзары рудзгүйтәй цырагъы рухс афтә тынг куы калди, уәд. Фәлә, әвиппайды рухс куы ахуыссыд, уәд аивәй систад әмә раңыд сәхимә. «Мыйаг, кәд фехәлл, кәд лампә басыгъд», — хъуыды кодта йәхинимәр. Баңыд хәдзармә. Әрәсгәрста къәпсүр. Фәзылдта йә. Ссыгъд цырагъ. Сцин кодтой сывәлләттә.

— Max әй ахуыссын кодтам, уый мачи зәгъәд, — фәдзәхсү

сын Микка. Баңыздысты хәдзармæ. Ёрлæууыдысты Бабийы алышварс. Диккæ нал фæлæууыд.

— Баби, æз нæ уытæн, Микка йæ ахуыссын кодта.

— Ёгонгæй, йæхæдæг ахуыссыд, — нæ басаст Микка.

— Хъусут-ма, æз уын бацамонон, куыд судзgæ у, уый, — дзуры сэм Баби. — Мæнæ ацы къæпсыр афтæ куы фæзилай, уæд цырагъ ахуыссы.

Фæзылда Боборц къæпсыр, æмæ рухс ахуыссыд.

— Стæй йæ ноджы иу зылд куы акæнай, уæд та фæстæмæ ссудзы.

Цырагъ ссыгъд. Ёхсызгон уыд сывæллæттæн. Ныр-иу цырагъ сæхæдæг ссудзdzысты, стæй-иу æй ахуыссын кæндзысты.

— Уæд судзgæ та цæмæй кæны? — фæрсы Соли.

— Микка афтæ зæгъы, уæлæ уыцы телæй, дам, æм фæтæген цæуы, — йæ ныхас æппары Сæлизæт.

— Афтæ йæм тых уагъд ис, æмæ уымæй судзы, йæ ном электичество хуийны, — амоны сын Баби.

Фæндыд Бабийы, куы бацамыдтаид сывæллæттæн, цырагъ цæмæй судзы, уый, фæлæ йын йæхæдæг дæр ницы зыдта æмæ сывæллæтты сæхи бар ныууагъта. Кæсгæйæ бazzадысты сывæллæттæ цырагъмæ.

Бazzадысты сæхи хъуыдитимæ. Уыцы диссаджы рухсгæнæг цырагъ сыл цы хъуыдитæ бафтыдта, уыдонимæ.

— Ныр мыст цыхтытæ куыд хæра, афтæ цырагъ æвиппайды ссудз, уæд цымæ нæ фæтæрсиid, — хъуыды кæны Сæлизæт.

— Нæ фæлæ бирæгъ æрцахс æмæ йын йæ бæрзæйыл бабæтт уыцы цырагъ, стæй йæ ссудз æмæ йæ афтæмæй ауадз... Уый алидзиid ўе'мбал бирæгътæм, уыдон дзы фæтæрсиккой, йæ разæй лидзиккой, уый та сæ фæстæ, — фæндтæ кæны Боли.

Микка хæдзардзиндæр у. Уый æндæр хъуыдитæ кæны. Уый бирæ спайда кæнид уыцы цырагъæй.

— Уыдон ницы, — барджын ныхас кæны Микка, — фæлæ уыцы цырагъ æхсæвыгон бæхы бецыккыл бабæтт æмæ уæд афтæмæй хъæдмæ дæр ацу, горæтмæ дæр ацу, уæддæр, бæхæн йæ разы цы фæндаг ис, уый дзæбæх зындзæн.

— Микка, уæдæ Солтанæн цæуылнæ ис ахæм цырагъ? — фæрсы Сæлизæт.

— О, о, æмæ уæд цырагъ тынг куы срухс кæна, уæд иу бон йæ чырынтæ кæм бамбæхста хæдзары пъолы бын, уыдон дæр разындзысты æмæ йын сæ уæд ахæсдзысты.

* * *

Диккә алы'хсәв дәр фылдымадимә иу хүйссәны хүйссүйд. Ізвәр фылдхүйссин уыд Диккә. Йә къухтә-иу фәйнәрдәм аппәрста зәронд усы цәгомыл, йә дәллагхұйырыл-иу әртыхстысты.

Әрталынг. Бады Диккә къәсәры әрбахизәны. Кәсү кәрты-луармә. Дәлә бирәгъ йә сәр әрбадарата дуары бын зыхъ-хъырәй әмә сыйндағай әрбабыры. Диккә дзы нә тәрсы. Йә фәле бәхтәм зили Баби. Уый күң фенид бирәгъы, уәд ай амарид. Фәлә йә кәцәй фендзән — талынг у. Уымән дәр хос зоны Диккә. Кәртырдәм ауыгъд ис егъяу тынг рухсәнәг ног цырагъ, бирәгъ кәрты астәумә күң 'рбаҳәццә уа, уәд Диккә цырагъ ссудздзән, әмә бирәгъ сағъдауәй аzzайдзән. Уәдмә йәм Баби әрбагәпп кәндзән әмә йә фәрәтәй амардзән. Кәсма, кәс, дәлә йә гүйбыны цъарыл әрбабырыд кәрты астәумә. Афон у ныр. Әрхәцыд Диккә къәпсүрыл. «Бирәгъ!» — ныхъхъәр кодта Диккә әмә цырагъы къәпсүр фәзылдат. «Бирәгъ, Баби», — ныхъхъәр кодта дыккаг хатт йә фыдмә.

Зәронд ус әвиппайды фехъал, фәләбурдат Диккәмә.

— Цы кодтай! Җәй бирәгъы кой кәнис?!

Диккә ницы дзуры.

— Фыны, мыййаг, федтай бирәгъ, Диккә? — фәрсы зәронд.

— Иу бирәгъ нә кәртмә әрбацыд.

— Кәд?

— Ныртәккә.

— Әмә мә фарсмә фынаәй күң уыдтә, уәд ай кәцәй федтай?

Нициуал дзуры Диккә. Бамбәрста, уый фын кәй уыд, уый.

— Мә фындыл та мын цәмән ныххәңдәтә? — фәрсы та йә зәронд.

— Әз афтә загътон, әмә цыма цырагъ ссудздзән, — әнәба-ры дзуры Диккә.

— Мә фындыл дәм цырагъы къәпсүры хүйзән фәкаст... Нә, нә, дә нывонд фәуон, уый цырагъ нәу, цыфәнды йә сыздухай, уәддәр дын не срухс кәндзән.

Бирә фәхудт зәронд. Диккә та бафынәй.

* * *

Баби дзоныгъ аразы. Әрбамбырд сты сывәлләттә йә алышварс. Кәрәдзийән бар нә дәттынц, афтәмәй фәрсынц.

— Баби, уәртә маҳмә цы цырагъ ис, уый хүйзән ды нә саразис? — фәрсы Микка.

— Нæ, æз ахæм аразын нæ зонын.

— Уæдæ чи аразы ахæм цырæгътæ?

Цы дзуапп ын радта Баби? Фабрикæ зæгъид, æмæ уый дæр нæ зонынц сывæллæттæ, ноджы та йæ фærсдзысты, æмæ йæ не 'вдæлы. Йæ зæрдыл æрбалаууыд дзуапп. Иу хатт уыд Джызæл-доныарæзты кусджыты бæрæгбоны æмбырды. Уым, арфæ чи кодта, уыдон арах дзыртой — «Ленины цырагъ»... Æмæ зæгъы сывæллæттæн:

— Уыцы цырагъ скодта Ленин.

— Æмæ Ленин та цы у?

— Лæг.

— Æмæ уæдæ фарон цæуылнæ кодта ахæм цырагъ?

— Фарон та æндæр рæтты араzста, — мæнг дзуапп дæтты Боборц.

Хорз цырагъ сарæста уыцы Ленин. Æвæццæгæн, йæхæдæг дæр хорз лæг у. Хорз куы нæ уаид, уæд ахæм цырагъ дæр нæ сарæстаид. Сывæллæтты уырны Бабийы ныхас. Баби мæнг ныхæстæ никуы фækæны.

Фæлæ уæдæр уыцы цырагъ цæмæй судзы? Уый не 'мбарынц сывæллæттæ. Мæнæ, фæтæгенæй цы цырагъ фæсудзы, уый дæр адæймаг саразы, фæлæ йын æнæ фæтæгенæй ссудзæн нæй. Йæ фæтæген сыгъд куы фæвæйы, уæд ахуыссы. Уæдæ ацы цырагъ та цæмæй судзы? Миккайæн йæхимæ дæр раст нæ кæсы, æндæрæбон кæй загъта, уый, ома уыцы тели фæтæген уагъд ис. Фærсынмæ хъавы Бабийы, фæлæ йæм уæндæг дæр нæ кæны. Сæлизæт фæцæрдæг æмæ уый афарста Бабийы:

— Баби, æмæ уæд уыцы цырагъ судзgæ та куыд фækæны?

Фæндыд Бабийы, куынæуал æй фарстайккой сывæллæттæ, уый. Йæ ныфс дæр нæ хаста, цырагъ цæмæй æмæ куыд судзы, уый бамбарын кæнынмæ, фæлæ йæ зыдта, сывæллæттæ йæ æнæ уый радзургæйæ кæй нæ ныууадззысты. Йæ дзоныгъ аразын ныууагъта æмæ ракодта сывæллæтты хъæуы дæле уæзæгмæ. Уырдыгæй син къухæй æмæ дзыхæй амонын райдыдта цырагъы хъуыддаг.

— Дæлæ комы стыр дон уынут! Уыцы доны фæдыл комы мидæмæ куы бацæуат, уæд уым иу ран дон бæрзонд къæдзæхтæй кæлы дæлæмæ. Уыцы бæрзонд бынатæй лыстæг хæтæлы мидæг рауагътой дон дæлæмæ. Хæтæлы кæрон сарæзтой куыройы цалхы хуызæн. Уыцы дон цæвы иу цалхы, уыцы цалх зилын кæны æндæр цалхы. Уыцы æндæр цалх та дæтты, мæнæ цырæгътæ

Кіемәй судзынц, ахәм тых. Искуы уә ахуыргәнәгимә баңаут амә уын бацамона, уыцы тых күйд равзәры, уый. Аз кәмәй көгъын, уый чысыл станцәйә рухс кәны.

Дәләе комы цы бирә адәм цәрүнц, уыдан стыр станцә дәр аразынц, чысыл ма йә хъәуы йә фәудмә. Комы дон бәрzonдәй къәдзәхәй дәләмә кәм кәлы, уым доны раз стыр сис самадтой. Дон скул уыдзән. Къәдзәхы хуылфы стыр хуынкъ ракодтой, стыр ләг әнә 'ргуыбыр кәнгәйә кәм раңауа, ахәм. Уыцы хуынкъ у километр амә әрдәджы дәргъән. Дон ракәлдзән ууылты, стәй уалә на хъәумә хәстәг уым къәдзәхәй әddәмә разындзән. Уырдыгәй йә комкомма дәләмә — коммә хәтәлты рауадзәзысты, станцә арәэт кәм уыдзән, уырдәм. Уыцы станцә бирә тых дәтдзән. Ардыгәй йә Дзәуджыхъәумә дәр, быдыры хъәутәм дәр ауадзәзысты. Цәй, аңаут уал ныр, әз уал мә дзоныгъ саразон. Уә ахуыргәнәджы-иу бафәрсүт, амә уын ай уый хорз бацамондзән.

Фәци йә ныхас Баби. Сывәлләттә йә на бамбәрстой, фәлә уәддәр сфәнд кодтой сә ахуыргәнәгимә коммә уынәг баңауын.

— Баби, амә уәд уыцы Ленин әндәр ницытә аразы, — фәсте ма йәм ахъәр кодта Боли.

— Цәуылнае, алцыдәр аразы; кард дәр, дзоныгъ дәр, — нымайы Боборц әмә цәхәрадонмә араст уәлдуайнәгтәм.*

Уыцы диссаджы дәсны Ленинәй нал цух кәны сывәлләтты зәрдә. «Күйд сарәста ахәм цырагъ!»

«Уый мәнән гуыртт-гуыртгәнат дзабыртә күы саразид, уәд, цалынмә сдынджыр уаин, уәдмә дәр мын на фәуйиккой» — хъуыды кәны Диккә.

Сәлизәт сдызаердыг. «Кәд уыцы Ленин ләг у амә къаба хуыйын на зоны». Уый йеддәмә, уый къаба күы бахуыид, уәд... Цы хорз фидауид! Стәй ләугә дәр бирә фәкәни.

Болийән айфынцаг Баби дурәхсән балхәдта. Бирә лыстәг хуыртә әрәмбырд кәны Боли. Йә дурәхсәнимә аңауы цынту тә марынмә. Фәлә цынумә күы бахъавы амә йә күы фехсы, уәд ыл на сәмбәлү. Иу хатт та дур фәстәмә йә ныхыл сәмбәлд. «Фәлә уыцы Ленин күы саразид дурәхсән, уәд уый цынумә цәст дәр на февгъуыид».

Миккамә фылдәр хъуыдытә ис. Ахуыргәнәг сын тетрады

* Уәлдуан — дзоныгъыкъәхты сәрхъәд; перекладина. (Ред.)

куы фәфыссын кәны, уәд Микка стыхсы. Йә пъеро тетрады әздзухдәр ныхсгә кәны, суанг иннәрдыгәй азыны. Кәд әй ахорәни тынг стулы, уәд та тетрадыл әртәдзы әмәй йә фесафы. Тынг әй куы нә сахоры, уәд та фысгә нә кәны. Фәлә, уыцы пъеро Ленины араэст куы уаид, уәд ныхсгә дәр әмәт тәдзгә дәр нә кәнид. Ахуыргәнәг дәр-иу әм нә хәцид.

Кәнә иу хатт Бабиимә хъәдмә ацыдьсты. Баби хъәдтә лыг кодта. Бирә фәцархайдта. Әрәгмә фәци сугтә конд. Уәдмә Миккайы хуыссәг дәр ма 'рцахста. Баби уәд йә фәрәтмә дәр смәсты. Фәлә уыцы фәрәт Ленины араэст куы уыдаид, уәл дзы стырдәр цы бәлас у, уымән дыууә кәнә әртә цәфы ныккән, әмәй уайтагъудәр афәлдәхдзән. Стәй бәләстә калд куы фесты, уәд сәе уәрдоны самадтой. Әрбабаста сә Баби бәндәнтәй. Тыххәй-фыдәй әрбаххәст бәндән. Фәлә йә Баби гәрчъыздухәнәй куы әрыйздыхта, уәд бәндәнән йә «пъәртт» фәңцид. Балхынцъ та йә кодта Баби, фәлә дыккаг хатт дәр аскъуыд. Уәд Баби дәр фырмәстәй бәндән дард фехста, сугтәй бирә ракалдта фәстәмә, әмәй уәрдәхтәй әрфидар кодта уәрдоны сугты. Фәлә уыцы бәндән Ленины конд куы уыдаид, уәд... гъе... гъе... уәд дзы фәнди әгас Хъобаны бабәтт, уәддәр нә аскъуыдаид, ахәм фидар бәндән уаид...

«Мах дуг», 1934, № 1

КАЛОТЫХазби

УАЛДЗЫГОН АЕХСÆВ

Даргъ фæзты бамбærзта ахсæв йæ тарæй,
 Аертæхæй кæрдæг ныххуылдыз,
 Хъусы сыбар-сыбур хъæды æндарæй,
 Аеврæгътæ фæлмы ныгъуылынц.

Иугæйттæй стъалытæ баҳудынц дардæй,
 Мигътæ æна зынгæ тайынц,
 Лæнчыты суадæттæ се 'нусон зардæй
 Химæ лæджы хъусы сайынц.

Быдышты улæфын хъустыл æндзæвы, —
 Сабыргай уæлдæфы ризы.
 Уалдзыгон цинæйдзаг миджын ахсæвы
 Зæрдæмæ адджынад хизы.

«Max дуг», 1939, № 1

ДОДОРЫ ДИДИНДЖЫТАӘ

1

*Д*алдзәг. Сатәг райсом. Цъиутә кәрә-
дзийән сә зардҗытә акәның сәумә-
цъәхәй әмә боны хъармы сәхицән хә-
дзардзинхуызәй аразың ахстәттә. Фәл-
мән зәх, цима йәхимә сиды адәймагмә,
уыйау зыны. Адәймагән йәхизән дәр
әхсызгон у уалдзыгон хәмпүс мәрү йә
къухтә аттыссын. Зәх ма сау у, фәлә
йыл сәрды цы хортә, цы дыргұтә, цы ди-
динәгджын уыгәрдәнта фәзындзән,
уыдан рагацау қастытыл ауайынц.

Йәхимә дәр әмә ие 'мбаелтәй дәр
бирәтәм күйд каст, афтәмәй Додор ин-
нәтәй фылдәр уарзта уалдзәг. Афтә та
сәм уымән каст, әмә скъолайы кәрты
бәләстә әмә дидиндҗытә сагътаиккой,
цъәх быдыртәм тезгъю кәнынмә цыдаик-
кой, уәддәр Додор сә раздзог әмә сә
амидингәнәг уыдис. Фәлә уый раджы уыд.
Уәд Додорыл цыппәрдәс азы цыдис, ныр
та йыл цыппәрдәс әмә ссәдз азы ңауы.
Стәй уәд хәрзконд, хъәлдзәг, цъәхдзаст
ләппу уыди, ныр та йә гуыбын афтә ра-
цид, әмә ие къәхты фындуңтә нае уыны.
Асинтыл дәр уәладзыгмә тыхуләфт
кәнгәйә схилы. Заводы директор күй сис-
әмә «Победә» йә къухы күй бафтыдис,
уәд нард кәнынмә фәци. Диван әй
йәхимә ласы, хуыссәг ыл стыр әнувыд сси.

Ацы фәлладуадзән бон дәр та Додо-
ры зәрды бирә фәхуыссын уыд. Уәвгә,

хүйссәг хъуаг та кәд вәййы, фәләе йә райхъал кодта сылгой-мәгтү ныхас. Кәрты чидәр цыдәр хоста, цәйдәр хыррыт-хыррытт цыди. Цыма исчи бел цыргъ кодта, афтә йәм фәкаст.

Нал бафынәй уыдзән, Додор уый куы базыдта, уәд систад, йә пиджак скодта, әхсәвдарән дзабырты йә къехтә атыста, стәй гауызыл әрләууыдис әмә, йә къухтә размә айтындзгәйә, лыууә хатты дзуццәджы әрбадтис. Йә армытәпәнтә фәйнәрдәм цалдәр хатты аппәрста. Уый хуыдта сәууон гимнастикә. Балкъонмә рацыд — акәса әмә базона уыци ныхас-гәнджыты. Балкъоны нывәфтыд әфсәйнаг буруйыл бандад әмә ныккаст кәртмә.

Иу къорд сылгоймаджы әмә нәлгоймаджы белтәй къахтой кәрты зәхх. Дыууәйә кодтой дзыххъытә. Иу ләппу та бадтис даргъ бандоныл әмә цыргъ кодта белтә. Дәлә зәхх къах заводы партбюроны секретарь — фәтәнтәарәзт, уәнгджын, хъәлдзәг сылгоймаг Лидә дәр.

— Уә райсомтә хорз! — салам радта Додор зәхкъаңдҗытән.

— Хорз райсомтә дыл Җәуәд! — се 'ппәтү бәсты дзуапп радта Лидә.

— Цы кусут уый? Зиууәтты хуызән стут, — хъазән ныхас кәнен Додор.

— Нә, зиуәй фарон дәр нә хъуыддаг нә ацыд. Стыр бынәтты чи кусы, уыдон сәхи бамбәхстый әмә иннәтү бар бazzад әппәт зәхх дәр. Ацы аз әй байуәрстам хәдзәрттыл. Мәнә сымах хай дәр, — азамыдта Лидә белы хъәдәй әнәкъаҳт гәбазмә. — Раңаут әмә йә скъахут!

Фенкъард ис Додор.

— Бел кәм садзын хъәуы, уый куынәуал уынын, уәд ма мәнәй Җәй зәхкъаҳәг ис? — хъазән ныхәстә ма кодта Додор, фәләе йәм Лидә нал байхъуиста.

— Гъыгъым! Гъыгъым! — схуыфыди Додор, стәй, балкъоныл кәрдмә цы хилаг бәләстә сзындис, уыдоны зәнгтыл йә къухтә іерхаста әмә уатмә бацыдис.

«Уыци хъуыддаг та Лидә әримысыдаид... Афтәтә уый фәкәнен... Уыдан ахуыр сты кусыныл. Уадз әмә къахой, ныссалзой дзы бәләстә, байтауой дзы кәрдәджы мыггаг әмә дидин-дҗытә... Уый әхсәнадон хъуыддаг у. Әмә йын, цымә, әнә ди-ректоры әххуысәй саразән нәй?» — хъуыды кәнен Додор.

— Цы кодтай? Да фыны цәәх әхсынцъытә федтай? — бауай-лзәф ын кодта йә ус Анисә.

— Дағ фыны ды тъорттытә әмәк къафеттытә дәр фен, фәләдын дәләк кәрты Лидә дәзәххы хай ныууагъта, әмәк йә скъах.

— Уәдмә дәр уал мын фәләууәд...

— Уәдә маҳ гәппәл бazzайдзән кәрты астәү? Уәд та йә мәнә Катя күңи акъахид.

— Катя аборн гәрстә әхсдзән әмәк йә не 'вдәлы, — загъта әрәджиау Анисә, кәд сәм әхсинәг ницы уыд, уәддәр. — Лидәйи фыдәнән йә дыууә цәсты дәр басудзәнт... Фәлә маҳ дәр наә хай скъахдзыстәм.

Анисә йә чысса асгәрста, фондз сомы дзы фелвәста әмәсә Катямә авәрдта.

— Катя, цәугә әмәк, фарон кәй әрбакодтой, уыцы усы та әрбахон зәхх къахынмә.

— Аборн уләфән бон у. Йәхи цәхәрадонмә аңыдаид.

— Кәмдәриддәр ис, уәддәр әй ссар.

Катя ницыуал загъта әмәк раңыд. Кәрты йәм Лидә фәдзырдта әмәк йә бафарста:

— Катя, кәдәм уайыс афтә тагъд?

— Мәнә адонаи хай къахынмә искаей әрбахонон.

— Әмә дәм цас әхца радта Анисә?

— Фондз сомы.

— Әри-ма сә ардәм, кәрт нәхәддәг скъахдзыстәм. Ды та цәугә әмәк дә зәрдәйи дзәбәхән искуы атезгъо кән, стәй әрбаздәхдзынә.

Катя әхца радта Лидәмә әмәк уынгмә аңыд. Лидә йе 'мбәлттимә банихас кодта, кәрт иууылдәр нәхәддәг скъахдзыстәм. Додоры фондз сомәй та балхәндзыстәм рәсүгъадәр әмәк адджындәр тәфгәнаг дидинджытә, зәгъгә.

2

Раләууыд сәрд. Тәвд рәстәг скодта. Адәм аууон рәттәй нал кәсүнц. Додор куылдәр йә куыстәй әрбаздәхы, афтә йә дзаумәттә акалы, скәнүни пижамә, раңауы бәләстәй әмәхгәд балкъонмә әмәк сбады стыгъд уисәй быд бандоныл.

Ныр дәр та ссардта йә бынат. Хәссы рог сатәг уадымс әмәк рәвдауы Додоры буар. Хәссы йәм бынәй, кәртәй дидинджыты адджын тәф әмәк йын хүйматәджы әхсизгон у. Әнцад фәлгәсү урс-урсид цъититәм, хәхтәм, хъәдтәй әмәк цъәх-цъәхид кәрдәгәй әмбәрзт рәгътәм...

— Exx, цәй хорз у, әвәдза, әрдз уалдзәг әмәк сәрд!

Уалынмæ йæм кæртæй сыхъуысыдис сывæллæтты уынæр. Балкъоны æфсæн быруйы сæрты бынмæ æркаст. Чысыл сабитæ хъазыдысты, уалдæджы кæй байтыдтой хистæртæ, уыцы кæрдæгыл. Гауызау бæзджын æмæ фæлмæн у кæрдæг. Дæлæ йæхи æртæаздзыд лæппу Бутузик дæр туллæччытæ кæны кæрдæгыл. Сæ бонæй уой!.. Додор дæр семæ бæргæ атуллæччытæ кæнид, фæллæ... Уадз æмæ дзы уыдонæй дæр Бутузик хъаза. Хай сын дзы ис. Кæд йæхæдæг ницæмæ бавнæлдта, уæддæр фондз сомы радта, æмæ ийн чи цы хъуамæ зæгъя? Дæлæ йæ иуæндæс-аздзыд чызг Розæ фæзындис донпирхгæнæнимæ. Сывæллæттæ цъæхахстgæнгæ куы алыгъдысты, уæд дидинджытыл дон пырх кæнын райдыдта.

«Уый дæр æйтт, зæгъгæ, куист у», — йæхинимæр загъта Додор.

Ноджыдæр ма дыууæ лæппуйы æмæ иу чызг фæзындысты доипирхгæнæтимæ.

— Дæ разы Додоры дидинджытыл фылдæр бакалут, бирæ уарзынц дон! — фехъуыстис æм бынæй сылгоймаджы ныхас.

Додор фестъæлфыд. Сыстад, чи дзырдта, уыцы сылгоймаджы фенон, зæгъгæ, фæллæ йæ нæ федта: уый балкъонæн йæ хæд бынмæ лæууыдис. Уæд фæстæмæ æрбадт Додор, фæллæ йæ зæрдæнций нал ардта.

Уыцы раestæг донпирхгæнджытæ бацьдысты, къулræбынты наræг уацагæй чи адаргъ, иннæ дидинджытæй уæлдай ад-лжындæр тæф чи кодта, уыцы цъæхбын дидинджытæм.

«Цымæ сæ афтæ чи ракуыдта? Цæмæн?» — хъуыды кæны Додор, стæй йæ чызгмæ фæдзырдта. Розæ йæ уæлхъус куы 'рбалæууыд, уæд æй бафарста:

— «Додоры дидинджытæ» та кæцытæ хонынц?

— Дæлæ, къулы ræбын чи зайы, уыдоны.

— Эмæ сæ афтæ цæмæн хонынц?

— Нæ зонын. Иууылдæр сæ афтæ хонынц...

Додор фестади, уаты фæмидаæт, энцикlopеди æмæ дзырдуатыл йæхи ныццавта: — До... До... Додо... Нæй.

Додор фæдзырдта йæ «Победæмæ» æмæ уайтагъд горæты кæрон «Зеленстройы» балæууыд.

— Мæ бинойнагыл абон дæс æмæ сæдз азы сæххæст æмæ ишн «Додоры дидинджытæй» букет куы балæвар кæнид, уый мæ фæнды, — загъта дидинæгдоны хицауæн. Уый йæм джиххæй кæсгæйæ бazzад, стæй йæ афарста:

— Цавәр дидинджытәй?
 — Додоры дидинджытәй.
 — Махмә ахәмтә нәй.

— Імә әнәуи горәты искәмә ис?

— Мәнмә гәстә, никүы ис. Із ацы күист дыууә әмә дыу-
 уиссәдәз азы кәнүн, фәлә «Додоры дидинджыты» кой никүы
 фехъуыстон.

Додор бамбәрста, — кәрты цәрдҗытәй чидәр барәй афтә
 схуытда дидинджыты, ома йыл уадз әмә худой.

— Уәд та мын уә хуыздәр дидинджытәй сараз букет...

— Цәуылнә, хорз дидинджытә нәм бирә ис, — загъта хи-
 цау әмә Додоры йемә ахуытда.

Иу ранәй йә иннәе ранмәе кодта, аеппәләйдис алы дидинәгәй
 дәр. Ёртыдта-иу дзы цалдәр къалиуы әмә арәзта диссаджы
 рәсүгъд букет.

Додор райста букет әмә рацыд, баппәрста йә машинәйи
 фәстаг бадәнмә, йәхәдәг шофыры фарсмә сбадт. Бады, кәсү
 размә, хъуыдыты ацыди. Чи хъуамә рахуыттаид дидинджытә
 йә номәй? Лидә?.. Нә, кәд хъазаг у, уәддәр ахәм ми йә цәст
 нә бауарзән. Уәдә чи уыдаид? Чи йын аәгад кәнү йә ном?

Уәдәй фәстәмә дәр, балкъоны бадгәйә, иу әмә дыууә
 хатты нае фехъуыста: «Додоры дидинджытәй фәкән дә буке-
 ты». «Додоры дидинджытәм ма 'вналут». Алы хатт дәр-иу
 фестъәлфыдис, йә зәрдә-иу мастәй айдзаг, фәлә, йә маст
 кәуыл акалттаид, аххосджын чи у, уый нае зыдта. Йә тыхстәй
 күнәуал фәрәзта, уәд йә зәрды әрәфтид Лидәимә аныхас
 кәнүн. Иуахәмы йәм бацыд кабинетмә, уәззаяу бадт әркодта
 әмә йә ныхас комкоммә райдыта:

— Лидә, уыцы әнәхайыры дидинәг чидәр мә номәй ра-
 хуытда...

— Зонын ай, бәргә.

— Імә уәддәр цәмән сәвәртәй дидинджытыл ахәм ном?

— Гьеуый нае зонын, — загъта Лидә. — Зәхх нәхәдәг скъах-
 там, дәу әхцайә та герантә балхәдтам. Фәлә, дидинджытә
 күы сзадысты, уәд фыццаг хатт уыцы ныхас кәй дзыхәй схауд,
 уый зын базонән у.

— Чидәридәр уыд, уәддәр әвәстиятәй афтә бакәнүн
 хъәуы, әмә дидинджыты афтә күид нәуал хоной, — мәстыйә
 загъта Додор әмә сабырдәрәй йә ныхасмә бафтыдта: — Ди-

ректорыл адәм худгә күй кәнәй, уәд уый директор нал у, фәлә
шынхәсәрфән кәттаг.

Лидә йәем комкоммә бакаст.

— Імә сә «Додоры дидинджытә» цәмәй мауал хоной, уый
тынхәй цы бакәнән ис? Кәрты цәрдҗытәм фәдзурәм әмә
сын зәгъәм, зәгъәг, Додор мәсты кәны әмә...

Додор йәхәдәг дәр бамбәрста, уымәй кәй ницы рауайдзән,
уый әмә пъолмә кәсгәйә бадтис.

Аивъуытта сәрд. Уый фәстә фәzzәг дәр. Аруарыд мит
имә «Додоры дидинджыты» йә быны арф әрнорста. Арнор-
ста Додоры ном дәр.

Фәлә та мәнә раләууыдис уалдзәг. Кәрты цәрдҗытә та
иу хуыцаубон рабырстай сә хәйттә къахынмә. Се 'хсан фәзын-
лис Додор дәр, йә уәлә хъәпмын худ, цыллае сеткә әмә пи-
жимәйы хәлаф. Фидарәй сഫәнд кодта: хъумә дидинджытыл
мауал уа йә ном.

Иутә къахынц белтәй, иннәтә зәхх халамәрзәнәй хәмпус
имә ләгъез кәнәнц. Салам радта йә сыхәттән Додор.

— Приветствую, приветствую! Молодцы, хуыцауыстән.

Дзуапп ын радтой кәрты цәрдҗытә дәр. Аивәй йәхи бай-
ста «Додоры дидинджытырдәм». Йә фәнд конд уыдис,
скалдзән сә әмә дзы ныссадзән нәүдҗытә: ардәм күй цыд,
уәд йә усы дидинджыты мыггәтәм арвыста. Иннә дидинджы-
ты нал раҳондзысты йә номәй.

Дыууә белгомы күй сәппәрста әмә әртыккаг хатт йә бел
жеккү күй асагъта, уәд әй чидәр ауыдта әмә йыл фәхъәр
кодта:

— Цы кусыс уый? Уым «Додоры дидинджытә» сагъд күй
сты?

— Уым ма къах! Уым «Додоры дидинджытә» сты! Нә дидин-
джыты хуыздәртә!

Додор йә белыл күйд әрәнцад, афтәмәй бazzад.

«Мах дуг», 1955, № 6

КУЫ ФӘЕУА ХӘСТ...

Фәстаг фапист йә ингәнмә куы хауа,
 Куы баштайа хәстон фәстаг гәрах,
 Аерттивгә хур зәрин тынта куы таяу, —
 Нә мадмә та әрзыздәхдзыстәм мах.

Йә домбайтә, йә диссаджы хәстонтә,
 Йә зынаргъ тугәй чи хъаҳъаедта зәхх,
 Нә рыг ңәсгәмттә, хидайдзаг фәсонтә
 Ныхсдзыстәм уәд хъәрмуст донәй дзәбәх.

Фәрнджын уыдзәни уыцы хъәлдзәг афон,
 Аәмә ма иу ран чи баддзән әңцад?
 Тәхдзәни, марғыау, уарзонмә йә уарzon,
 Йә фыртмә — фыд, йә бүд хъәбулмә — мад.

Уыдзән кәүаег дәр, — «амонд» наeu әмхуызон,
 Цы чындәуа? — Цәхәрау сыгъди хәст.
 Аерцыди зиантә, банағаедтам уыдон,
 Нә рухс уәлахиз нал федта сә цәст.

Салдат хуындис йә ном әмә йә мыггаг
 Нә сахъ ләппүйән, адәмы фыртән...
 Цәрдзән, наәрдзән сәдә азты йә хъуыддаг
 Аәмә бәэздзән әффәддонән цытән.

Дада дәр уәд йә къәләтсәр ләдзәг
 Йә къухмә райсдзән, рахиздзән наә кәртәй,
 Зындзысты йәм наә урс хәхтә сыгъдәг,
 Нә бәләстә йын кувдзысты сә сәртәй.

Ды дәр пәудзынә фәндагмә дә хызы,
 Ды дәр кәндзынә де 'гъдәуттә әеххәст...
 Ёртәхдзән уари әмә хъарм хъәбысы
 Уый тухдзынә ды, иухаттау, фәсхәст.

Куывдтә, хъәстытә, арфәтә 'мә цинтә...
 Хәсдзән йә фырттән дзаг нуазәнтә мад.
 Цы ран фәмард и тохгәнгәйә минтә,
 Уым ҳорз уыдзән милуангәйттән сә цард.

Фәрс-иу хъәбулы, уый дә н' афәливдзән, —
 Йә сыгъдағ цард дәүән кодта нывонд.
 Йә сәры хъуынтай урсытә ёрттивдзән,
 Фәлә йә ма скон уый тыххәй зәронд.

1944 аз

«Мах дуг», 1945, № 2

ХҮЙЙӘНДАГ

Радзырд

Цы хуийәндаг абәттын мæ астæуыл...
Хистær лæппу мын мæ рон ахаста æмæ.
— Йæ четæн куырат дзæбæхтæгæнгæйæ загъя
та Фæхтыхъо æмæ йæ сырх тутбадт цæс-
тытæ фырдзарм худы бынæй къахæгau ба-
кастысты Дзæрнахъомæ.

Фæхтыхъо лæууыди сæ хъæмпyn сарайы
кæрон, къонамæ æввахс, Дзæрнахъо дæр
йæ цуры. Фæхтыхъо йæ куырат дзæбæхтæ
куы кодта, уæд Дзæрнахъомæ дæр хардзау
æркаст, йæ сай нымæтхуд систа йæ сæрап
æмæ йын ие ставд хъистæ æвзæрста.

— Эмæ та кæм ис уæ хистær лæппу?
— Дзæрнахъо худæй йæ цæстæнгас на
систа, афтæмæй бафарста Фæхтыхъойы.

— Эмæ гъя, цы йын зонын æз дæр, ус-
тур, та, дам, ацыд Хъахъхъæдурмæ, зæгъынц.

— Ды дæр, Фæхтыхъо, цотджынæй æнæçot
дæ; æз урс кæнын куы райдыдтон, уæдæй
нырмæ уæ хуусынг «Нæ хистær лæппу та устур
ацыд!» Ау, уый аккаг дзыллæйы зылды наї
æви! Нæ фæлæ дæу дæр амонд нæ фæци,
Фæхтыхъо, нæ фæбæззыдьсты дæ цот!

— Афтæ, афтæ, мæ хур, Дзæрнахъо,
фæлæ, цы гæнæн и, Хуыцауæй гæнгæ сты
хъуыддæгтæ, лæджы амонд уый къухы ис—
— Нуулæфгæйæ загъята Фæхтыхъо.
Цот дзы Дженаалдыхъойы цоты хуызæн
куынæ фæюа. Стыр кад ын кæнынц йæ цот.
Знон, дам, йæ уд дæр нæма систа, афтæмæй

* Вепхис — Епхиты Тæтæрийы фæсномыг. (Ред.)

нын Бэрэгъуыны цы фырт цэры, уйй дыууæаздыд уæныг æрбахæццæ кодта. Иу гал та сæхимæ хастой хистагæн, хъоммæлтр æй нал уагътой, — загъта Фæхтыхъо хæлæггæнæгау.

— Эмæйæ низы хъæд тыхджын уыд. Мæйы размæ дæр дзырдтой, фервæзинаг рынчын кæй нал у, æмæ рагацау сæхи цæттæ кодтой... Адæмæн æмбисонды хист дзы уыдзæнис... Амондджын у, амондджын Дженаалдыхъо. Гъеныр, Хуыцау бахизæд, фæлæ, Дзæрнахъо, æз ærbamarдtæn, уæд мæрддзыгойæн сæ фæллой цæмæй схæлар кæниккoy мæ цот!

— Эмæ дзы мæныл дæр хуыздæр бон куынæ ис. Нæ зонын, цы хистытæ фæхордтам, уыдон цæмæй фæфиidдзыстæм. Фæлæ гæрджы кæнæм, мæрддзыгой ærbacydyсты, æмæ ныр мард тагъд рæхæсdзысты, — йæ лæдзæггайæ загъта Фæхтыхъо.

— Уий дæр у, — Дзæрнахъо йæ худ ныккодта æмæ ракаст сты.

— О, Дзæрнахъо, уий дын зæгъынмæ хъавыдтæн, уæд та... Фæйнæ нурыйы ахæссиккам немæ, стуры фыд нурымæ диссаг у, бирæ хæрзаддæр у, æмæ, хæрнæджы нуры кæй нæ уыдзæн, уий дын зæгъын рагацау.

— Рахæсс, нуры æвzæр нæу къуыдырфых фыдимæ.

Фæхтыхъо фæстæмæ 'rbazdæхти къонайы цурмæ, сæвnæлдта къускмæ йæ даргъ цонгæй æмæ райста дыууæ нурыйы, йæ уырзтæй сæ асгæрста æмæ дзы иу фæлмæнгомау уыди. Раздæхт та фæстæмæ æмæ фæлмæн нуры баивта хъæбæрæй.

— Цом ныр, кæннод сын хъыг куы уа мæрдджынтæн нæ бай-рæджы, амондджын мард акодта, Дженаалдыхъо йæ...

— О, æмбал кæмæн нæй уыцы иунæг Хуыцау, куыд рохgæнаг сæн! — мæ кард мæ куы байрох, — хъæрзæгau скодта Фæхтыхъо, Дзæрнахъомæ дæр нал фæкаст, афтæмæй та кулдуарæй раздæхт фæстæмæ æмæ къонайы цур уæлвæйнæгæй райста урс фистон-джын кард. Кæрддæзæмæй сласта кард æмæ йын йæ ком уыдта йæ къухы уырзтæй.

— Хорз у, æгæр цыргъ дæр ма у!

— Энххæлдæн, Фæхтыхъо, дæндагæй хорз нал дæ? — худæн-бæлæй афарста Дзæрнахъо йæ хæллары.

— Уастæн æй Уацилла йæ рæхысæй куы ныцæвид уыцы дох-тыры, мæн дæндагджынæй æнæдæндаг чи фæкодта!.. Мæнæ-ма ærbakæс, кæцæй мын сæ сласта.

Дзæрнахъо æвæндонæй бакаст йæ хæллары комы арынгмæ, фæлæ дзургæ ницы скодта, æрмæст йæ сæрæй бацамыдта, хъыг мын кæй у дæндæгты сласт.

— Амә хүыматәджы дәндәгтә уыдысты, мәнә мә тымбылкүхүй йәстә уыдысты. — Йә рахиз күх фәтүмбыл кодта Фәхтихъю амә йә Дзәрнахъомә февдыста, йә цәститәм ынәдзынәг бакәсгәйә. — Фырыхъулты хуызән, раст фырыхъулты!

Фәхтихъю амә Дзәрнахъо уыдысты сыйхәгтә. Кәрәдзиуыл стырзәрдә никүй кодтой, кәрәдзийә ницы амбәхстой, сә ныхәстә кодтой әрмәст сә кәрәдзийән. Хъәубәсты-иу хист күй уыд, уәд-иу кәрәдзимә уайын райдытой, кәрәдзийән дзырдтой, цы'ргәвст уыдзән хәрнәджы, цавәр нозт дзы уыдзән. Сә кәрәдзийән уынаффәтә кодтой, күйд хәрын хъәуы, цәмәй хисты хәлцәй гуыбыны фылдәр бацәуа. Хәләрттә уыдысты әмсиәхстә: Фәхтихъойы хъәмпүн сарамә цәугәйә-иу дыу-уәйи дәр гуыбыр кәнүн хъуыд. Уыдысты дыууәйә дәр коса, цәсгомәй дәр әңгәстә. Әрмәст Фәхтихъойән ие 'рфығыл уыди стыр сау бызычъи, фәлә худы бинәй нә зындис.

Мәрдажынты кәрт адәмәй уыдис йемыдзаг. Иу къәсхуыр нылләггомау ләг тынг хъәрәй күйдә марды уәлхъус. Фәхтихъю амә Дзәрнахъо бацыдысты кәртмә, сә худтә систой, тәфәрфәс ракодтой. Бацыдысты марды цурмә, сә күхтәйил авәрдтой амә фәстәмә рацыдысты сарамә, сә күирәтты фәдджитәй сә цәститыл хәңгәе. Фәссихор уыдаид, афтә мард әфснайд әрцидис, күйд амбәлы, афтә. Устытә сабыргай цыдысты уәлмәрдтәй фәстәмә къордгәйттәй, кәрәдзиимә әну-вид ныхасгәнгә. Ләгтә та тагъд кодтой хист хәрынмә. Чысыл сәлфынәг кәнүн райдытта фәссихор, амә-иу ләгтә мәрдажыны сарамә күй бахәццә сты, уәд-иу сә худтә систой амә-иу сә сабыргай азагтой.

Дзәрнахъю амә Фәхтихъо сә ләдзәджытыл әрәнцой кодтой, афтәмәй зәхмә кастысты әнкъардуызәй. Хаттәй-хаттиу сә цәститә кәрәдзийыл андәвыйдисты әмә-иу цыма кәрәдзийән дзырдтой: «Хәрнәг әгәр фәстиат кәнү, нәхимә дәр къәбәрдзых не скодтам»...

Хәрнәг цәттә уыдис, әрмәст ма кастысты мәрдажынта сә мыггаджы хистәрмә: афәстиат уәлмәрдтәй цәугәйә. Уалынмә мыггаджы хистәр әрбацыдис.

— Табуафси, хорз адәм, фәйнә арахъяй схәлар кәнүт уә фәллой! — загъта мыггаджы хистәр. Адәм әфсәрмхуызәй кәрәдзийән амыдтой цәстәй фынгтырдәм, фәлә дзы ничи разы кодта бацәуын фынгтәм се 'гасы разәй.

Мыггаджы хистәр та загъта ног, хуыдта фынгтәм адәмы.

Фәхтыхъо әмә Дзәрнахъо кәрәдзимә бакастысты, схуыфы-
дысты үәләнгай, стәй бацыдысты фынгтәм әмә 'рбадтысты
фәрсәй-фәрстәм.

Фынгтән әрәвәрдтой фәйнәджытә артә рәнхъы; астәук-
каг фәйнәгыл хәрд әмә нозт үыйис, иннәтыл та адәм бадтыс-
ты. Сә дәргъ үиди сарайән йә иу кәронәй иннәмә. Тәвд нард
стуры фыды әмә ногфых әнхъизәнджын дзулы тәф әхсызгон
шыдзәвыйдысты фындыл. Фәхтыхъо әмә Дзәрнахъо цывзы-
джен хъарм арахъяй фәйнә фондзы бәрц куы анызтой, уәд
сә нуритә сә зәрдым әрләууыдысты.

Фәхтыхъо аивәй йә күх куыраты дзыпмә ауагъта әмә систа
пуртә; иу дзы әнәсдзургәйә Дзәрнахъойы күхүү фәсагъта.
Сә фарсмә чи бадт, үйдон сә нә бамбәрстой, цалынмә нуриты
смаг сә былтыл ауад, уәдмә. Тынг адджен скодтой сә хәринаг
Фәхтыхъо әмә Дзәрнахъо, сә фарсмә чи бадт, үйдонмә дәр
ма дзы фәкастысты.

— Зонн цәхәрадоны үйдән, әмә мә дзыппы ферох сты, —
дзырдаты Фәхтыхъо, цәмәй йыл нә фенәууәнк үйдаиккой
иннәтә.

Дзәббәх куы аминас кодтой, уәд Фәхтыхъо Дзәрнахъойы
хъусы аивәй бадзырдта: «Мә хүййендаг мә әлхъивын бай-
лытта».

Дзәрнахъо йә хъус үйбәрц нә бадардта йә хәлары хъастмә.
Уырдыгыстәг та тәбәгъы дзаг ракаста фых фыдтә әмә та сын
сә сә разы әрәвәрдта.

Фәхтыхъо әмә Дзәрнахъо сә ныхәстә фәуагътой әмә та
фәләбүрдтой фынгтәм бирәгътау. Губынты нал цыдис, фәлә
үүлдәр җәст не 'фәстис үыци замманайы цывзыджен арахъх
тәмә нард фыдәй, ноджы нуримә. Иу заман куы үйдис, уәд
Фәхтыхъо фынгмә нал әевналы, әрмәст кәсү әдзинәг, йә
бикомкоммә цы ләг бадти, үимә. Дзәрнахъо йә рәмбы-
шыкъәдзәй басхойы Фәхтыхъойы, фәлә уйз змәлгә дәр нә
клены. Уалынмә дын Фәхтыхъо үәлгоммә ражауд, цы фәйнәгыл
бадт, уырдыгәй. Къәхтә әмә күхтә адаргъ кодта, җәститә
шыдзәзагъыр сты.

Дзәрнахъо хорзау нал фәци, фестад, Фәхтыхъойы ныхыл
фәхәцыд әмә — уазал. Адәм әрбамбырд сты, фәлә не 'мба-
мынц, цы хабар у, уйз. Әппынфәстаг мәрдджынты мыггаджы
хистәр йә кәстәртән загъта, дохтыр Коколайы тагъд куыд
шрбахәццә кәнной...

Дохтыр Кокола удаистәй әрбахәццә, мәрдджаңынтаң тәфәрфәс дәр нал ракодта, фәлә Фәхтыхъойы уынынмә фәци. Рауын-бауын әй кәнү, фәлә йәк къух ауигъы: «Амард ләг, фәлә цы низ у, уый не 'взарын».

Цалынмә дохтыр Коколайы къух хуийәндагыл андзәвыдис, уәдмә никүы әмә ницы, нә зыдта низыхъәд. Хуийәндаг Фәхтыхъойы тәнтә сәлвәста әмә гуыбыны дзиңдайы афардәг.

— Ари-ма, кард уә никәмә ис, — раздәхт дохтыр Кокола адәммә.

— Даң цуры фынгыл — кард, — зәгъгә, азамыдта адәмәй иу кардмә. Кокола кард райста әмә фәлыг кодта Фәхтыхъойы астәуыл хуийәндаг. Адәмән әмбисонды тъупп ныккодта хуийәндаг, резинәйау фәйнәрдәм фәхаудысты йә дыууә кәрона. Фәхтыхъо ракаст йә цәститәй, гуыбын рахәцыд әддәмә... Суләфыд.

— Дженаалдыхъойы хистәй афәдзваг бахәрынмә хъавыдта әви цы, хорз ләг? — загъта дохтыр Кокола, Фәхтыхъомә бакәсгәйә, йәхәдәг рацыд йә къухтә әхсынмә.

«Max дуг», 1940, № 6

Литературә у әвзаджы цәрәнхос, стәй нәхи
цәрәнхос дәр.

Иосиф Бродский

ЦАЕРУКЪАТЫ АЛЫКСАНДР

ЧЫЗДЖЫ САГЪАС

Фадауы тъәпән — зәлдаг уыгәрдән,
Йә бәрәгастау цым бәлас зайы...
Цы кәнон, *Әна*, цы раны фәдән, —
Әдзух мә цәстыл кәйдәр ныв уайы.
Ыссивын афон нае колхозонтән
Әз аходәнты къуымәл куы хастон,
Мәхи рәузондәй, о, ме 'намондән
Әвзонг фыйяуы цәмән бауарзтон!
Уый хохәй рацыд *Тырмоны* 'фәгыл,
Фәлладәй 'рләүуыд мә тәккә цуры,
Әрәңцой кодта йә бәрз ләдзәгыл,
О, дон мын авәр, зәгъгә, мәм дзуры.
Цәмән ын састон йә къуындәг дойны,
Бәргә дзы 'мбәхстон мә сау цәстытә —
Йә къухәй дурын әрхауд әмбойны
Әмә куы баци тәгәл сәстытә.
Йә царды дәргы фәсмон фәкәна,
Кәд къахвәндәгтәм цәмән фәкәсын!
Куы нал фәразын, цы кәнон, *Әна*,
Куы нал әй фенон, әз уымай тәрсын.

«Max дуг», 1949, № 8

МÆ МЫСИНÆГТАË БРЫТЬИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪОЙЫ ТЫХХÆЙ

И

рыстоны драматургийы бывнурæвæрæг — Брытъиаты Елбыздыхъоимæ фыцлаг хатт базонгæ дæн 1893 азы Дзæуджыхъæуы реалон скъолайы, æз уым пансионы хистæр къласы куы уыдтæн, уæд. Реалон скъолайы тыххæй зæгтын хъæуы иу цалдæр ныхасы, уымæн æмæ дзы цардысты æмæ ахуыр кодтой бирæ хæххон лæппутæ, фæстагмæ Дзæуджыхъæуы æхсæны царды зынгæ бынат чи 'рцахста, ахæмтæ.

Пансионы стыр уат. Партасты раз бадынц, мыдьбындытау гуывгуывгæнгæ, кæстæр æмæ хистæр кълæсты ахуыргæниæгтæ, сæ уроктæ цæттæгæнгæйæ.

Бæрzonд ауыгъд егъау фæтæгены цы-
рæгътæн сæ рухс — мæгуырау. Уыцы рухс-
мæ чиныçджы лыстæг мыхуыр зын равзарæн
уыд. Ахуыргæниæгты сабыргæнгæйæ,
хъомылгæнджытæ рацу-бацу кæннынц пар-
тæты 'хæнты.

Ахуыргæниæгтæн сæ æвдай фондз про-
центы уыдисты ираettæ, кæсгæттæ æмæ
æндæр нацитæй, се 'хæн уыди кардкынта
дæр æмæ усджынта дæр. Фыцлагкъла-
сонтæм иуæй-иу ахуыргæнджытæ дзæбæх
цæстæй наэ кастысты. Дзырдæн зæгъæм,
зарыны ахуыргæнæг Багров-иу сыл урокты
рæстæджы схъæртæ кодта: «Ей, тæтæйраг
лæгүйнсæртæ, сабырдæр ут!» Уыцы
ныхæстæ тынг раст кастысты Никъалайы

заманы ахуыргәнджытәм. Багровы астәүккаг әнгүйлдзыл уыди стыр әфсәйнаг къухдарән, әмә-иу ахуыргәниңәгтәй чи фәрәдәли, кәнә уәлдай сыйыртт чи скодта, уый сәр-иу дзыңғавта, мәнә ахәм ныхәстәкәнгәйә: «Фидиссаг тәтәйрагән иә хәс у зарын ахуыр кәнин!»

Ахуыргәниңәгтә сә цәстәнгас дардтой Багровы әнгүйлдзмә, әмә-иу Багров а-ныр исекәцы къордмә фәраст и, афтә-иу уыдан ләр әвиппайды тынг хъәрәй райдыңтой зарын, әмә та-иу күйдәләр сә цурәй аиуварс, афтә та-иу фәхъус сты. Зарыныл күйдәхүүр кодтой, афтә ахуыр цыди алы инструменттыл дәр. Уым та сын иннае ахуыргәнәг инструменты хъәдәй сә сәртә тъәппытә кодта, кәд-иу ахуыргәнинат ие хъисынфәндүры кәнә уадын-алзы нотә чысыл нылләгәр әруагътаид, уәд.

Зарыны әмә музықаи ахуыргәнджытәй фервәзгәйә-иу, ахуыргәниңәгтә бахаудтой гимнастикәйи ахуыргәнәгмә. Уый та уыд афицер — капитан Бражников, сау рихиджын, цыди сыгъдәг дарәсү, кәддәридәр ыл уыд урс әрмкъухтә, әхсаргард, пъагәттә, йә сәр бәрзәндтү хәсгәйә-иу бәзджын хъәләсәй скомандә кодта, әмәй ахуыргәниңәгтә рәнхъәй сләууыдаиккөй. Афтәмәй-иу рәнхъы ләугәйә, исчи кәд чысыл фезмәлышындаид, кәнә йә губыны әддәдәр ракодтаид, ие йә риу фәстәгомау аззадаид, науәд йә астәу иуырдәм фәтасын кодтаид, уәд-иу әм уайтагъд йә цәстәнгас әнәсдзургәйә фәецараЙста. Фәлә ие 'ххуысгәнәг — бурдзалиг, мәстыгәр унтер-афицер Пирогов-иу бамбәрста, хъуындағ әй мидәг ис, уый, әмә-иу уәд ахкосджыны чылдымыл кәнә губыныл ләдзәгәй тәнәнхъәләдже тыхджын къәрпциятә сәмбәлди. Ахуыргәниңәгтән уызы бурдзалиг унтер-афицер Пирогов уый тылххәй се 'нәуынон сси. Иу хатт ын ахуыргәниңәгтә әхсәвигон талынг тыргыы пъалтойә йә сәр батыхтой әмә йә мәләтдзаг над фәкодтой. Уәдәй фәстәмә Пироговән пансионаны йә кой дәр нал уыди.

Хъомылгәнәджы әххүйсгәнәг, полышәйаг, зәронд Андрушкевич-иу райсомәй әхсәз сахатыл, мырмыраг цәгъдәйә, стыр үетти къуымты разил-базил кодта әмә-иу ахуыргәниңәгты миестыхуызәй хъал кодта, әмәй-иу артә-циппар минутмә сә лиәрәс сә уәләе конд уыдаид. Фынәй ма-иу чи уыд, уымән-иу Андрушкевич әгъятырәй йә хъәцүл йә уәләйә разыывытт листа. Хуыссән хатәнты арт нә кодтой, кәд-иу пецы сугтә башырдтой, уәддәр-иу, хуылызд кәй уыдысты, уымә гәсгә нә сыйгынсты, әмә-иу афтәмәй зымәгон уазалы адәймагән йә хуыссәг

уайтагъд алыгъд. Уыдæтты ædde ма-иу йæ уроктæ дзæбæх чи на сахуыр кодта, кæнæ-иу чи бафæстиат, уый-иу хъомылгæнат радгæс иваргæнæн журналмæ бахаста, æмæ-иу ахуыргæниаг йе 'нцойбоны рæстæгæй æнæ хай фæци, кæннод та-иу æй «къарц-ры» бакодтой æнæсихорæй æгас боны дæргъы. Уыцы къарцер та уыди уæллаг уæладзыджы, æфсæн хызджын къаннæт уаты. Уæлдай зындæр-иу уыдис афтæ раджы стын зымæгон бон. Аæвдам æрдæгтыл хъумæ уыдаиккoy дæ гæрзтæ — конд, цæсгом — æхсад, сæрхъуынтæ — фаст, цырыхъхъытæ — сæрфт, скъуыд хæдои, кæнæ хæлаф — æмпъызт, цайцымын афонмæ уроктæ — цæттæгонд. Авд сахатыл-иу лæвæрдтой цай, стæй ма-иу уроктæм дæр æркастыстæм, уымæн æмæ нын ахуыргæнджытæ нæ ауæрстoy бирæ уроктæ раттыныл. Аст сахатыл-иу 15 минуты бæрç не 'ппæт дæр куывтам Чырыстийы стыр нывы раз, немæ-иу уыди радгæс ахуыргæнæт. Куыд ирон пысылмæттæ, афтæ-иу, кай зæгъын æй хъæуы, уырыссæгтæ дæр слæууыдисты дыууæ-æртæ рæнхъы æнæхъæн залы æмæ хъæрæй зарыдисты «Нæ фыдыхай». Цъæхснæт æмæ бæзджын хъæлæсджынта-иу уæлдай хъæрдæрæй зарыдисты, цæмæй сæ хъæлæстæ тынгдæр хъуыстаиккoy.

Паддзахы номыл бæрæгбæтты рæстæджы дæр-иу мах ракодтой аргъуанмæ кувиинмæ. Бира-иу нæ фæлæууын кодтой нæ уæрджытыл, уæлдай дæр-иу, сауджын куы саргъуыдта паддзахы æнæнiz-дзинады æмæ æппæт Романовты бинонты тыххæй, уæд. Аргъауыны рæстæджы залы мидæг зæды егъау нывы фарсмæ уыдисты паддзæхтæ Александр II, Александр III æмæ Никъала II стыр нывтæ, сизгæрин донытылд фæлгæтты, зынаргъ хъуымацæй хъæздыг фæлысты. Ахуыргæниæттæ сæ цæстæнгас хъумæ дардтаиккoy уыцы нывтæм. Фарæстæм сахаты райдианы-иу куывд куы фæци, уæд рæнхъгай, æнæсыбырттæй цыдистæм кълæстæм. Уым нæм-иу æнхъæлмæ кастысты ахуыргæнджытæ — къласы радгæстæ.

Аходæныл пансионертæн лæвæрдтой фæйнæ пырынðзы гуылы, æрцæуджытæ та дзуlfыцджытæй булкæтæ 'лхæдтой, — бар-иу сын уыди кæртмæ рацæуынæн. Ахуыргæниæттæн бар нæ уыди пансионаттæй рацæуын. Кулдуар уыди дæгъæллæй æхгæд, хъахъхъæнæт дзы уыд æмæ йæ хъус дардта, цæмæй-иу горæтмæ мачи алидза, уæлдайдæр-иу куы фæтальинг, уæд. Фæлæ-иу хъомылдæртæй бирæтæ быруйы сæрты агæпп ластой æмæ-иу кæнæ театры бамидæг сты, кæннод та — сæ хæстæджытæм. Пансионы къазармайы фæткмæ гæсгæ-иу æхсæвæры фараст сахатыл уыди цай, стæй та-иу кувгæ кодтам хуыссыны агъоммæ. Уый фæстæ-

иу сәрмагонд бар ләвәрд уыди хистәр ахуыргәнинәгтән дәс сахаты оңғ фәбадынән.

Хуыщауы закъоны ахуыргәнәг чысыл исты ссыбыртты тыххәй дәр фыццаг әмә дыккаг къләстү ахуыргәнинаджы йәх хъустәй хъуамә системаид, хъусты туг-иу акалд, — хицаумә бахъаст кәнын, уәлдайдәр сауджыныл, — йәх ныфс ници хаста.

Пансионы бынтон сабыр уыдис изәры ахуыры рәстәджы, уроктә цәттәгәнгәйә. Хъомылгәнджытә дзы радгай уыдысты гәстә. Уыдонмә се 'ппәтмә дәр уыдис хистәр ахуырад, бирә уарзой ахуыргәнинәгты. Уыдон сын канд сә уроктә цәттә кәнныимә сәх хъус на дардтой, фәлә ма, ахуырәй фәсте чи зад, уыдонән дәр әххуыс кодтой сә фыссинаг күистытән, сә зындәр хынцинәгтә сын арәзтой. Пансионы-иу алы ахуыргәнинаг дәр алы фарстайы тыххәй семә аныхас кодтаид, әмәниу сын уыдонәй алчида разыйә дзуапп радтаид.

Иу ахәм изәр Шекспиры хуыз ныв кодтон, әмә ме стъолы цурмә әрбацыди дыууда саздзыд сауцәст әмбаргә ирон ләппу. Бирә фәкасти Шекспиры нывмә, стәй мә бафарста:

— Уый чи у?

— Уый у стыр драматург Вильям Шекспир.

Ләппу мә, әвәццәгән, на бамбәрста әмә та мә бафарста:

— Әмә цәмәй хъуистгонд у?

Әз ын ай бамбарын кодтон, ңас мә бон уыд, уый бәрц.

Дыккаг бон та мә уыцы ләппу куы федта нывгәнгә, уәддәр та мәм әрбацыд, йәх цәститә нывәй нал иста. Уый уыди Брытъиаты Елбыздыхъо, реалон скъолайы пансионмә йәх уәд райстой әмә уыди дыккәгәм къласы. Нарты таурағтә хорз зыдта әмә сын цәмәй сә мелоди цагътаид, уый тыххәй хъисфәндырыл ахуыр кәннын райдыта әмә йыл хорз фәцайдагъ ис.

Әвәццәгән ын аз Шекспиры кой куы кодтон, уәд йә әрдәмә тынг бахъардта.

Әз-иу арәх уыдтон: йәх хъәләбагәнәг әмбәлттәй-иу ахицән әмә-иу әнәдзургәйә, хъуыдиттәгәнгә, иунәгәй рапу-бапу кодта.

Дыууә азы фәстә, әз реалон скъола куы фәдән каст, уәд федтон, Елбыздыхъо куыд әмбырд кодта йе 'мбәлтты йәх алышарс. Сарәзта ахуыргәнинәгтәй драмон къорд әмә әвәрдта къяннәг пьесәтә. Әвәрдтой сә сабаты, изәрәй. Сценәйы-иу ләргъәй дәргымә кәрәдзийыл әнгом сәвәрдтой даргъ бандәттә, цәдҗынәт 'хәсенти-иу хуыссәнъярттә бәндәныл сауыгътой әмбәрзәнты бәсты. Театрда зуутә-иу уыдисты ахуыргә-

нинәгтә, әфснайджытә, хәринағәндҗытә әмә иннәе ахәм күсдҗытә, әмә-иу тыңг зәрдиагәй кастысты ләвар театрмә.

Әз реалон скъола каст куы фәдән, уәд Елбыздыхъойыл иу къорд азты нал сәмбәлдән. Иемә сәмбәлыны фадат мын фәци 1912 азты, Бетъирбухы журнал «Хуры тын» куы уагъта, уәд. Уыцы рәстәджы уый куыста, «Маймули рухсаг, әгас цәүәд Ирон тиатр», зәгъгә, уыцы пьесәйыл. Уый мәм йә фыстәджы фыста, җәмәй йын әз сныв кодтаин ирон театры райгуырды эмблемә. Әз ын йә фәдзәхст сәххәст кодтон әмә йын әй арвыстон Бетъирбухмә. Тыңг арфәтә мәм әрвыста, эмблемә аив арәзт кәй рауади, уый тыххәй. Уыцы фыстәджы Елбыздыхъо бәстон фыста Дзыгъисы драмә Күрттаты комы, зәгъгә. Уый йын йә хъуыдыйы әрцәуын кодта ахәм пьесә ныффыссын.

Уый фәстә ма кәрәдзимә фыстам Амраны фәлгонц саразыны тыххәй. Әз әй мәхирдигонау райхәлдтон, сныв әй кодтон Кавказы урс хәхтыл баст зәронд ләдҗы хуызы. Ләмбынәгәй ныхас кодтон уый тыххәй Елбыздыхъоимә бирә фәстәдәр, уатон рынчын куы уыди, уәд. Мә фәлгонцы ныхмә дзырдта, зәгъгә, дам, Амраны әвдисын хъәуы зәронды хуызы нә, фәлә әрыгон ләдҗы хуызы, зәронд чи никәд кәнәи, кәд бирә хъизәмәрттә әмә уәз-зу туҳитә 'взары, уәддәр. Йә фәндтә уыдисты грекъаг мифологияны тыххәй әмә мын равдыста Сальваторы конд нывы репродукци «Розә». Уым Прометей нывгонд у зәххыл хуысгәйә, йә къәхтә әмә йә къуҳтә баст, афтәмәй йә риуыл бады уари әмә йын йә игәр әхсыны. Әз ын агуырдтон композици әмә мә фәнд тардтон, фәлә 'рмәст Елбыздыхъои амәләты фәстә скодтон Амраны әрыгонәй — мыхуыргонд әрцыди журнал «Зиу»-ы, «Амран»-ы авторы куыд фәндыди, ахәм хуызы.

Алы фембәлдәтти рәстәг мәм Брытъиаты Елбыздыхъо каст арф хъуыдигәнәг интеллигентон адәймаг. Ахәм цәстәнгас әм дардтой реалон скъолайы йе'мбәлттә дәр, стәй ахуыргәннинәгтә әмә ахуыргәндҗытә. Ахәм цәстәй йәм кастысты бетъирбухаг студенттә дәр. Әз-иу сә арәх уыдтон Елбыздыхъо стыр зонды хицау кәй у, уый тыххәй «Max дуг», 1948, № 10 кой кәнгә, йә ләгдзинәдты тыххәй дзургәйә. Чидәридәр зыдта Брытъиайы-фырты, уыдонмә иу хатт әмә дыууә хатты йә кой не'рәфтыди, әнафоны кәй амарди йә тәккә тыхыл, бирә кәй бакодтаид ирон театр әмә ирон драматургийән.

БЕСТАУТЫ Гиуәрги

КЪОСТАЙÄН

Ды мәлгә нә акодтай,
Хурау аныгуылдтә ды,
Алы райсом скәсдзынә,
Демә рухс ысхәсдзынә,
Дзылләйы раз хәсджынәй
Никуы бazzайдзынә ды.
Уастән бадай дзәнәты!
Цас бырстай зындзинәдты
Саудалыңджы иунәгәй!..
Ды уыдтә Хуыцауы 'мсәр,
Афтәмәй та баузәлд
Никуы федтай иу ләгәй.
Ды мәлгә нә акодтай,
Хурау аныгуылдтә ды,
Иры сагсур гуырдтә дын
Пъа кәнүнц дә ингәнәен.
Ды мәлйн нә бакуымдтай, —
Де 'гасыл дын цин кәнәем.

«Max дуг», 1992, № 6

ЗЫМАЕГОН БЫНДЗ

Цәмәе 'рбабындз дә уайсуры мә уатмә?
 Цымә мәм дуар та уәд кәуылты ссардтай?
 Мәгүыр, әнхъяелыс, ам мә уды артмә
 Аевәлмонәй тъәпп ахаудзынә цардәй.

Аемдзәвгә фыссын, ма мә хъыгдар, о, бындз!
 Цы смузыкә дә? Мәләтты Бетховен!
 Цы фестадтә мә салд рудзынгыл уадындз?
 Фәләуу, фәләуу, наә къумәлыш ныххауай!

Цынае дын кәнын, цы, уәddәр наә тәрсис,
 Цыма уәйыг дә, тас дә наә аепшындәр,
 Ави мә уат дә фыдыбәстәе 'нхъяелыс
 Амәе наә комыс уый тыххәй тәрын дәр...

Наә, наә, әндәр у ацы уысм дә хъомыс, —
 Кәд цард аеппәтәй ауыгъд у әндахыл,
 Уәddәр, бындз, ды дә бындзы зондәй зоныс,
 Поэт бындзы дәр н' амардзән наә заеххыл.

«Мах дуг», 1988, № 11

ДЗАБОЛАТЫ Хазби

**ӘНӘНОМ ХӘСТОНТЫ
ИНГӘНЫ УӘЛХЪУС**

Сымах бирстат әргом. Әмә уә фәстә
Кәйдәр уdtæ нәмыгәй хызт уыдысты.
Сымах ныгәдта зәхх. Әмә уә бәсты
Кәйдәр риутә хәрзиуағхәссән сыйты...

Сымах хүйссүт әңцад. Әмә әндәртән
Сси, сауджынтау, сә дәсныйад ныхасәй.
Сымахән най нәмттә. Әмә кәйдәрты
Сә нәмттәй уәлдай ницуал ис ағасәй.

Сымах цәрут хәстон обәуттәй әрдзы.
Уә ингәнтәй фыдгулы зәрдә стъәлфы.
Сымах ыстут әмыр. Әмә уә фәрпә
Фыдаелты зәхх йә риуы дзаг уләфы!

«Max дуг», 2001, № 4

* * *

Ме 'взаг, ирон әевзаг,
ехх, ңымәе нал дә, нал дә
Иры 'взаг, —
Зәрдәхәларәй ниуынц
Леуахи әмәе Рес,
Терк әмәе Хъәриу.
Ды мә риуы ныхъхъәрз,
сабух, сулағәф дә риуыңдзаг
Әмә дзы куыд аскъуыйа,
куыд аскъуыйа мә риу!

«Max дүг», 1997, № 8

СКИФИРОН

* * *

Хәрзбон, хәрзбон, хәрзәбонтæ!.. Аениу нәм
Хәрзәбойнаг цы уыд аәмә цы ис?!

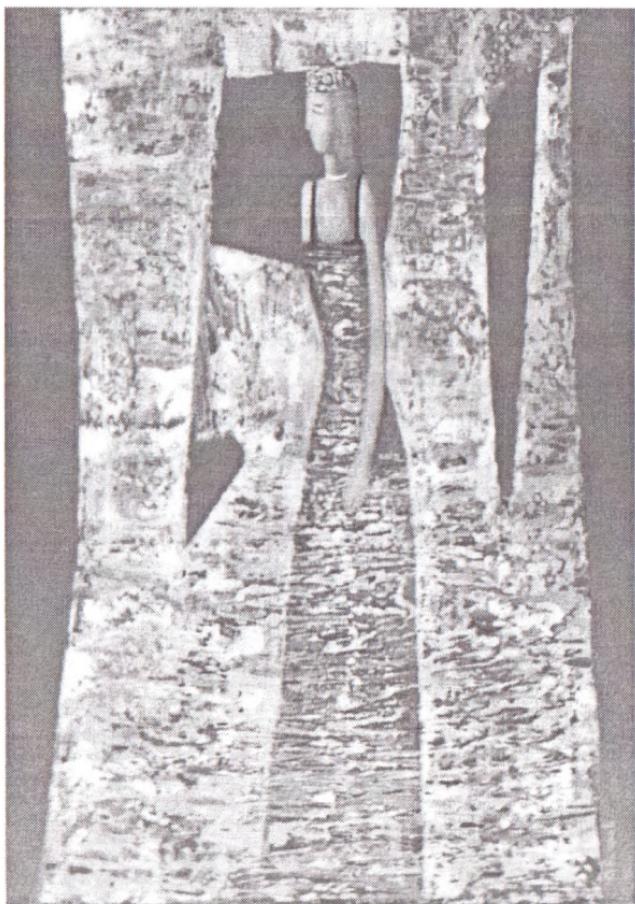
Фәлә уәddәр мәйдары куыйтау ниуәм, —
Гъе афтæ 'мә кәнәм нәхиуыл дис...

Фәсмон кәнәм, кәй фембәлдыстәм, ууыл,
Кәй хицән кәнәм, ууыл дәр — фәсмон...
Нә иуән дәр йә уд нә хәцы удыл, —
Тых ныл ысты нәрын аәмә нә сон...

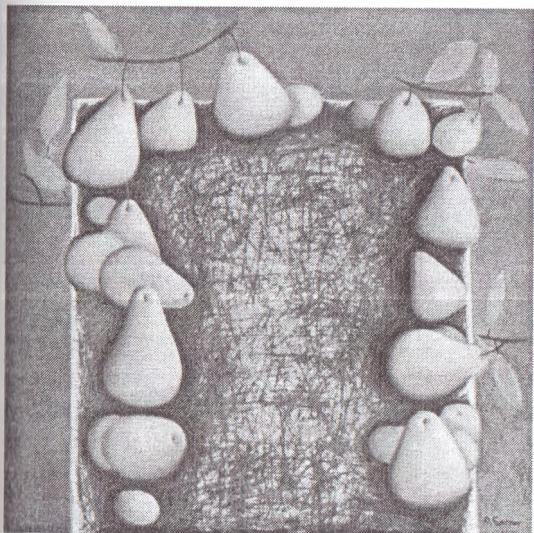
«Мах дуг», 1988, № 9

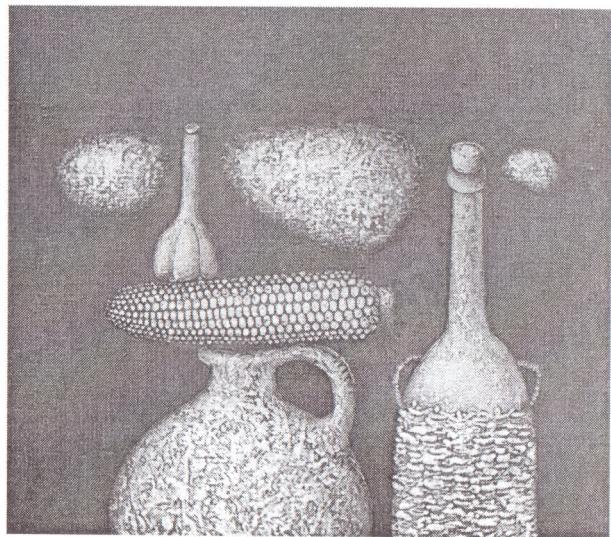
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Уалдзæг.

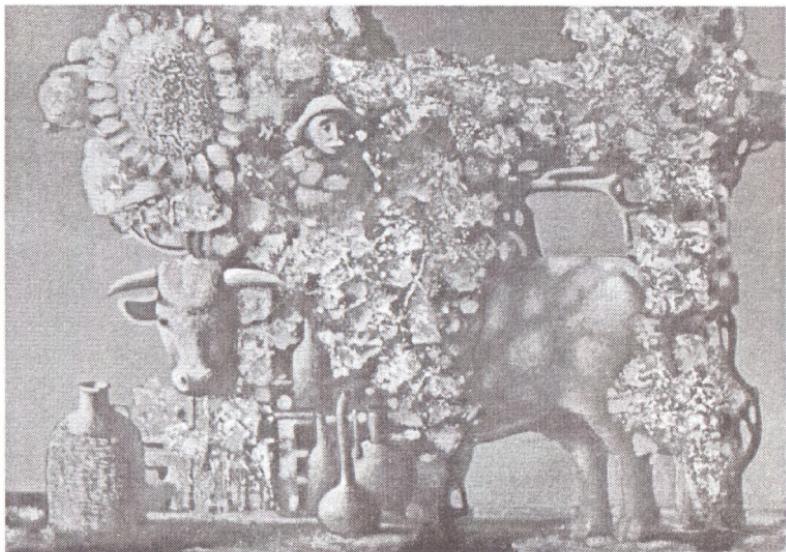
Бур кәрдотә.

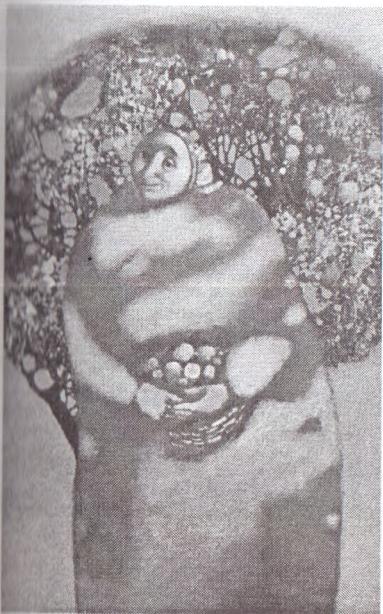
Натюрморт
нартхоримә.

Дыргъдоны.

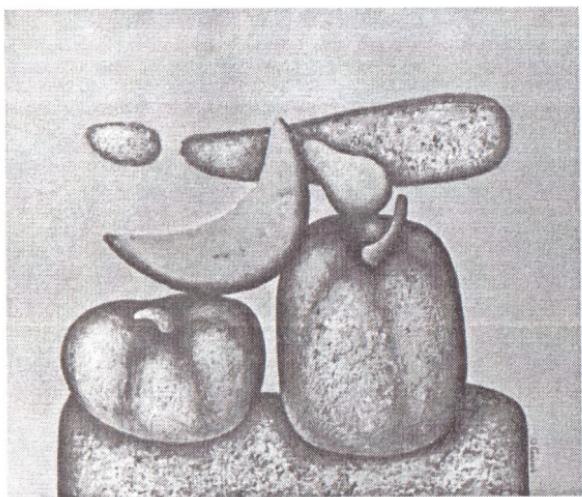
Фаэззх.

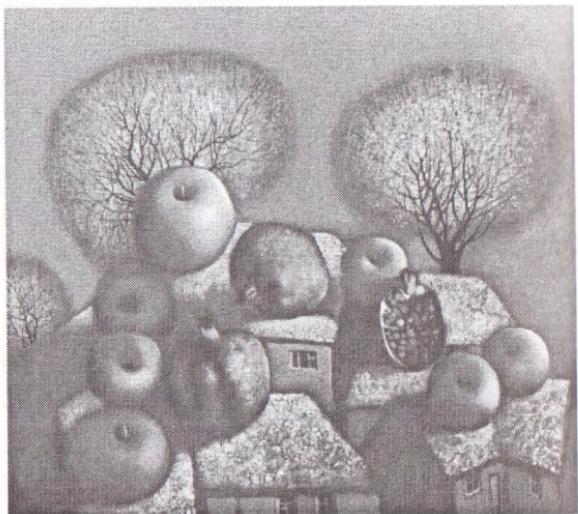
Бәркад.

Бәркады дурын.

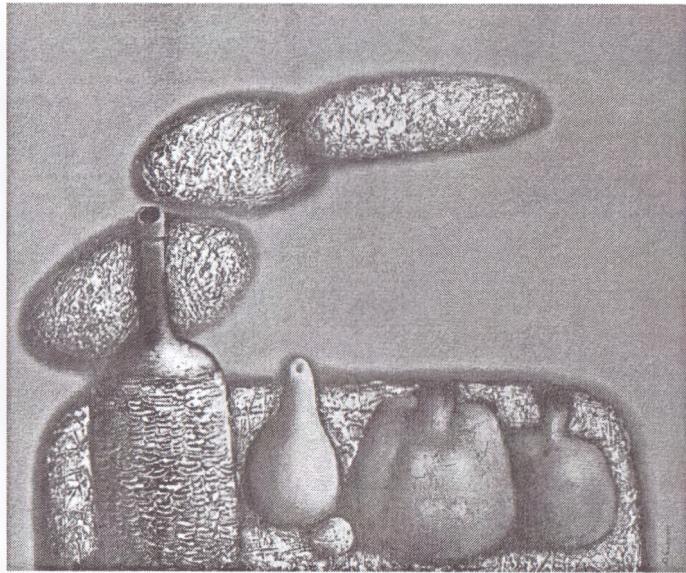
Настя.

Фәззигон дыргътә.

Ахсын жантә.

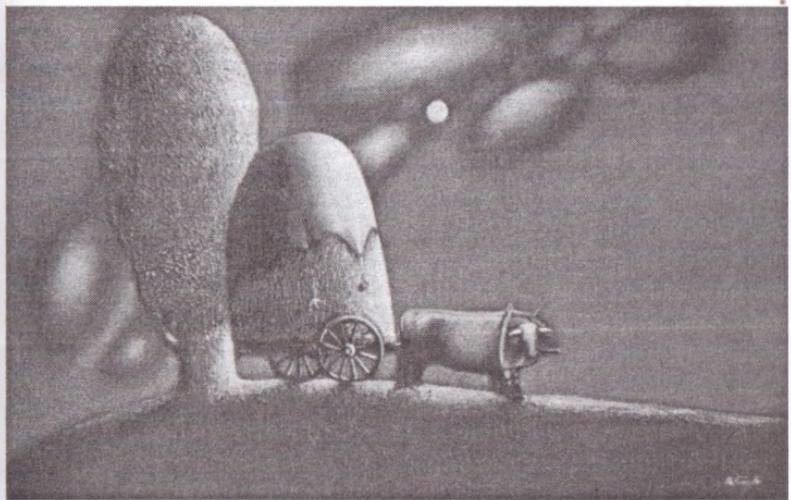
Натюрморт.

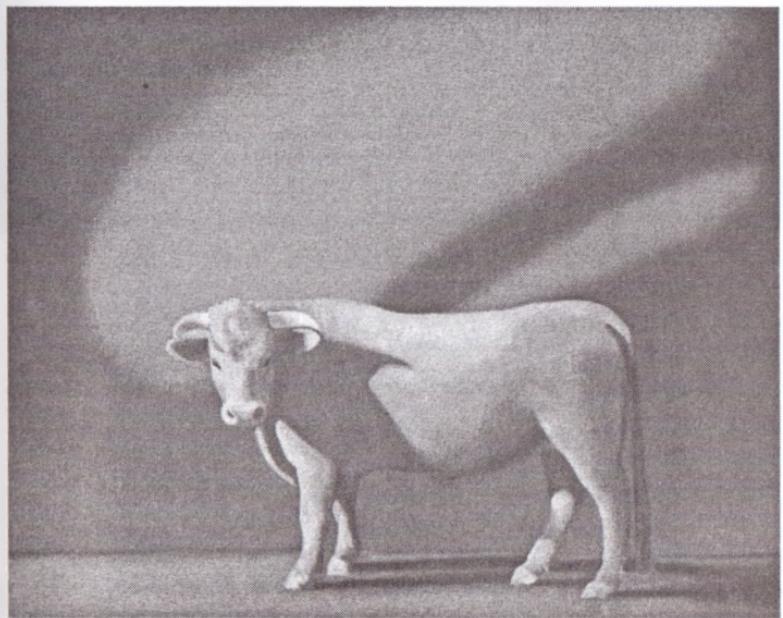
Алайнаг аргъуан.

Фәззыгон бонтә.

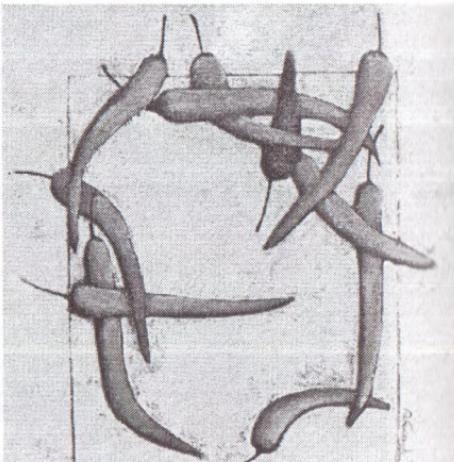
Хъәмә.

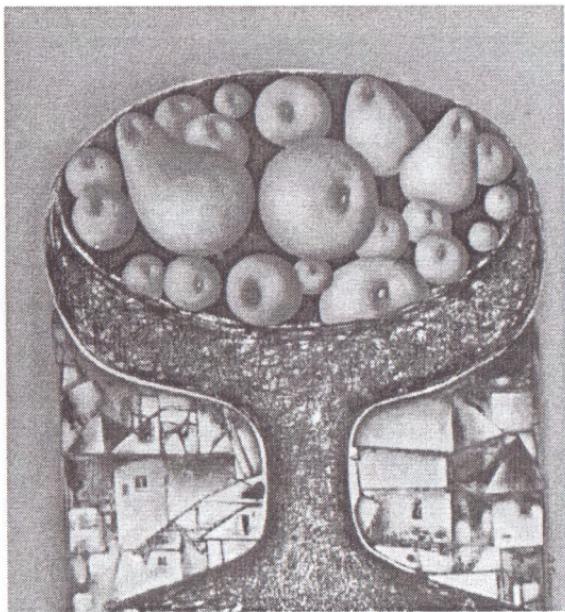
Үәнныг.

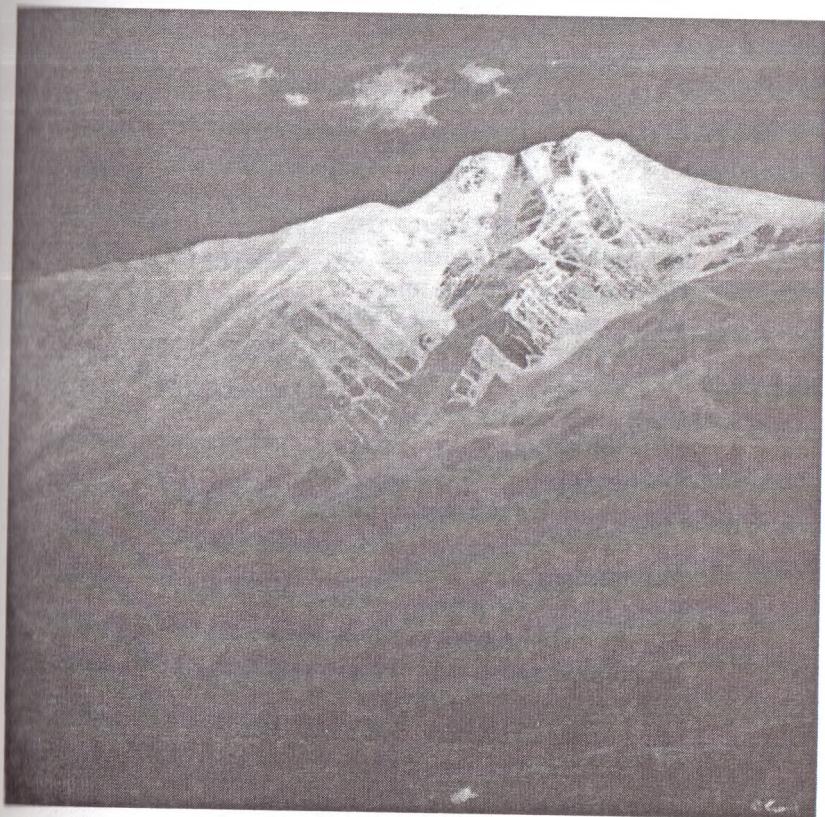
Цывзыджын натюрморт.

Цывзыты хал.

Кәрдотә вазжайы.

Куырттаты ком.

УАЛДЗАЕДЖЫ ФАЗЗОН

* * *

Мæ рагбонты нæргæ цин,
Дæ бархъомыс нæ фæци:
Тærккъæвдатæ — йæ фærцы,
Кæддæры равг æрхæссынц.

Уый арв, мæ хур, нæ нæры —
Балсæг-талхау мæ тæлы
Цъæх мигтты дзуг æртæры,
Йæ хъæрмæ уд æрцæры.

Мæ уисын бæж — зынг сæфтаег —
Куы фестади æрвæрттывд,
Мæнг тарæн бар кæм дæтты —
Къæдзæй йæм дзы æрдæтты...

Æвзонгады нæргæ цин,
Дæ æхсон-дуг нæ фæци:
Тærккъæвдатæ — йæ фærцы,
Мæ царды быр æрæхсынц...

2004.11.01

РАГБОНТАЕЙ

Сног та ис æвзонгад,
Пирæнгом — дæ цонгыл,

Тайы æмæ руайы —
Цъил-æлхуимæ уайы

Урс лыстәг цыхцырәй,
Раст цымы әжсырәй.

Диссаг мын әвдисы —
Рухсәй тын альвисы.

Рагбонты равг растад,
Саби-тәраз — растдәр:

Нимбау дын әвәрын
Пирәнгом дә сәрыл.

О зәххон зәд — мад,
Арфә нәй дә фаг.

2003.11.06

* * *

Залты мит хуылыдзәй
У уәззаудәр здыйә,
Бәләсты фыдынаг —
Сонт къәрпцыта хъусы.

Оххай-гъе, мәгуыраәг,
Райгә сты сә гуырәй —
Цалы дзы әрсаста!
У мәе бон дәр цастә —

Даргъ хъилимә зилын,
Бәләстәм ныхильн,
Хъавгә сәм әвналын,
Митхъәпәнтә калын.

Фестъәлфынц фырцинәй —
Фервәзынц фыд-зинәй,
Пъәэззыйы әхтәнгтәй —
Сраст кәннынц сә цәнгтә.

Фаг куы наә дән иуәй —
Ирвәзән хос зиу у —
Ратаехут-ма, мәргүтә,
Бәләстыл рәгъгәнгә,

Базырты әндзәвдәй
Митбаатә аәрцәгъдүт.
Нал уын уыздән науәд
Уалдзәджы цъәх бадән...

2003.19.12

* * *

Асафон мә рагбонтә фәмысын,
Үд сәм уалдзәджы — әвваҳсдәр.
Азтимә сә цины мыд нә сысы,
Сты әвидигә цъәх уарзтәй.

Үй ңәмән афтә у, базон-базон?
Уалдзәгән әвзонгад у йә фазzon.

2004.23.02

ПÆРРÆСТАТЫ ГÆЛÆБУ

Цы артәй тәхы стъәлфән?
Куыд райгә у, куыд хъәлфгә!

Пærраestаты Гæлæбу —
Зынг уардий тæхгæ уд.

Куыд рæсугъд у, куыд уаз у!
Йæ аууонимæ хъазы.

Куы 'рбады, уәд цы цинәй
Вэййы мә зәрдә райгонд —
Æппәты мэнцъи чиныг
Мә разы цыма байгом!

Йæ базыртә — тәнсыфтә:
Цы дамгъятае, цы нывтә!

Цы тæппытә, цы хуызтә!
О, фестай мын әгъуыстаг!

2004.17.01

* * *

Үйін азәлі әрвнәрд —
 А ләппу хъәддзау ләг!
 Радта мәм Дада фәрәт
 Раст мәхи йас къаннәг.

Баризы фырцинәй хъәд —
 Даңыл зилы азәлд —
 Басгуыхт, гъе-мардзә, фәрәт
 Тар хъәды хъуытазау.

Ам ахсәдинәгтә — хәрх,
 Арфәйаг — наә тухән,
 Фәрәт арәхсы дзәбәх
 Сау ләшпүйи къухты.

Хус бәләстыл зиләм ныр,
 Удәгас наә марәм.
 Мәргұтай ракуырдтам хатыр —
 Аскъуыдтам сәе зарәг.

Үйін азәлі әрвнәрд —
 А ләппу хъәддзау ләг!
 Басгуыхт, гъе-мардзә, фәрәт
 Тар хъәды хъуытазау...

2003.02.10

БӘЛЛИЦ

Гъей-джиди-джидалы,
 Хорз фәткъуы Уыналы!

Гъей-джиди-джидалы,
 Хос әркәрд Фәсналы!

Гъей-джиди-джидалы,
 Хал әххуыс у халән!

Гъей-джиди-джидалы,
 Уай бәхыл цапуаләй!

Гъей-джиди-джидалы,
Чи бәэзы әмбалән!

Гъей-джиди-джидалы,
Ссудз дәхи ыстъалы!..

1995

* * *

Куыд сәрән у әхсәрәг —
Пәррәстау у йә сәррәтт!

Цәй диссаг у, әвәдза —
Әнусон тулдз йә хәдзар!

Магнит кәд ис йә къәхтыл —
Мәңг къалиутыл куыд хәцынц?

Тәррәест кәны зынг-тәепшау,
Нә хәцы цәст йә гәшпыл.

Куыд сәрән у әхсәрәг —
Пәррәстау у йә сәррәтт!

Хъандзал тых аэм куы разынд,
Йә пух къәдзил — йә базыр,

Фәци йәхицәй даргъдәр,
Йә фәрпзы тәхы маргъяу.

Куыннаә уа уымәй разы —
Йә фезмәлдән тәразау —

Фәңудын ай нә уадзы,
Цъәх къалиутыл куы хъазы.

Йә аразәг — йә къәдзил,
Әрдынау, кәс, фәкъәдз и,

Әвишпайд сраст и фатау —
Әхсәрәг размә атахт.

Йæ гæппытæй куы райы —
Бæлас-рындзтæ нымайы.

Куыд сæрæн у æхсæрæг —
Пæррастau у йæ сæррæтт!

2004.13.11

ÆНАХУЫР БÆХ

Æрвыг æртæхы
Мæ бæх куыд тæхы!

Æрттивы кæрдæг,
Дзындзытæй — хæрдгæ.

Мæ цин дæр афтæ
Мæ бæхау — кафгæ.

Фæллад нæ зоны,
Куы февзæрд донбыл.

Хækъуырцц сирд уарзы,
Чьыллиппæй хъазы.

Мæн дисы 'фтауы —
Хæрдмæ фæхауын.

Нæу, уæвгæ, диссаг —
Мæ бæх у уисæй...

2003.09.02

ДЗЫРДТÆЙ ХЪАЗТ

- Зæгæл æмæ зест,
- Фækæл æмæ фест.
- Зыгуым æмæ цъацъа,
- Зыгъуыммæ дæ цаца.
- Зымæг æмæ уазал,
- Зынгæй у сæ адзал.

- Зыхъхъыр аэмæ гудзи,
- Быдыр аэмæ къудзи.

- Зивæг аэмæ пъæззы,
- Ссивæгæн næ бæззыңц.

- Зыкъуыр аэмæ зыдыка,
- Йискъуыра сæ мæ фыркъя.

- Сырдтæ аэмæ Афсати,
- Дзырдтæй мæнмæ афсад и!..

1995

АМАЙÆГ

Æтт! Күйиннæ уон райгонд —
Арвы рудзынг байгом,

Хуры чызг бынмæ ныджджих,
Æмæ а лæшшу ныссих. —

Сæххæст мыл дæс азы, дæс,
Фæлæ амайæг дæн æз!

Загъта мын сæумæ мæ фыд:
«Цæй-ма, самайæм мæсыг».

Сæппары тьыфыл-кæрдæг,
Рацахсын ай æз цæрдæг.

Къухæй йæ æвæрын,
Къахæй йæ ærnæмын.

Цырд лæууын уæлейы æз,
Тагъд хæссы næ мæсыг рæз.

Фестæм мækъуыл амад,
Бахудти мæм амонд —

«Уый дын лæг!» — зæгъты мæ фыд,
Раугъта мæ удыл мыд...

2001

* * *

Мæ рагбонты цæфтæ, хъæдгæмттæ,
 Зыныңц ма уæ ностæ əгайтма.
 Уæ фærцы та ногæй мæ зæрдyl
 Аерлæууыңц æвзонгады цаутæ.

Цæрдæг вæйы судзинау саби,
 Йæ цæфтæ уæлдай фылдæр — сærды,
 Нæ хъæр кодтон уыдон мæ мадæн,
 Уæддæр-иу сæ федта йæ зæрдæ...

Йæ уайдзæф-иу загъта рæвдаугæ:
 «Цæй фыдуаг дæ, оххай, мæ хъæбул!»
 Цæссыгтæй, фæлмæн уырзтæй хъавгæ
 Мæ дудгæ хъæдгæмттыл узæлыд.

Зылди сæм сызгъæрин æфсиртау,
 Мæ мадæн-иу систы йæ хъантæ,
 Ныр дæр ма æмбæхсыңц сæ ирды
 Йæ къухты, йæ цæссыгты хъарм ад.

О бузныг, мæ рагбонты цæфтæ!
 Аерттивыңц уæ ностæ əгайтма.
 Мæ ивгъуыд æнæрцæф — уæ фærцы,
 Хæссын уæ сизгъæрин майдантау!..

2001.23.06

ЦАГЬАЙРАГ

Дыууҗактон трагеди

АРХАЙЫНЦ:

Паддах Уәлхез – 60-аздыд
 Сослан – йә фырт, 20-а兹дыд
 Зәринә – йә чызг, 17-аздыд
 Цагъайраг – 25-аздыд
 Зәриат – әндәрг, йә хо, 7-аздыд
 Саг – әфсады фәтәг, 50-аздыд
 Нәүәг – 20-аздыд
 Әдарц – 35-аздыд
 Айуан – 40-аздыд
 Дыджызә – 80-аздыд
 Фидиуәг – 40-аздыд
 Ацәмәз – 20-аздыд
 Боренә – 20-аздыд
 Даңхъәлиц – 35-аздыд
 Уазәфтинә – 17-аздыд

Тонагәнджытә, балхонтә, дуаргәстә, фәсдзәуинтә, Ах-
 сахъ-Темыры әфсәддонтә.

Архайд җәуы Дәллаг Ас-Хъабаны бәстәйи 14-әм әнусы.

ФЫЦЦАГ АКТ

1-аг АРХАЙД

Әмбәрзән байгомы размә. Уәрм. Цагъайраг хъадаманты.
 Зәриат фәзыны.

Цагъайраг. Ацы хатт җәй әрәгмә цыдтә, мә гыщыл хо?

Зәриат. Бабайы сәр агурын, агурын, әмәй йә нә арын.

Цагъяйраг. Кәүгә ма кә, мә чысыл дзыкъуыла. Иумәй йә агурудзыстәм әмәй йә ссардзыстәм.

Зәриат. Баба мын фәзәгъы, дә уләфтәй, дам, дә базонын, үшнеге дә нә кәнын, мә сәр цалынмә ссарон уәдмә, дам, мын үшнене фәтк нәй. Кәд, дам, искуы ныгәд әрцыд зәххы, уәд ши, чи зоны, әмәй ссарон. Фәләй йә кәд уәләуыл күйтә, йе ыңирдтә бахордтой, йе стджытә та йын нығәнәг нә фәци...

Цагъяйраг. Цом иумәй, Зәриат, нә фыдмә. Иумәй йын агураем ие сәр.

Зәриат. Дәүән мемә цәүән нәма ис, Хуыцау дә нәма уады уәлион цардәй дәлион цардмә. Хъус, хъус мәнмә, мә нүшег әфсымәр, хъус ләмбынәг: әрцәудзән тыхы бон, Дунетычи басаста, уый фәзындызән махмә дәр. Уәллаг Ас-Хъабаны бәстә дәр, Дәллаг Ас-Хъабаны бәстә дәр арц әмә артәй биштыбын бакәндзән, әфсәндзых бирәгътә ныццәгъдзысты дыууә бәстәйы адәмы – сывәллонәй, зәрондәй никәуыл нүшердзысты. Нә байзәддаг лиздәг фәуылдызән, лиздәг нә – күнәггаг. Дәу әрцахсәнни Тыхы хицау әмә дә фәрсәнни: «Дә цәститә дын скъахон, әви дын де 'взат йә рәбиныл ахашын кәнон?» Зәгъ-иу: «Мә цәститә мын скъах».

Аербацәуы хъаххъәнәг. Зәриат әрбайсәфи. Әмбәрзән байтом. Паддзахы галуан. Уәлхез иунәггәй.

Уәлхез. Змәст у дуне. Дурбынты Ахсахъ-Темыр ныддәрән кодта Тохтәмисы раздзәуәг әфсады, Хуссарәй әрбаләгәрды Гөрчырдәм. Тохтәмис дәр йе 'фсад әрбангом кодта Каурай доны былтыл. Күйд уыдзән сә фембәлд? Зәхх ризы Ахсахъ Темыры койә... Зәхх ризы... Тохтәмис мә күрдта әртә мин барәджы Ахсахъ - Темыры ныхмә. Минәй фылдәр ын нә радион - мә цыфыдәр знат, мә туджджын Уәллаг Ас-Хъабаны паддзах Армдар мын мә ләмәгъ куы базона, уәд мын мә фәнык дымгәмә ныддардзән. Йәхәдәг Тохтәмисы әфсадмә әртә мин барәджы суәлдай кодта, йә зәрдәй йын әлхәны уыцы рупас, цәмәй Сызгъәрин Аердонг мә ныхмә фәуа ... Чи зоны, Тохтәмисән әххүйс кәнын нә хъуыди... Ахсахъ-Темыр куы фәуәлахиз уа, уәд... Нә, нә, Хуыцау ма зәгъәд... Фәлә цымасыншат дуне басәттәг Аердонгән йә биндер змәлын райдыйдат... Күйд уыдзән, цы уыдзән? Мә 'фсады фәттәг Саг тагъидәр куы раздәхид. Дыууә мин барәджы сәргъы йә дыууә азы размә арвыистон Византимә – йә паддзах Иоанн Фәндзәймаг Пад-

леолог мын баләгъстә кодта, осмәнтә йә цәрын нә уадзың...

Къәсәрыл фәзыны Фидиуәг.

Фидиуәг. Бар ратт, мә паддзах!

Уәлхез. Мидәмә.

Фидиуәг. Мә паддзах! Әвирхъау хабар!

Уәлхез. Дзур!

Фидиуәг. Хурыхъәуыл дысон әхсәв чидәр арт бафтыдта...

Уәлхез. Чи?

Фидиуәг. Тыхгәнджытән сә сәртә басылыхъытәй тыңтүйдисты...

Уәлхез. Хурыхъәу Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәйы араима ләууы, уәдә арт уырдыгәй сирвәзт! Фәлә мә масты дымга ноджы тыхдҗындәр фәцырын кәндзән уыцы арт әмә на баскъәфдән мә туджджынты әлгъыст зәхмә!

Фидиуәг. Араңгәстә Уәллаг Ас-Хъабанырдыгәй змәлд на бафиппайдтой...

Уәлхез. Уыдонән дәр цы хъәуа, уый кәндзынән, афтап фәләүүәнт!

Фидиуәг. Кәд, мыйяг, Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәйә не'рба цыд фыдбылыз...

Уәлхез. Банцай! Мә мастыл мын цәхх мауал кән! Дау хүм зән хәлиудзыхты стырзәрләйә мә паддзахад бабын уыдзың! Цәугә, ссар тонагәнджыты хицау Әдарцы. Әвәстиатай фәзынәд. Ди та Стыр мәсүдҗы сәрәй ныххъәр кән, аният адәм дә куыд хъусой, афтә: «Уәллаг Ас-Хъабаны паддзаш Хурыхъәуыл арт бафтыдта!»

Фидиуәг. Цәуын!

Уәлхез. Цәугә нә! Тәхгә!

Фидиуәг аңауы.

Гадзракатәй та рацыди цъаммар Армдар. Фарон Әдарц на тонагәнджытимә ныббырста, Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәйен махимә әмарән чи у, уыцы хъәутәм. Знаджы фыдмитән зын амә цирхъәй дзуапп куы нә дәттاي, уәд сәрмә хизы. Уыцы стәры мә хистәр фырт Әнбалан уацары баҳауд Армдарма. Фысы 'ргәвст әй ныккодта... Бәргә йә нә рауагътаин, фәлә паддзах йәхи туг амә стәгыл куы ауәрда, уәд адәмы разан гард мынәг кәнү, әфсады әхсән әгъдау хәлүн райдайы, әгъдау кәм нә уа, уый та әмбигә кәнү уырыйы марды хуызән. Х...

райдыңдаид, фәлә Сызгъәрин Әрдонджы хан Тохтәмис йе фенде Уәллаг әмә Дәллаг Хъабанты арәнтыл әрәвәрдта, кәрәдзи хъуын-хъис, дам, мауал хәрут, кәрәдзи тых ма сәттүт, ғалыммә әфсән Ахсахъ-Темыры тугәйдзаг аууон нә сәрмәне сөфты хъәрпцигъайа зиле, уәдмә. Раестәгмә нә бафидайын кодта. Фәлә Тохтәмис цәмәй зоны, Армдар мәнгардәй мәнгарддәр кәй у! Йә ниат та фехәлдта. О, мә сабыр цардың уурыет! Ивын дә хәстон фәлыстәй. (Ацәуы.)

Фәзыныңц Зәринә әмә Боренә хәстон дарәсты. Сә къухты – ехсытә.

Боренә. Зәринә! Ныр цытә кәнис? Бакәс-ма дәхимә – цыкын мен дә!...

Зәринә. Ныуудаз мә ды дәр. Мә бон дә нал у!

Боренә. Аххос мән фәци!

Зәринә. Цәмән мыл ныххәцыдтә, мә бәхы мәнә ацы ехсәй күн надтон, уәд? Уый у мә худинаггәнәнг, әвзәрст хор әмәне цәкуыйә фәхастон мәхи армәй, уый та хәрәг разынд! Дугъы фестаг аәрцыди!

Боренә. Цәй фәстаг уыди, дыккаг бынат бацахтай.

Зәринә. Фидар хәң дә дыккаг бынатыл, тынг әхсызгон мәницеуу! Нә уыдтай, чызджытә мыл фәйнәрдыгәй күйд худтысын? Чи – сусәгәй, чи – аргомәй.

Боренә. Ничи дыл худти.

Зәринә. Нә, уыдон цин кодтоя! Нә сә зонын?

Боренә. Дә бәхы аххос нә уыди. Йә размә, мәгуыр, цыдәр шөхайыры къаҳт фәци, әмә йә риугуыдырәй зәхх хуымгәнгә разимә бахауд. Ды саргъәй расхъиудтай. Фәлә фәцарәхстә, ногай ийл абадтә – әмә ма афтәмәй дәр дыккаг аәрцыдтә! Де фесургъы хуызән әфсургъ нәй мах бәстәйи. Фатау – йә уад, де гәпп – фәранчы гәпп, адәймагау зондҗын, саджы фисын-мыл амад усгур ләппүйау рәсугъд.

Зәринә. Кәс-ма амә! Усгур ләппүйи коймә йә цәсгом күйд ширрухс! Әмә мә бәхы хуызән рәсугъд усгур та кәм федтай?

Боренә. Федтон...

Зәринә. Уадындзәйцәгъдәгәй ма зәгъай? Йә цагъдмәнүсгәйәз зәрдәхъәрмтә кәнис...Дә уд цыдәр фәвәййи, дә ылодах ма зәххыл сагъдәй бazzайы.

Боренә. Мә уд... Мә уд мән нә фәрсы... Фәтәхы уәләрвим Аңамәззы уадындзы сызгъәрин зәлты... Зонын, нә хъал усгур-

ты хуызән рәсугъд нәу, фәлә мәнмә уымәй рәсугъдәр шиши кәсә...

Зәринә. Хәләг дәм кәнын, Боренә. Афтә чи уарзы. Уәлде мәнән мә зәрдә цавәр дурәй конд у, йәхимә ѡмгәрон күң никәй уадзы.

Боренә. Рәстәг нәма 'рцыди, Зәринә. Әндәр дә дә зәрдә фәргәг дәр нал бакәндән. Уо, Хуыща! Куыд диссаг у уары зондзинад... Зәрдә йәхи цыдәр диссаг пиллон артмә башшары, фәлә дзы күң рализдай, уәд дә ноджы тынгдәр әлвасдзин уыци арт йәхимә.

Дыдкызаә фәзыны

Дыдкызаә. Кәм дә, уәртә чызг? Цы кодтам, цы ныл аәрцылы!

Адәм афтә күң дзурынц, дә къах дә бәхы бын фәзи, гәләхх...

Зәринә. 'Мә цы? Мәнә дын мә иу къах, мәнә – иннә.

Дыдкызаә (йә къухтәй сгары Зәринәйи къехтә). Уәдә дыници уыди, мә боны рад?

Уадындзы цагъд хъуысы уынгәй.

Боренә. Ацәмәз...

Зәринә. Цу, цу, Боренә, кәннод дә уадындәйцәгъдатыл исты аәрцәудзән. Уый дәуән цәгъды.

Боренә. Зәринә, ныр Дыдкызаәйи цур цытә дзурыс? Аңауи дәр цәуинаг уыдтән... Бахатыр кәнүт. (Ацәуы.)

Зәринә. Баба кәм и?

Дыдкызаә. Дә фыд йә чемы нәй.

Зәринә. Цы кодта?

Дыдкызаә. Дысонәхсәв тыхгәнджытә бынты быны сыйыл бакодтой Хурыхъәу.

Зәринә. Цавәр тыхгәнджытә?

Дыдкызаә. Цы дын зәгъон, нанайы хур, Уәллаг Ас-Хъабанаттә, дам, аәрбацыйсты.

Зәринә. Йә ниат фәсайдта Армдар! Тохтәмис сә күң фидауын кодта, уәд ыл баба күнд баууәндый, йә мәнгардзинидын иу әмә дыууә хатты күң нә бавзәрста!..

Дыдкызаә. Мәгъя... Арәнгәстә афтә, Уәллаг Ас-Хъабаныр дыгъәй, дам, ници змәлд уыди...

Зәринә. Ници! Ници! Хъәу сайтәнттә басыгътой!

Дыдкызаә. Сайтәнттә дәр басудзынц...

Зәринә. Дыдкызаә! Авдәнмә аргъяуттә кәмән кодтай, уыци сывәллон ма мә аңхъәлыс? Ды цу, аәз та бабайы фенон. (Галууны иннә хатәнмә бацәуы.)

Лыдкызә. О, ме 'Скәнәг Хуыңа! Фыңбылызәй нә бахиз, ма рауда. Уымәй стырда бәлләх нәй а дунейыл. Хъалтән иңици уыздән, фәлә мәгүир адәм бабын уыздысты... (Ацәуы.)

Æрбацæүынц Æдарц әмæ Дзанхъæлиц.

Әлдарц. Ничи уә базыдта? Кәд исты фәд ныууагътат уә фасте?

Лзынхъæлиң Фæд та куыңд нæ ныууагътам! Хурыхъæуы фæнык!
Лиң йæ нæ лзыпты рахастаиккам?

Едарц. Даң дзыппыты цы раҳастай, уйй дәр фендынән.

Данхъæлиц Хурыхъæуæй цы ратæлæт кодтам, уйй иууылдæр цуры æркадзыстæм.

Аларц Иууылдәр?

Ланхъæлиц. Да стæræй цы мулк æрбантой кæнys, уымæй шлæахæн йæ кæцы хай бавдисы?

Адарц. Аз æз дæн, ды та чи дæ?

Дзанхъәлиц. Хорз, хорз, мә хиңау, ницы дын басусәг
бондынән. Сызгъәрин, әвзист, хәңгәрзтә – әндәр цәсты
нищемә 'ftyдыстәм.

Ладарц Тонагәнджытән зәгъ: кәд ма сә се 'взәгтә хъә-
шыңц, уәд сә дарын базонәнт. Мә фәндтә Хъабаны иывылд до-
шу үниәкъуылымпыйә цәуынц сә нысанмә – уәртә уырдәм.
(Амоны паддзахы бандонмә).

Джанхъәлиц. Ди...падзах!² Дәхи дәр сафыс әмә мән дәр.
Уммың гәнән най!

Аларц. Гәнән цәмән нәй, уый мә фыны дәр мәхимә
шырон нә уадзын. Ис, Дзанхъәлиц, ис гәнән. Бәстә змәст,
сөст нығгуыпп ласдзән. Аксахъ-Темыр дәр, уәдә әңцад кәм
пәлдзиән. Падзахы хистәр фырт Ымбалан – мара. Дәу хинәй
оннудта уацары.

Ланхъæлиц. Ёз дæу дзырд æххæст кодтон!

Жарықтың күнінде көмеге алып жүргөн күштілдіктердің мемлекеттік мәдениеттік меморандумында салынған.

Ланхъæлиц. Дæу...

Ләдарц (Ие'хсәрфарс ын ңауы). Кәй дзырд әххәст кодтай?

Ланхъæлиц. Мæхи... Мæхи дзырд...

Аларц Уәйгәнәг – мә емына. О, әмә цы дзырдтон? Падаңахы бындар Сослан дәр иу ахәм стәры, ие та хәсты хъәбаптарей фәмард уыдзән. Паддзах Уәлхез йәхәдәг дәр афтә... Нә та фыдноzt бакәндзән әмә нал райхъал уыдзән. Ноztмәне бүттәнтә тоны.

Ланхъæлиц. Ёгæр равнæлтай, мæ хицау!...

Әдарц Хъәрәй ма дзур, науәд дә фәсдзәуинтә фехъү дзысты әмәе дын дә корто михыл әрсадздзысты. Әфсады фагат Саг! Сәрджын саг! Гъе уый у мә уоны сау мигъ. Уый лауум мәнәй паддзахы бадәны әхсән. Фәлә йын исты имәл кәндзынән... Әмәе уәд әрызайдзысты паддзахы бындурыла (Дзанхъәлицы хъусы.) Чи?

Дзанхъәлиц. Нә зонын.

Әдарц. Чи?

Дзанхъәлиц. Гъомә йәз әз цәмәй зонын?

Әдарц. Де 'хсәрыфарс дәуәй зонджындәр у, уый дын ти ныртәккә дә хъусы ныззардзән. Чи?

Дзанхъәлиц. Ды.

Әдарц. Әмәе?

Дзанхъәлиц. Йед...А-а! Әхсин Зәрина!

Әдарц. Уыныс, әз дын ницы загътон, дәхәдәг мын радзырылтай дә сусәг фәндтә.

Дзанхъәлиц. Әз та, әз, мә хицау? Әз цы фәуыдзының?

Әдарц. Бәхгәсәй хафдынә.

Дзанхъәлиц. Мә ләггад, мә хъиамәттә нымады нал сты?

Әдарц. Бафидылтам. Әфсады фәтәг – Дзанхъәлиц!

Дзанхъәлиц. Мә цард нывонд дәуән, мә паддзах!

Әрбацәуы паддзах Үәлхез.

Әдарц, **Дзанхъәлиц** (иумә). Рухс уәд дә бон, нә паддзах!

Үәлхез. Рухс нау мә бон, хур мыл скәсәнәй сәнтсауәй скасы Аргәрәтты сәуәхсид әмәе зәрәхсид мә фырт, мә хәстджыты, мә адәмы туджы ләсәнтә сты. Цъаммар Армдар Тохтәмиссан цы ниат радта, уый фехәлдта, Хурыхъәуыл бандзәрста!

Әдарц. Мә паддзах. Әгәрон у дә маст. Фәлә уымай әгәрондәр у дә тых. Дә иунәг дзырд, дә къухы әнгүйләни иунәг змәлд – әмәе де 'фсәддонтә әфсән фәттау нынның дзысты не знаг, нә туджажыны цъаммар зәрдәй!

Үәлхез. Әууәндын дыл, бәгъатыр **Әдарц!** Иу әмәе лыуул хатты ном не скодтай дә паддзахән. Фәлә ме 'фсәддонтә рәстдзәвин фәттә цәмәй фестой, уый тыххәй хъәуы рәстдзәвин уынаффә. Гъе уымән дәм фәдзырдан. Аң уынаффә!

Әдарц. Мә паддзах, хуыздәр уайд, Әфсәддон Уынаффә әвәстиатәй куы әрәмбырд кәнис, уәд.

Үәлхез. Әфсәддон Уынаффәй размә мән фәнды дәуми байхъусын.

Әдәрәц. Мә паддах! Мә мәгуыр зондыл кәм әрвәссис, уым шеттүйн мә фәнд. Әфсад йәхи цәттә кәнәд хәстмә. Әз та уна мә тонагәнджытымә баләбурдзынән нә араңтәм әввахс Уәлләг Ас-Хъабаны хъяутәм.

Сослан къәсәрәй әрбахызт.

Сослан. Стәры раздзәуәгәй цәуын мәхәдәг!

Үәлхез. Гәдзә дәм күйд нәй, ләппу! Мә фәнд нәма сригтьәд. (Әдәрәцмә.) Дзур.

Әдәрәц. Не знәттә сәхәдәг күйд бакодтой, мах дәр сын үйін бакәнәм. Нә цәф әруайдзән хъәздыгәр хъяутыл. Судзгә, марғә. Сә мулк, сә фос сын нәхирдигәй фәкәндзыстәм. Үйін шаш феххуыс уыдзән әфсад хуыздәр бацаттә кәнынмә – стонг гуыбын хәстонән нә бәззы. Армдары адәм цәмәй ғылшыргой уой, сә ныфс асәтта, үй тыххәй әгъатырдзинадәй хуыздәр хос нәй. Нәй ауәрдән сывәлләттыл дәр.

Үәлхез. Бәззы дә уынаффә. Кәд уыдзыстут стәрцәттә?

Әдәрәц. Ратт мын, мә паддах, әмгүүдәй дыууә болы.

Үәлхез. Дыууә болы! Фылдәр нә! Армдар хәст йәхәдәг күй райдайа, уәд үй махән пайдадәр у: Тохтәмис дәр дзы бузыныг нә уыдзән, нә сыхаг адәмтә дәр!

Сослан. Баба! Әнусон авдәни сывәллон дә хъяуы, әви шестон ләр?

Үәлхез. Цы дә фәндү?

Сослан. Тонагәнджыты раздзәуәгәй мә раудадз!

Үәлхез. Тонагәнджытын ис хицау, ләууы дә цуры.

Сослан. Үәдә хуымәтәджы әфсәддонәй цәуын стәры!

Әдәрәц. Хицау Сослан, хуыздәр уаид, күй бассаис... Әнба-ланы мәләт мәхициән никүй ныххатыр кәндзынән. Дәуыл маисты күй әрцәуя...

Сослан. Дау ниши фәрсү! Паддах Үәлхез! Дау цуры да фырт ше ләууы, фәлә де 'фәсәддон!

Үәлхез. Ләг дә әмә дын дәттын ләджен бар.

Сослан. Мә ләджен бар исгә у әрмәст мә цирхъ әмә мә шопләй, баба.

Үәлхез. Үйін ләджен дзуапп у. Уәхи цәттә кәнүт стәрмә. Әз та уе 'рбаздахтә бәстәйил әрзилон, базонон адәмы зәрдәйын, әфсәддонты уавәр. Хәсты арт ссыгъди нә тәккә къәсәрмә!

Әмбәрзән

2-аг АРХАЙД

Паддзахы галуан. Уәлхез иунәгәй.

Уәлхез. Куыд әрәгмә цәуынц тонагәнджытә, къуыриш фылдәр күңи раңыди, стәры күңи аңыдысты, уәдәй абонма... Мә кәстәр, мә иунәг бындарыл ма исти күңи 'р҆цәуа, уәд ма галуаны бындуру фехәлдзән, бабын уыдзән мә паддзахад... Стыр Иунәг Хуыцау, дә цәст мын ма бауарзәд ахәм әвирхъяу бәлләх! Әдарц бәгъятыр ләг у, хәсты – хин, къуырцдзәвәни - амалджын, кәд әмә нә бауадзид ме стәрдзауты знаджы марғ хәлуарәдҗы тынты бахауын. Мад-әхсингән нә баурәдта йә хистар хъәбул Әнбаланы сәфт, йә фәдым аңыди мәрдты бәстәм. Баззадтән Сослан әмә Зәринәимә, бирә мә уарзынц, әз сә ноджы фылдәр уарзын, фәлә мын мә сагъәстә, мә хъуыддатта сә зәрдәмә хәстәг нә исынц, әмә сау хъәды халонау иунәг дән. Цыдәр мә уромы, әндәр хъәдмә аңәүин әмә бирәгъяу ниуин. А дунейыл мын ницыуал баззад мә туг райсынән фәстәмә. Хәст, тағъдәр хәст! (Дурынәй уадзы сыкъым ронг.) Уастырджи, Никкола, мә бәлдәттә – уә уазәг, уә фәдзәхст! (Нуазы.) Ронг дәр мын мә зәрдәйи рыст нә сабыр кәнни. Цы фәци уыңы фәлхәрст Айуан? Кәд мә аирхәфси! йә гъәла дзәнгәдайә, әмә мә сагъәс фәргодәр уайд...

Айуан (къәсәрәй әрбахызт). Мәнә дән!

Уәлхез. Әрцардтай мә, хәрзчъепп!

Айуан. Паддзах, рагон таурәгъ, әви нырыккон?

Уәлхез. Цы хин та әрхъуыды кодтай, бынтыхуымгәнәг?.

Айуан. Мәнәй бындаерты чи хүүм кәнни, ахәмтә дәр ис. Ди галуаны бындуру дын уырытә күңи скъахой, уымәй тәрсгә күң, фәлә әдас та әппиндәр ма у.

Уәлхез. Мә exc!

Айуан. Цавәр exc?

Уәлхез. Дәу кәмәй фәнәмын, уый.

Айуан (кәңәйдәр зәлдаг хәңъил әрбадавта). Гъа, мә паддзах! Әгәр ма ныңцәв, мә буар хәрәдҗы цармы хуызән имо нау у, әмә стәппәлттә уыдзән!

Уәлхез. Тәхуды, дәу цәсгомы цармәй дыууә дзабыры бадар!

Айуан. Дә зәриндаг концарыхътә та – мән!

Уәлхез. Exc!

Айуан (exc әм дәтты). Гъа, гъа!.. Дәхи дзы әгәр ма ныңцәв, мә паддзах.

Үшлхез (рог къэрцытә кәны Айуаны). Кафгә!

Лайлан (аңнәбары кафы). Уау! Ацы җаәф мә гъәла сәры мызд, үңүм үңүкк мә дзәгъәлдзур әвзаджы мызд, ай та – мә зәрдә үңүм сыйзы хуызән гом кәй у, уый тыххәй, гъе уый та – мә үүрм паддзахән йә җәститә кәй дзәбәх кәнын...

Үшлхез (exс фехсы). Куыд загътай? Фесәф!

Айуан фәлидзы.

Фәстәмә раздах!

Лайлан (әрбаздәхти). Мәнә дән!

Үшлхез. Җавәр таурәгъ ракәнынмә мын хъавыдтә?

Лайлан. Уыци таурәгъ рагон дәр у, нырыккон дәр.

Үшлхез. Дзур!

Лайлан. Зәронд хәрәгт йә къәләүүн фәдзәхста: исказ хуым-макуы бацу, дә рагъәй дын гәрзитә раудадзысты; әхсәны үүммә-иу бацу - цалынмә адәм кәрәдзимә дзуорой: «Ды йә риздах», «Нә, ды йә раздах», уәдмә ды дәхи дзәбәх бафсад-дымнае.

Үшлхез. Дә уыци-уыци цы амоны?

Лайлан. Дә бынаты сбад, паддзах, әмә дын ай зәгъон.

Үшлхез (йә бынаты сбадти). Дзур!

Лайлан (йәхи йәм хәстәг байста, йә иу къухәй йә хъыдзы иини, инна къух та йын йә дзыппы ауагъта). Дзыгы-дзыгы...

Үшлхез. Цы кусыс? (Худәгәй бакъәцәл.) Иуварс, гъәла бы-

гуу! (Лайлан ай хъыдзы цы къухәй кодта, уый йын рацахста.)

Лайлан. Паддзах! Хъыдзы дә чи кәны, уыци къух уынис, дә үүммә чи ныбырыд, уый та нае уынис. Уый дын мә уыци-уыци! Да илыварс кәй әрәмбырд кодтай, уыдон дә сә ракиз къухтәй үүдзы кәнынц, сә галиутәй та дын дә дзыппытә къахынц.

Үшлхез. Фесәф! Әдарцән зәгъдзынән, әмә дә уый ныууәй үүндзән Хазары базары! Уәвгә дәууыл йә къахсәрфән хәцъил аяр ниши ратдзән. Дымд-далагъан фәү!

Лайлан. Цауын, цауын... (Дуаргәрон әрләүуыди.) Йед...Дә галуаны быны уәрмитәй иуы... Әдарцы коймә зәгъын. Цыдәр аякуыр цәрәгой дары цәгатварс уынгәг уәрмы. Саджы хуын у, әмә саг наеу, сәгүити хуызән у, әмә сәгүит наеу, фәран-ни хуызән у, әмә фәранк наеу, адәймаджы хуызән у, әмә алаймаг наеу. Ноджы ма йә Әдарц дары хъадаманты.

Үшлхез. Уый та цы диссаг у?

Лайлан. А дунейыл диссәгтәй фылдәр цы ис? (Ацәуы.)

Үәлхез. Кәд сәнттә цәгъды? Нә, йә цәсттың арттының йын бәрәгәй уыдтон хин әмә зонд... Уырытә... Мә зәрдәнина рыст мын кәд сисид, зәгъгә, уый мын әй фәтыхджындәр көлта. Ехсәй чи кәй надта? Уый мән!

Әрбайхъуист уадындзтә әмә хәстон хәтәлтү цагъд, балык къәхты хъәр. Адәмы хъәләба, хъәртә: «Падзах Үәлхезенән әнусон кад әмә намыс!»

Үәлхез. Әрбаздәхтысты! Хуыцау, табу дәхицән.

Къәсәрыл әрбахызысты **Әдарц** әмә Дзанхъәлиц.

Әдарц. Мә падзах! Фарн бахизәд дә галуаны сыйгъарин къәсәрыл! Бар ратт.

Үәлхез. Мидәмә! Мидәмә! Мә цәсттың уәм күң ныуурғысты. Дзур! Кәм и Сослан?

Әдарц. Сослан дәр зындзән.

Үәлхез. Дзәбәх, әнәнисәй раирвәзт?

Әдарц. Йә сәрәй иунәг әрду дәр нә фәхъуыд.

Үәлхез. Дзур!

Әдарц. Падзах! Стәры, демә ныхасгонд күйд уыдыстым, афтә мемә артәсәдә барәджы райстон. Әмбисәхсәв сын саарәнгәсты амардтам әмә бабырстам сә тәккә стырдәр әлемдә хъәздыгдәр хъәу Донгәронмә. Ныңдагътам, хәцынхъом чи уыди, уыци нәлгоймәгтән сә фылдәры. Нәхицәй дәр фәхъуыд артиссәдз ләдҗы – рухсаг уәнт. Әрбатардтам сәдә уацайраджы – әвзонг сылгоймәгтә, сывәлләттә, күистхъом нәлгоймәгтә. Уыдонимә - хъәуы мулк әмә фос. Фәстәмә здәхгәйә ныл Цыллә фәндагыл сәмбәлд дзуттәгты хъәздың чырә – Гуырдзымә сәудәдженерү цыдысты. Сәхи сын ныптырғы кодтам, сә чырә сын байстам - сәдз теуайы цы фәрәзстан, уыйбәрц хәзнатә: сыйгъәринәй зәгъай, әвзиست, әрхуы дзу ма. Зынаргъ хъуымәңтү стыр тынтә, алыхуызон аддинәгти. Дәхәдәг сә фендзынә, мә падзах.

Үәлхез. Дзур. Әз цы фехъусынмә әнхъәлмә кәсын, уын нәма фехъуыстон.

Әдарц. Уый дәр фехъусдынә, мә падзах. Уацары райстам Дәллаг Ас-Хъабаны иунәг бындар Нәуәдҗы!

Үәлхез. Уә, Хуыцау дыл йә бәлләх макуы аруадза! Уын әңгәгү?

Әдарц (йә цирхъ сласы). Мәнә мә цирхъ күйд әңгәгү, афтә.

Үәлхез (йәхъәбысы йәх кәнә). Әңдәг?! Күйд, цы хуызы?

Әдарц. Уәллаг Ас-Хъабаны ис күулбадәг ус Ахиминә.

Нәхәд мыйн у сыйгъәрин әмә зынаргъ ләвәрттәй. Нә бабырсының хөсәв Армдары фырт Нәуәджы әрбасайдта Донгәроның шумәй үйеумәй үйе уарzon чызг Уазәфтина мә. Ныр сә дыууә дәр дә күүхү сты.

Үәлхез Әдарц! Стыр аегъдауы аккаг дә әмә дын стыр аегъдау күүниң. Уадз әмә аегас дуне дәр зона Дәллаг Ас-Хъабаның шәстәйи паддзах ләждыхъәд әмә аууәнкән күйд аргъ кәнә, үйи. Цы мулк әрбантой кодтай, уымән дәр, уацайрағтән дәр си дәсәймаг хай – дәу!

Әдарц (йәх зонгуытыл әрләууыд). Мә паддзах! Әгәр мә буц кәнүс. Әз аеххәст кодтон мә хәстон хәс. Кәд иучысыл тогы мә күүхү бафтыд, уәд – дәу фәрцы. Де ‘үүәнк, дә барлықырд – әрдүн, әз – фат. Әхс мә, кәдәм дә фәндү, уырдәм цыренкалгә нынныхсдынән знагән йә тәkkә зәрдәйи.

Үәлхез (сыстын ай кодта). Фест, фест! (Дзанхъәлицимә.) Дылар мә рохы нае бazzайдзынә.

Дзанхъәлиц. Арфә кәнүн, нае зынаргъ паддзах!

Үәлхез Әмә уәддәр үүцүлүп кәм ис? Нәхионәй зәгъын.

Әдарц. Йе ‘мбәлттәй үйил галуаны цур әрбамбырд сты. Дә бишдар, паддзах, дә сыйгъәрин хүүлдҗын къәләтдҗын кәмән шүүуадздзынә – мин азы нын дзәбәх әнәнизиәй цәр! – үйиңиры үәхи равдыста стыр ахсар әмә зонды хицауәй. Домбай!

Дзанхъәлиц. Знәгты джебогъттай нае тарст, фәлә Уазәфтина мәйи куы федта, уәд зәрдәхъарм фәци...

Әдарц. Дә дзыхыл хәң!

Үәлхез. Уадз ай дзурын. Күйд зәрдәхъарм?

Дзанхъәлиц. Гъома... йә рәсүгъудзинадәй.

Үәлхез. Цы? Расыг стут? Цытә дзурут?!

Дзанхъәлиц. Хатыр, нае паддзах...

Әдарц. Мә зынаргъ паддзах! Ма үәм хъус. Сослан хын-ажыләт кодта, ай та үә аңдәтмә бамбәрста. Тонагәнәдҗы сәрүңи зонды чысыл мур ис, үйи үйбәрцытә нае ахсы ...

Үәлхез (хъуыдиты аныгъуылд. Әрәджиау). Цәут, баулә-фут. Әдарц, фәсдзәүинтән зәгъи: аккаг адәмь се 'ппәты дәр издер - паддзахы куываддонмә! Фидиуәг аегас бәстыл дәр фөхъусын кәнәд Армдары фырты уацар. Алы хъәу дәр скәнәд куывад иннабонәй иннабонмә, маңауыл бацауәрдәнт стурфоссай, алыстәг фоссай.

Әдарә. Дә зәрдә маңамә әхсайәд, мә паддзах, нә фыдағының тә ағъдау йә бынаты уыдзән. Бар ратт, әмә цәүәм.

Уәлхез. Цы у, цавәр сырды мыггаг, уәрмы хъадаманбастай кәй дарыс?

Әдарә. А-а!... Уый сырды мыггаг нәу, фәлә адәймаг діненал у. Дыууә мәйи размә Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәмә күң ныбырстам, уәд ай уым дзәгъәл быдыры әрцахстам. Бын гъуырты, бағъәввадәй, йә къухы – ләдзәг. Фыщаг әй мәгуыр гур фенхъәлдтам, фәлә нын не знәгты әхсән цы хәртә гәнджытә ис, уыдан нын радзырдтой, йә сәрызонд, дам-мәй йәхимә күң уыди, уәд нын нә адәмәй бирә фәңгәтта.

Уәлхез. Әмә йә иннәе уацайрәгтәй уәлдай хицән уәрмың цәмән дарыс?

Әдарә. Күң зәгъын, мә паддзах, адәймаг нал у.

Уәлхез. Фенүн мын ай кән. Цәугәут.

Әдарә әмә Дзанхъәлиц аңауынц. Әрбацыд Сослан.

Сослан. Дә бон хорз, баба!

Уәлхез. Әрцу, ләппу, мә иунәг бындар, мә хъәбысы дінениттухон, әгайтма дзәбәх, сәрәгасәй хәдзар ссарадтай. Дәуыл ма мын исты күң 'рәдәуя... (Хъәбыс кәнни Сосланән.)

Сослан. Ма мын тәрс, баба, әвзәр быныл зайды!

Уәлхез. Әдарә мын мә зәрдә барухс кодта дә койә.

Сослан. Әдарә мәнәй кәмән әппәлыди, уый дәр дзы рох кәм уыдаид. Сывәллонау мә хъаҳъаҳдта, әмә йәм мәстай тъәпп хаудтон. Әнәуый та әхсарджын әмә хъаруджын у, хинәй та ие 'мыдзаг.

Уәлхез. Хәсты хин нығс әмә хәңгарзы әмсәр ләууы. Мә зәрдәмә нә цәуы дә хуыз – фәлмас, әнкъард.

Сослан. Әнәхүиссәг дән.

Уәлхез. Ныр бауләф. Цәмәй дын барухс кәнөн дә зәрләү, ләппу?

Сослан. Цырагъ дзы ссудз.

Уәлхез. Куыдәй?

Сослан. Мәгъя...

Уәлхез. Мә сизгъәринғистон әхсаргард дын ләвар кәнин. Дә кары мын ай Византий паддзах хәрзиуәгән саккаг кодта, ие знәгты йын күң ныптырх кодтон, уәд. Мә саджысиутәй конд сағъадахъ, ме 'фсургъты рәгъая дәр абонәй фәстәмә дәу сты. Уымәй уәлдай ма, дәхи дзыхәй цы курай, уый – дә хай.

Сослан. Уәдә дәхи дзыхәй цы загътай, уыдан дәхицән уадз, фиңлә мәхи дзыхәй цы курон, уый мын кәй ратдзына, ууыл та арл бахәр.

Уәлхез. Ләппу! Дә цуры чи ләүүү, уый дә ферох. Надзахы Анырд паддазахы дзырд у, ард хәрын дзы цәмән хъәуы?

Сослан. Баба. Ди мын фыд дә, фәлә мын падзах дәр дә. Емие паддазах мә фыдыл куы фәүәлахиз уа, уымәй әдас нә лепи.

Уәлхез. Мәнән дәүәй зынаргъдәр зәххыл ницы ис. Хорз. Хүрүн ард.

Сослан. Уәдә хъус, баба! Нырмә кәй зыдтай, аз уыцы Сослан нал дән. Аз аууон дән, аз мард дән!

Уәлхез. Ләппу, әнхъәлдән, рынчын дә? Дзәбәхгәнджытәм фиңдурон...

Сослан. Макәмә дзур! Мә хос дә къухы ис...

Уәлхез. Дзур, ләппу!

Сослан. Уацары райстам нә туджджыны уарзон чызг Уазәфтинаей...

Уәлхез. Амә?

Сослан. Цы ма мә фәрсис, баба?

Уәлхез (ныххудт). Дзырдой мын дә хабар. Зәрдәхъәрмтәе колтай йә уындәй. Уәдә дә уымәй әндәр лаз ма уәд, дәттын дип ай.

Сослан. Баба! Дзәгъәлы худыс. Бахатыр мын кән... Аңә унай...

Уәлхез. Загътон дын – дә бар ыл цәуы!

Сослан. Ди цы хъуыды кәнис, уымәй стырдаәр әффәрд нәма байиәфтөн мә царды мидәг! Уазәфтинәй дәр чъизи кәнис, дип фырты дәр!

Уәлхез. Рынчын дә, ләппу! Цәмәй уә чъизи кәнин? Нә галуаны иу әмә дыууә рәсугъд уацайраг чызджы ис? Амә сә үүндәй зәрдаззәфтә хъумә кәнәм? Хорз. Mayal хъәрз. Галуаны ләггадгәнәг чызджыты нымәцыл ай әфтауын. Цагъайраджы номај йәмничи сдзурдзән. Цәрдзәни дә цуры. Цы ма дип хъәуы?

Сослан. Паддазах! Дә иунәг фырты зәрдәйы әрхәм куы нә уынис, уәд ма иннә адәмырыст та куыд бамбардзына?

Уәлхез. Хуыцау мә демә ралгъыста! Цы ма мә агурыс?

Сослан. Ард мын бахордтай.

Уәлхез. Мәнгард никуы уыдтән әмә нә дән.

Сослан. Уәдә хъус. Уазәфтинә дә галуанмә хъумамә әрбаң
уа чындыз номәй!

Уәлхез. Цы загътай?

Сослан. Цы фехъуыстай, уый.

Уәлхез (сонт худт кәнү). Ницы фехъуыстон. Әппындәр ницы
фехъуыстон! Цу, ләппу, бауләф.

Сослан. Баба! Ард баҳордтай, мәхи дзыхәй дә цы агурон,
уый кәй сәххәст кәндзынә...

Уәлхез. Банцай! Гәнән цәмән нә уа, ахәм хъуыддагыл ард
хәрән нәй. Мәнә дын галуан. Мә бәстә әнәхъәнәй дәр дәу
у. Ди дә мә фәдон, мә бындар, ләг әнусмә нә цәры, иу бона
сәр ды уыдзынә паддах. Әмә йә ус цагъайраг кәмән у, ахәм
паддах та кәд федтай? Әви нын нә туджы хъастә әнусмә
фидиссаг кәннынмә хъавыс? Тәнзәрдә паддахән йә падда
хад – хәлд әмә джырыззаг, знәгты амәддаг. Ацы галуанмә иш
цагъайраджы чындызән әрбахуыдтай, зәгъгә, уыцы кой күйдәр
дунейыл айхъуыса, афтә нә сәр худинагәй сәфтмә цәуы. Нәй,
ләппу, әнусон әгъдәуттә әмә фәтк халән, чи сә хала, ууыл
та мәгуыр бон кәнү. Нә паддахады сәраппонд дә риуы амар
дә уарzonдзинад, ныцьцъист әй кән, гәди мысты күйд ныць
цъист кәнү, афтә. Дә тәригъәд аппар дә удәй бирәттәм чы
зи хәцъилау, нә хъуыддагыл чысыл къәм дәр кәмәй абада,
ахәм хъуыдтытә әмә фәндтә әгъятырәй дә зәрдә әмә дә
зондәй стон! Уый дын мә фәстаг дзырд. Уый дын мә тәрхон

Әрбаңауынц Әдарц әмә **Цагъайраг**, йә къәхтыл дәр, иш
къухтыл дәр – хъадамантә.

Әдарц. Бар ратт, цытджын паддах! Цы цагъайрагәй фаре
тай, уый әрбакодтон. Кәд дә мә сәр нал хъәуы, уәд әз аңа
уон.

Уәлхез. Чысыл фәләуу. (**Цагъайрагмә.**) Чи дә, цы дә, кәңүн
дә?

Цагъайраг әдзынәг кәсси **Уәлхезмә.**

Әдарц. Дзургә нә кәнү, гоби у, мә паддах.

Уәлхез. Мә бәстәйи ахәм әгъдау ис, әмә паддахән
әлдарәй, цагъайрагәй нылләг чи нә әркува, уымән йә сәр
къуыргә кәннынц. Къуыттыйән дәр. Гобийән дәр.

Цагъайраг әдзынәг кәсси **Уәлхезмә.**

Уәлхез (йәхииң). Әңгәг куы загъата Айуан, йә цәстәнгас

Цылдэр әвиллон у, уынын дзы цәф саджы тарст әмә фәранчы шифсы мынәг әрттывд.

Әдарц. Дыууә мәйи ницыма баҳордта.

Үәлхез. Зәххыл чи никуыма уыд, ахәм диссаг! Кәд ын исчи гүсегәй кәрдзыны къәбәр ныппары уәрммә.

Әдарц. Уымән уәвән нәй, мә паддзах – уәрм тонағән-акытта хъаҳхъәнның әхсәвәй-бонәй.

Үәлхез. А дунейыл бирә диссәгтә ис. Фәлә әппәтәй диссәгдәр та уый уайд, әмә цагъайраг паддзахән нылләг нә әкүнгәйә ардыгәй күү ацәуид. Хъусгә кәнү?

Әдарц. Авд хохы фәстә дзынгатә сынәр күү фәцәгъдынц, үәл уый дәр хъусы.

Үәлхез. Кәд нын не 'взаг не 'мбары?

Әдарц. Куыд нә! Уәллаг әмә Дәллаг Хъабан иу адәм сты, мийяг, әндәр әвзагыл күү нә дзурынц не знаетгә. Йә рәстәджы Армдары тонағәндҗыты хицау уыди, дә хъәутәй дын уацары бирә фәтардта, дә адәмы туджы йәхи бирә фәнатда.

Үәлхез. Э дә цәрәнбон бирә уа, Әдарц, мәнән мә фыддәр шаджы цәстырухсан чи дары!

Әдарц (йә зонгуытыл әрхаудта). Хатыр, мә паддзах... Ацы цагъайраджы дәхәдәг әрбакәннын кодтай дә галуанмә...

Үәлхез. Мә адәмы тугәй дәнгәл кәй у, уый мын нә загъити, әннакка! Дә кардәй йә лыстәг къуыхтә цәуылнә ныккодтай, йә цәстытәй йын цәуылнә скъахтай?

Әдарц. Никәй бон у мән сраст кәнүн. Мә адзал дәр дә үүхәй, мә паддзах, Хуыцауы арфәйи дзырды хуызән райслапшын. Фәлә мәм чысыл байхъус.

Үәлхез. Дзур!

Әдарц. Ацы цагъайраг кәлдәр уыди Армдары уонәхсарты үйрүджиндәр. Фәлә йыл тыхәзварән ерысты осмәнты богал фиүәлахиз. Армдар ын уый нә ныххатыр кодта – ныууәй йә кодта Хазары базары... Әз дәр мәнә фәстаг стәрү базыдтон әбиерттә. Ныр дыууә мәйи комдзаджы хъәстә нәма фәци. Нарын нә комы. Цымә, зәгъын, цас бағәраздзән.

Үәлхез. Уәләмә сист! Хъәугә ма мә кәнүс.

Әдарц (систад). Мә цард, хәстон ләдҗы цард, нывонд дәуән, миң цытджын паддзах!

Үәлхез. Байдзаг кән сыйкъа!

Әдарц сыйкъа байдзаг кодта ронгәй.

Үәлхез. Табу Стыр Иунәг Хуыңауән! Цәмәе күвітін, уйыныл аепциди. (*Нуазы.*) Әххормагәй дыууә мәйі? Цәүдінің фәңғылтән, хәттәнты фәхаттән – нае федтон ахәм диссаг. Әдарц, цас ма бафәраздзән ацы цәрәгой әххормагәй?

Әдарц. Алцәмән дәр – рәстәг тәрхонгәнәг, мәе паддали.

Үәлхез. Раст зәгъыс, фәләк рәстәг абоны онг не знает и сәфты тәрхон нәма рахаста.

Әдарц. Күнд ғылдәр ивгъуыя рәстәг, афтәе йә тәрхон карздәр уыздәни. Уымән әвдисән Армдары фырты уаңар.

Үәлхез. Әз дәр мәе зәрдә ууыл дарын. Диссаг мәем кәсіп ацы цагъайраг. Къәсәрыл күнд сәрбәрzonдәй әрбахызы, күнд сәрбәрzonдәй ләууы мәе цуры, цыма паддаах әз нае дән, фәле уйын. (*Худы.*) Күнд әм кәсін, афтәмәй нае фәстәмә здәхтәне дәр күңдзы хъуыды дәр не 'ркәндзән.

Сослан. Әз ай саҳуыр кәндзынән сәрәй кувыныл. (*Емей* райста, нәмы цагъайраджы.) Әркув дә сәрәй, әнамонд цагъайраг, кәм дә, уйын нае уыныс?

Айуан дуарәй әрбакаст әмәе феддәдуар.

Кувгә! Әртас! Әртас ныллағ, къуытты күңд! Әртас, кәннодын ныртәккә мәе цирхъ дә тәккә зәрдәйи ныссадззынән!

Фәзының Зәринә әмәе Айуан.

Айуан (*сүсәгәй*). Тагъаддәр, Зәринә! Мары мәгуыр ана монды! (*Ацжуы.*)

Сослан. Нә адәмы тугәй кәй банаңтай, уйындын суданғондзәй фәкалын кәндзынән!

Зәринә (*йәхи ныңцәвү Сосланыл*). Сослан! Сослан! Әрра фәдә? Күнд нәмис паддаахы галуаны хъадамантәй баст әнәбон адәймаджы?

Сослан (*иуварс жән схойы*). Иуварс, Зәринә! Кәм уыныс адәймаг? Мәнәе ацы сырд, нае адәмы фыд нын хомәй чи баҳордат, уйын адәймаг хоныс?

Зәринә (*Сосланән жән exc байста*). Чифәнды уәд, цыфәнди уәд, әрра сырды дәр бастәй нәлгоймаджы хуызән нәлгоймаг нае ныңцәвдзән! Худинаң! Худинаң! Баба!

Үәлхез. Мәе дзықъуыла чызг! Де 'фсымәр тагъд паддаахы бынаты сбаддзән. Цы гәнгәй ийн у, уйын хъуамә жәхәдәг зона.

Цагъайраг. Ә-ә-з Хуың-а-а-үәй үәл-да-ай ни-и кәмәен күн-ү-үйн...

Әдарц (*фестъәлфыд*). Нә къуытты сдзырдта!...

Үәлхез. Диссәйтә... Хуыңау, табу дәхицән, кәл нәм ацы қагъайраджы фәлгонцы исты нысан әрвитыс... Армдар фәлварлзән йә маң райсын. Арәнгәстү нымәң жәтә хаты фәнғилдәр кодтон, әфсад қәттә кәңүн. Әдарц, цы дын бафәзүйкөстөн, уый кән. Цон,әз иу уысм бауләфон.

Үәлхез әмә Әдарц аңауынц.

Зәринә. О, мә бон!.. Мәнә йә туг кәлы ехсы ңәфтәй. Цы балуысты, ме 'фсымәр?

Сослан. Ныуудаз мә, Зәринә! Цы сты ехсы ңәфтә?!

Зәринә. Цы дыл әрциди? Әз дын дә зәрдәйи фәлмәнмә

бүй хәләг кодтон. Де 'ккой-иу мә күни хастай сывәллонәй...

Сослан. Зәринә, Зәринә!

Зәринә (тарстәй). Цы кәнис, Сослан?

Сослан. Федтай, ехсәй әгъятырәй күйд надтон ңагъайра-

ны!

Зәринә. Уәртә, мәгуыр, йә туг алырдыгәй күни кәлы!

Сослан. Мәнә ма ехсмә әркәс – йә кәроныл әфсәйнаг ңарғы схъис фидаргонд ис. Гъемә әз ңагъайраджы уымәй надтоң. Емә ды уый федтай. Фәлә мән ноджы риссагдәр ехсәй бүйд нәмынц, уый та нә уыныс!

Зәринә. Сослан... Фәләуу, әз Үйдкызәмә бадзурон.

Үйдкызә (әрбаңыди). Әз ам дән, мә уләууән. Федтон, ңагъайрастон... Хостә әрбахастон мәнә ацы мәгуыры ңәфтән...

Зәринә. Чи дә нәмы, мә иунәг әфсымәр?

Сослан. Дә фыд әмә мә фыд... Фәлә мын уый мә буар нә нәмы, буары рыстән бабыхсән ис. Мә фыд мын сау тәппәлтә

кодта мә зәрдә! Мә уарзондзинад!

Үйдкызә. Мә гыңыл ләппү! Әмбарын дә райдыттон...

Сослан. Уазәфтина! Уазәфтина! Әнә уый ңәрүн мә бон не

үйдзән.

Үйдкызә. Мәнә ацы кәрдәджыты фых дон аназ – фен-циондәр дын уыдзәни. Уазәфтина та дын кәдәм лизды, дә ңагъайраг у, дә бар ыл ңәуы алы хуызы дәр. (Хос бадардта Сосланмә.)

Сослан (хос иуварс ракъуырдат). Ды дәр мә фыды ныхәстә

бүй кәнис! Мән иунәг хуызы хъәуы Уазәфтина – бинойнагән!

Зәринә, Үйдкызә (иумә). Уымән гәнән нәй!

Зәринә. Сослан, кәй фырт дә, уый ферох кодтай? Ңагъай-

раг чызг Дæллаг Ас-Хъабаны бæстæйы æхсин! Зарæт ны скæндзысты, næ худинаг æгас дунейыл айхъуысдæн, дæ цауаты та дын хондзысты хъуымайæгтæ. Нæ хур ныл аныгуылдæн, næ паддахад бабын уыдæн.

Сослан. Мæ уарзондзинадæн бынат кæм нæй, уыцы паддахад мæн ницæмæн хъæуы. Бабын уæд!

Зæринæ. Банцай, банцай! Нæ фыдæлтæ сæ хид æмæ сæ тугай, сæ цирхъ æмæ сæ зондæй...

Сослан(ийæ дзырд ын исы). Емынæ, рын, стонг, фыдбылыны ныхмæ фидар лæугæйæ, знæгты æгъятырæй цæгъдгæйæ цыстыр паддахад сарæзтой... (Худы.) Нæ фыды сидтытæ хорз сахуыр кодтай, æрмæст ма дæ къухы сыкъа куы уаид!...

Зæринæ. Уыдон дæуæн ноджы тынгдæр зæрдылдаринаг сты ацы стыр паддахад дæуæн сарæзтой, ды та иæ цавæрдæр цæгъяраг чызджы чызи къæхты бынимæ æппарыс!

Сослан. Зæринæ! Дзæгъæлы мын къахыс мæ зæрдæ! Сæрра дæн! Уазæфтинæйы къæхтæ чызи куыд схуыттай? Уыдон сыгъдæг сызгъæринæй конд сты!

Зæринæ. æцæгæй куы сæрра дæ, ме ‘фсымæр! Нæ сомы паддах! Кæм и дæ нæлгоймаджы сæрыстыр хъару? æви де уæнты næ паддах-фыдæлты туг нал хъазы? Ныммæл фæлтtau!

Сослан (амоны цагъайрагмæ). Мæнæ ацы цагъайраджы уынүү! Бакуымдта паддахæн сæрæй кувын? Нæ бакуымдта æмæ на бакомдзæн. Мæ уарзт дæр никæй коммæ бакæсдзæн, ничи ии басæтдзæн. Мæлæт дæр næ! æз næ фыды тæрхон куы фехъуыс тон, уæд мæ маст ацы мæгуырлык акалтон... Мæхи не ‘мбæрстон,

Цагъайраг. Арфæ дын кæнын.

Сослан. Ды та мæнæй быдзæудæр куы дæ! (Ацæуы.)

Зæринæ. Цæй тыххæй ыйн арфæ кæныс?

Цагъайраг. Йæ рыстæй мæ кæй фæхайджын кодта, уынтыххæй.

Зæринæ. Ды дæр ма рыстхъуаг дæ?

Цагъайраг. О.

Зæринæ. Цæмæн дæ хъæуы рыст?

Цагъайраг. Цас фылдæр риссон, уыйас мæ фылдæр уарзdzысты Хуыцау æмæ Зæриат.

Зæринæ. Зæриат та чи у?

Цагъайраг. Мæ чысыл хо... авдаздзыд.

Зæринæ. Кæм вæййы?

Цагъайраг. Мемæ.

Зеринæ. Уәрмым?

Цагъайраг. Уәрмым.

Зеринæ. Уә, мәгуыр дәе бон...

Цагъайраг. Хуыцаумә дын кувдзынән.

Зеринæ. Мәнә Дәллаг Ас-Хъабаны стыр аргъуаны сауджын! (Фестимы йә.) 'Хуыцаумә дын кувдзынән'. Нә адәмның күңгүттәй, уәд дәр Хуыцаумә күштәй?

Лыджызә (бацәуы Цагъайрагмә). Дә цәфтәм дын әркәсон, мәгуырдаңыраг. Дә буар тугәрхәм тәппәлтә күң көстәд. Нартеккә дын сәе хостәй байсәрдзынән.

Цагъайраг. Мә бәстү дын Хуыцау раарфә кәнәд, мә мадыханы.

Зеринæ. Цагъайрагән ам мадыхай нәй!

Цагъайраг. Уәдә мыл җәмән тыхсүт?

Зеринæ. Сәйгә фосыл күңдә фәтыхсынц, афтә дыл тыхсәм.

Цагъайраг. Уәдә уә күрын, әмә мә уадзут мәхи адыл.

Лыджызә. Уадзәм дә, уадзәм... Мәнә дын дә хъәнтә балбаш. Әдарцы тонагәнджытә дәм фәскъәсәр әнхъәлмәссынц, ныртәккә та дә дә уынгәг уәрмым ныппардзысты, мәгуыр дәе бон.

Цагъайраг. Мәхи дәр уырдаң фәндү.

Зеринæ. Ай ның цы у?! Цы ның кәнәнмә хъавы? Фәләуу-ма, айрабең ам әркәсон, Җавәр сырды мыггаг у? (Хәстәг ам бацыл, йә цәстүтәм ын әдзынәг кәсү.) Дыджызә!!

Лыджызә. Цы кәнәис, мә чызг? Цәмәй фәтарстә?

Зеринæ. Тагъадәр фәдзур тонагәнджытәм!

Лыджызә. Мә боны рад... Цы дыл әрциди?

Зеринæ. Тагъадәр! Дымд күңд фәуа мә цәстүты цурәй!

Тонагәнджытә фәзынынц. Хәр-хәрәй фәласынц Цагъайраджы.

Зеринæ. Уый цагъайраг наeu. Уый сайтан у, әвдиу!

Лыджызә. Туг мыл күңд ныuuарыд! Дә цәсгомы хуызы цырттү күң нал ис...

Зеринæ. Дәлимон! Сау хъама мын ныссагъта мә тәккә бердәй... Амарут ай! Амарут ай!..

Лыджызә. Цытә дзурыс, мә уdlәууән? Хуыцауәй фәтәрс! Ай уdmә уыйас тәригъәд җәмән иссыс? (Хос ын дары.) Гъа, хос аиаз, әмә дә чемы әрцәуай.

Зеринæ. Цыдәр кодтон, Дыджызә... Мә сәр зилү. Йә

цәсттытәм ын куы ныккастән, уәд цыма цъәх арвы анибаш арфмә ныххаудтән...

Дылжызә. Күйд загътай? Чызг! Дә адзалы къахыл куы шыл ләууыдтә! Күйд? Нә, нә, әрмәст уый нә! О, Хуыңау, мати! Хуыңау! Ахъаз бакә, феххуыс кә мә мәгүүр чызгән. Йә зердәйин сәттүн ма бауда, ме Сфәлдисәг!

Әмбәрзән

3-аг АРХАЙД

Паддахы галуан. Сослан иунәгәй.

Сослан. Паддахы фырт! Фидәны паддах! Фәлтау фыйнау, ие мәгүүргүры фырт куы уыдан... Цы кәнон мә зәрдәйин! Сау сагъәстә мыл агъуыд куытату куы сагъуыдысты. Хурх ма кәнүн әрхәндәг, мә туг мын цъиры. (*Дурын райста, рауаты сыкъамә ронг.*) Цәй, мә фыды бафәзмон, уый дәр йәхи аңа холлагәй фәдзәбәх кәнүн.

Әрбаңыд Зәринә.

Зәринә (*Сосланән иә сыкъа әмә дурын байста, сә бынаты сә әвәры*). Гъе, гъе, уый ма дә хъуыди!

Сослан. Мә хо! Күйд дәм кәсын, афтәмәй, мән цы хъяум, уымә дәуәй дәснүдәр ничи у.

Зәринә. Ды хынджыләг кәнүс, фәлә әңгәгәй дәр афтә у.

Сослан. Тәхуды, әмә худын дә бон уәл, әмә дә дзыхын! ныххуд!

Зәринә. Ма мәсты кән. Хойы зәрдә - әфсымәрмә, әфсымәры зәрдә - хъәдмә.

Сослан. Сымахәй хъәдмә нә, фәлә раст ингәнмә фәлид!

Зәринә. Сослан, әмән афтә зәгъыс? Мәнән дәр мә риум, мыйяг, зәрдәйи бәсты дур әвәрд куы нәй. Әмбарын дын дүхъизәмар...

Сослан (*фәдҗих*). Ды? Мә хъизәмар әмбарыс? Әмә дыл цы 'рцыди? Фәләуу-ма, фәләуу... Дә цәстом - фәлурс, дә цәсттыти - әрхәндәг, цыдәр рухсы цъыта ма дзы кәмдәр зыны... Әгъұы, мә хо, ды дәр дзы бахаудтай! Нә мын схъәр кәндзынә мә суинаг сиахсы ном?

Зәринә. Нә, ме 'фсымәр, фәрәдытә... Иу фәнд мәм ис. Узәфтинәйи ардәм әрбахондзынән.

Сослан. Галуанмә? Әңгәгәй зәгъыс?

Зәринә. Аңағәй!

Сослан. Нә, галуанмә нә. Аңдәр искуыдәм.

Зәринә. Галуанмә. Аұрмәст паддзахы галуанмә. Уәд Уазәфтинені бауырндын, дә уарзондзинад аңағ әмә сыгъдәг кәй у.

Сослан. Мә гыщыл хо! Мә зәрдәйи иунәт фәләуүән ды дә.

Зәринә. Уазәфтинәйи фенни размә уал Аңамәзы уадындын мә байхъус.

Сослан. Уый та мә кәңырдыгәй хъәуы?

Зәринә. Хъәуы, хъәуы, Сослан. Уазәфтинә күы арбацая, ал азырдатәй зәгтын нә базондзынә дә уарзт. (Аңдәмә дзури) Аңамәз! Руай!

Арбацыд Аңамәз әд уадынды. Зәринә аңауы.

Аңамәз. Дә бон хорз, мә хицау!

Сослан. Аңас цу, Аңамәз. Цы зәгъдзынә?

Аңамәз. Зәринәйи фәндөнәй ләууын дә цуры.

Сослан. Уәдә цәгъдә!

Аңамәз уадындын зәгъды.

Сослан. Нә, нә! Уыци цагъд Уазәфтинәйи зәрдәмә нә базындын, Аңдәр цагъд.

Аңамәз цәгъды.

**Сослан. Нә, нә! Уый дәр мын мә зәрдәйи архәндәг не 'вди-
ли! Аңдәр, аңдәр цагъд!**

Аңамәз цәгъды.

Сослан (мәстийә). Хүс-ма, дә уадынды цы фәци?

Аңамәз. Мә уадынды – мә къухы, мә хицау.

**Сослан. Уый цәй уадынды у? Фәдәгъдәй конд хүимәтәджы
шыл!**

Аңамәз. Хицау, курын дә, мә уадынды мын ма 'фхәр. Мә шыл мын стыр мулкән уый ныууагъта.

Сослан. Уәдә дзы цәгъдын цәуылнә зоны?

Аңамәз. Аңфхәрыс мә, хицау.

Сослан. Цәугә. Никәм мә хъәуыс.

**Аңамәз сәргүыбырәй фәңәйцәуы дуармә, уыци рәстәг
Зәринә арбацыд.**

Зәринә. Боренә!

Аңамәз (фестъәлфыд). Боренә цы?

Зәринә. Аерцахстой йә, йә къухтә, йә къәхтыл ын хъыда мантә бакодтой, афтәмәй йә арф ныккәндәмә ныппәрстой. Ди йәм уәлбыләй бынмә кәсис, фәләй йын дә бон баххуыс көнүн нәү. Цәгъд! Цәгъд Боренәйән дә уадындзәй! (Аллату) Дыджызыә, әрбакән Уазәфтинашы!

Дыджызыә Уазәфтинашы къухыл хаңы, афтәмәй йә курба кодта. Зәринә әмәе Дыджызыә аңауынц.

Сослан (йәхицән). Уазәфтинаш, мә азмәң... Кәсисн дәм күң нә уәндын... (Хъәрәй.) Уазәфтинаш, исты зәгът, дә дзырд мыш фехъусын кән...

Уазәфтинаш. Аэз цагъайраг дән. Мәнмә дзырды бар нае хиуы, уәлдайдәр ме знәгты паддзахы галуаны.

Сослан. Паддзахы галуан! Дур дзы дурыл мауал баззайн, кәд дәүән знаг у, уәд!

Уазәфтинаш. Нәуәжды знаг мәнән знаг у.

Сослан. Нәуәгтыл дәхи цәмән бәттүс? Уый нә туджакын у. Ди та нын ницы кодтай.

Уазәфтинаш. Уәдә ам цәмән дән?

Сослан. Нәуәгимә күң нә уыдаис уыңы изәр, уәд ам иш уаис. Уәвгә дзы уый тыххәй бузныг дән.

Уазәфтинаш. Нә хуыздәрты нын ныцагътат, нә хъәуы аембى нын уацайрағтәй әрбатардтат. Хуыщауы сконд раст адәм. Хъомгәстә, фыййәуттә, цуанонтә, сывалләттә, сылгоймәттә. Уыдон дәр Нәуәгимә уыдысты?

Сослан. Уазәфтинаш! Мах бәстәй сымахмә цы мингай уацайрағтә ис, уыдон та? Уыдон тыххәй Нәуәжды искуы ба фарстай?

Уазәфтинаш кәууы. Уадындзы сабыр әнкъард цагъд хъуыны

Сослан. Курын дә, ма кү... Ныххатыр кән, дә зәрдә дын көп риссын кәнин... Ацы галуан кәд дәу нә хъәуы, уәд мән дир нә хъәуы. Ис әндәр галуан – мә зәрдәйы дәуән кәй сколтон, уыңы галуан.

Уазәфтинаш. Уыңы галуан кәй у, уымән хайыр уәд, мән дыници хъуыддаг ис.

Сослан. Уазәфтинаш! Баууәнд мыл... Аңә дәу мын цард иш ис. Ам цәрын дә кәд нә фәнды, уәд фәлидзэйстәм Сызгырин Аердонгмә – Тохтәмис мын әрәджы әхсаргард баләнвар кодта. Кәд дә уырдәм нә фәнды – фәлидзәм Мысырмә, ие та

Басинты коммә... Арвы кәронмә! Кәдәм зәгъай, уырдаң!
Хүс Уый уадындың цагъд нәу, уый мәнә ацы риуәй ивылы мә
тыйс, ме 'рхуым! Хъус!

Уазәфтина. Къуырма нә дән.

Сослан. Гәр, мә удаң дәм әппүн ницы хъары?

Уазәфтина. Цагъайрагмә ницыуал фәхъары.

Сослан. Уәдә дә цәсссыгтә цәмән кәлүинц?

Уазәфтина. Нәүаңджы әвирхъау мардәй куыд мардзыстут,
ни сөр бин михыл куыд әрсадззыстут, уый мын дзуры уадынды
миш кәуын.

Сослан. Нәүаңджы кой цәмән кәныс? Уадынды зәлтә мә
рәгей болыңбынай цәуынц!

Уазәфтина. Кәй зәрдәй болыңбынай цәуынц, уый уадынды
бөлкүдәг хуыздәр зоны.

Сослан (*Ацәмәзы къухәй раскъефта уадынды, зәххыл ай
шаты*). Гъа, уәдә, кәд мыл ацы уадынды дәр гадзрахатәй цәуы,
шул Цыдәридәр мә уарзондзинады ныхмә ләууа – пырх аәмә
дүрүнгөнд уыдзән! (*Әддәмә.*) Әдарц!

Әдарц. Дзанхъәлиц аәмә дыууа тонағәнәжды фәзынынц.

Сослан. Әдарц! Уазәфтина – йә уатмә. Цәстыгагуыйау
ни хъаңхъаң – дә сәрәй дзуапп дәттыс. Йә зәрдә истәуыл
фәхудти – хъаст мә мачи ракәнәд. Мәнә уадындыңцәгъдә-
лакы та ехсәй иучысыл әрцъычытә кәнүт аәмә йә къәсмә
пүлдүзүт.

Әдарц. Ди зәгъ, әндәр кәнын нә бар уадз, хицау.

Сослан (*тонағәнджытәм*). Цәмә ма кәсүт? Акәнүт сә!
Әдарц, ди та чысыл бағастият у.

Тонағәнджытәк ақәнынц Уазәфтина аәмә *Ацәмәзы*.

Сослан. Кәм ис мә туджджын?

Әдарц. Дард нәу. Мәнә галуаны бын уәрмитәй иуы уырыйы
бидт кәны.

Сослан. Ныртәккә ам куыд уа, афтә!

Әдарц. Хатыр... Дзәбәх дә нә бамбәрстон.

Сослан. Ма мә дзурын кән, дәхи фыдбылызы ма тыйс!

Әдарц. Мә хицау! Әнә падзахы барләвәрдәй мә бон нәу
ни туджджын уацайраджы ацы сыйгъәрин галуанмә әрбакәнын.

Сослан. Падзахимә мәхәдәг фидаудзынын. Әххәст кән,
ди дын зәгъын, уый!

Әдәрәц Хорз, мә хицау.

Сослан. Хъус! Йә хъадамантә йын рафтау.

Әдәрәц. Цы сഫәнд кодтай, мә хицау?

Сослан. Стәй йәм дзәбәх цирхъ ратдзынае.

Әдәрәц. Куыд? Уә туджджын zagъайраг әнәхъадамантай ил
хәңгәрзә паддзахы галуанмә?...

Сослан. Раст мә бамбәрстай.

Әдәрәц. Мә бон нәу... Уый, чи никуима әрцыд, ахәм әниң
хъау хъуыдаг уыдзән. Дәуыл исты күй әрцәуя, уәд мышынан
дзах мә сәр михыл әрсадзән.

Сослан. Уый та мә хъуыдаг нәу. Рувасау хин дә, дә сәрсін
та исты амал әрхъуыды кәндзынае. Суртәгәнәджы каст мән
цы кәнис? Цәугә, әххәст кән бардзыр!

Әдәрәц ақәуы.

Сослан. Уыңы аивәрдәхт, уыңы бәстырәсугъд Уазәфтина
йә удәй фылдаәр кәй уарзы, уый ымә цавәр гуырд у? Башын
рон дә, Нәуәг, бавзарон - чи дә, цы дә, цәмәй конд дә. Цы
лынмә ды әғас уай, уалынмә Уазәфтинәй зәрдә дардзына
дә тутгәйдзаг къухты. Цыфәнды уәд! Чи фәуәлахиз уа, уың
фәуәлахиз уәд! (Йә цирхъ сласы, кәститә йәм кәны.) Нырма
мә никуы фәсайдтай, мә цирхъ, фәлә мә аборней тынгдәр
лә сәр никуы хъуыди - ма мә фәхудинағ кән!

Ақәмәз хъуызгә әрбаңауы. Йә уадында зәххәй сиси.

Сослан. Ды та кәңәй фәзында?

Ақәмәз. Мәнә мә уадында...

Сослан. Ниңи йын уыди?

Ақәмәз. Иу чысыл фәфаст...

Сослан. Ног дын балхәндзынән.

Ақәмәз. Алқәмән алхәнән нәй.

Сослан. Уый та цы хоныс? (Ныххъуыды кәны.) Уәвгә, раст
зәгъыс. Ексәй дә тынг фәнадтой?

Ақәмәз. Дәхәдәг хорз цы зоныс, уымәй ма мә цәмән
фәрсис, мә хицау?

Сослан. Гъомә хатыр бакән... (Йәхицән.) Ләдҗы куыд ниши
әмбарь... (Хъәрәй.) Ардәм куыд әрбаирвәзтә?

Ақәмәз. Әдәрәц тонагәндҗытимә кәдәмдәр фәңәуы, дуар-
гәстә та ронг нуазынц әмә мә не 'рхъуыды кодтой'.

Сослан. Уыдон дәр мә фыды фәзмынц. Әгъду нал и, мә
фыды козбау йедтәмә ниңи хъәуы, әмә кәм цы давәт әмә

Омынкор ис, уыдан ыл, сау бындзытә мыдыл күйд аердзыгуыр
шының, афтә аердзыгуыр сты... Ацәмәз, уәдә дә ничи федта?
Ацәмәз. Ници.

Сослан. Уәртә гауызы фәстә дәхи бамбәхс. Фәстәдәр ам
шығанай, уый радзурдынә паддзах әмә Зәринәйән. Әфтау-
лар маңы бакә, әппаргә дәр. Уәвгә дәүәй хуыздәр ләг
шыныл баууәнда? Әдарц әрбаңауы – дәхи амбәхс!

Әдарц әрбакаңы Нәүәдҗы.

Әдарц. Дә дзырд дын сәххәст кодтон, мә хиңау.

Сослан. Ратт әм цирхъ әмә аңу. Фәсдуар ләуу, мидәмә
шыныл әрбауда, цалынмә дын мәхәдәг зәгъон, уәдәмә.

Әдарц. Мәнә нә хуыздәр цирхъытәй иу. (*Цирхъ ратты*
Нәүәдҗе, аңауы.)

Сослан. Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәйи паддзахы фырт Нәүәт!
Түгейдзаг алвәндаг нә сиу кодта! Мах сымах хуызән нә уацай-
ратты фысты 'ргөвст нә кәнәм. Сидын дәм ләгәй-ләгмә тохмә!

Нәүәт. Әз фәхәрд дән. Дә бар мыл ңауы, ңәмән дә ба-
шунд мемә ләгәй-ләгмә хәңзын? Уә туджджынты күйд фәма-
рут, афтә мә амар әмә әнәмәт уай. Науәд мә къүх уәззау у,
шыныл ңайы, күйд вәййы...

Сослан. Ха-ха-ха... Фәтәрсын мә кодтай! Уазәфтинәйи
шындај дә әрбакодтон галуанмә.

Нәүәт. Сайыс, налат күйд! Уазәфтинәйи кой ма кә дә
шыныл әвзатгәй!

Сослан. Уый мә зәрдәмә жаңуы. Ме знаг цас тынгдәр судза
шыныл, афтә мәнән мә тых фылдәр кәнү. Нә дыууәйә
шыныл чи баззайа, Уазәфтинә үүдәни уый! Райдайәм!

Нәүәт. Райдайәм!

Хәңзың цирхъытәй.

Сослан. Ха-ха-ха! Къодах йә фынцаг ңәфәй бәрәг у! Мә
бестә дәм иу хъумыздзыых сывәллоны күй рауагъстан.

Нәүәт. Растан зәгъыс. Хъумыздзыых дәүәй хуыздәр хәңзы-
лид.

Сослан. Дә мәләт аерцыди, нә цыфыддәр знаг Армдары фырт!
Хъыңау дын дә уд йәхимә ңәмәй райса, уый тыххәй дә мәләтты
шыныл радзур, ме 'фсымәры мын күйд мардтат, уый!

Нәүәт. Де 'фсымәр дын жай йәхәдәг хуыздәр радзурдзән –
шыныл сәмбәлдзыстут фаллаг дунейы!.

Сослан. Сымах агъуыд куыйтәй фылдәр стут! Нә уын ба тайдзән ме 'фсымәры түг!

Нәүәр. Мә фыдыфсымәрты түг та? Хуыщауы рәстәй нын нә адәмәй кәй фәцагъат, уыдон түг та? Нә, Хуыщау уын на ныххатыр кәндзән уә бирә фылдракәндтә! Уазәфтинәйәнә әфхәрл, Уазәфтинәйәнә цәссыгтә!...

Тох скарз. Сослан цәфәй әрхаудта, йә цирхъ иуварен ахаудта.

Нәүәр (цирхъ дәтти Сосланмә). Хәң дә цирхъыл әма сый!

Сослан. Сыстдзынән, уәдә! (Цирхъы әнцәйтты сыстының фәлвары, фәлә фәстәмә әрхауд.)

Нәүәр. Ехх, Сослан, Сослан, цы бакуыстай дәхицән?

Сослан. Куыздзуу фәрәй, кәд уый дә уынаффәйы фыст нау, уәд! Цәв мә!

Нәүәр.Нә. Мах иудзәфон стәм.

Сослан. Цәв мә, әлгыист, цәв! Амар мә, уәләүүл ма ми цард цы у әгадәй? Әнәуый дәр цәттә уыдзән мәләтмә әнә Уазәфтинәйә мыл хур нә кастайд. Фәлә уый дәу уарзы... Амар мә, науәд дә ныртаккә лыстәг күүхтә скәпшүү кәндзынән!

Нәүәр. Дәу амарон, нә амарон – ардыгәй әз удәгасат! на иирвәздзынән. Әнәбон адәймаджы цәвүн та нә туджы наен.

Сослан. Цъаммар! Уазәфтинә дәу хуызәни куыд бауарат! Цавәр кәләнтәй ийн скодтат?

Нәүәр. Дә түг кәлы...Хуысс әнцад әмәх хъус. Де 'фсымәры тыххәй мә фарстай әмәх фехъус рәстдзинад! Де 'фсымәры туудын райстон әз мәхәдәг!

Сослан (фәлвары та сыстыныл, әрхауы). Ды? Ме 'фсымәры түг? Сайыс, мәнгард!

Нәүәр (йә цирхъы фындузәй йә ныхыл түг рахъарынын дзуар бафтыдта). Дә ныххастән – уый мә дзуапп. Йә ингечиң билүл чи фәләүүү, уый сайынташын фәхъазы. Фарон наем Әдарцы тонағәндҗытә куы арбабырстай, уәд дын де 'фсымәр Әнбаланы уацары райстам. Цәмәй әгады мәләтәй фервәли, уый тәххәй йә ракодтон ләгәй-ләгмә тохмә, мәнә ды миң куыд ракодтай, афтә. Хәңди фәранкау. Тох йә карзы күм баңыд, уәд ын нә балхонтәй иу йә фәссоңты мыдзыра ныссагы та – әвәццәгән, мәнән фәтарсти. Фәлә ийн әз нә ныххатыр кодтон йә галиу ми – амардтон ай уызы ран.

Сослан. Нәүәг!

Нәүәг. Мәлгә-мәлын мә де ‘фсымәр схуыдта әфсымәр...
көрәдзи туг, дам, ңаји тыххәй нуазәм, иу адәм күс стәм.
Иштә ма сферәзта... Фәдзур дуаргәстәм. Хәрзбон әнустәм.
Чынфтинасты дә уарзондзинадыл фәдзәхсын...

Сослан. Фәләуу... Рог ңәф дән... Ницы мын уыдзән... Иштә ма мын радзур, ме ‘фсымәр...

Нәүәг. Ис уәм ңагъайраг, дыууә мәйи комдзаг йә дзыхмә
ни исый...

Сослан. Ис ахәм.

Нәүәг. Уымән фыр над әмә әфхәрдәй йә зонд фәңди,
бон дәр ын йә сәр михәй хойынц... Йәхи нал хъуыды
үенүү. Уыцы әвирхъяу митә та ын кәнүү уә тонагәнджыты
жыныу.

Сослан. Әдарң?

Әдарң сәм фәсдуарәй хъусы.

Нәүәг. Йе ‘ңәг ном у Дзасботаз.

Сослан. Мә зәрдәй йә зыдта, әвдиу кәй у... Нә рәдийис, ме
фсымәр?

Нәүәг. Йә галиу хъусәй йә роцъомә цы носы арф ауәдз
фынны, уымәй йә базыдтон. Йә мәңгард ңастангасәй. Кәддәр
мын фынды рахиз цонг уыди, йә тонагәнджыты хицау.

Сослан. Әмә ын уыцы мәгүүр ңагъайраг цы кодта?

Нәүәг. Авд азы размә мә фыд расидт уонәхсарты ерыстә...

*Әдарң әмә тонагәнджытә әрбаләбүрдтой галуанмә. Әдарң
цирхъәй ныррахойы Сосланы. Нәүәг хәңи тонагәнджытимә.
Уыцы рәстәг Аңәмәз ье ‘мәңгүсән бинатәй рагәпп кәнүү.
Сосланы цирхъ фелвәста әмә хәңи Нәүәджы әмварс Әдарң
әмә тонагәнджытимә. Тонагәнджытәй иу фәмард.*

Әдарң. Фәстә, тағъд ардәм! Падзахы фырт Сослан
иа йә туджджын уацайраг Нәүәг әмә Аңәмәз амардтой!
Фәстә!

Нәүәг (Аңәмәзмә). Чи дә, цы дә – нә зонын, фәлә ли дзгә
ни!

Аңәмәз. Ди та?

Нәүәг. Әз сә бауромдзынән. Ли дзгә!

Аңәмәз. Нә, иунәгәй дә нә ныуудздзынән.

Нәүәг. Ди хабәрттә күс нә радзурай, уәл нә бәстәты
хәст ногәй райдайдзән. Ли дзгә!

Аңамаң алыгъд. Гәстәх әрбакалдысты. Амарыңц Нәүүеджы
Әдарң. Аңамаңы сурғә! Йе йе ‘тас, йе йә мард!

Әмбәрзән

ДЫККАГ АКТ

4-әм АРХАЙД

Паддзахы галуан. Уәлхез иунәгәй.

Уәлхез. Хуыңау, цы дын кодтон, дәләмә ‘рхауай, нываңидын күң хастон, кувәг адәмән стыр аргъуан күң сараэтон, уәд мын мәң дыууә фырты знәгтән цәмән баһәрын кодтиң! Мәң мыггаг мын цәмән сыйкъуыттай, әвәстаг мәң цәмән фәкодтай, цы дын кодтон? Кәм и дә рәстдзинад?! (Нуазы ронг.) Ну, Хуыңау, дәумә рәстдзинад нәй әмәң нә уыди! Рәстдзинад мәнән мәхимә ис – тагъд әй скъаҳдзынән цирхъ әмәң арцы фындыңәй знәгты сәркъуытдыртәй, сәң цәститы къуырфыттың! Мәң иунәг хуыңау – мәң масть, тәрхонгәнәг – цъәх цырең! Аң быны судздзәнни зәхх, Армдар, туджы уыләнты бын фындаңән де ‘лгъыст бәстә! Дә арфә дәр мәң нә хъәуы, Хуыңау, дә фыдәхәй дәр дын нә тәрсын! (Арвмә әртхъирән кәнни) Хәст, Хәст! Мәң балхонты сәр әмәң ныифс Саг а дыууә бонаңындзәнни! Әдарң!

Әдарң (әрбаңыд). Хъусын дәм, мәң паддзах.

Уәлхез. Әмбырд сты балхонта?

Әдарң. Мәнә фәсдуар ләууынц, әнхъәлмә кәсүнц әң дырдмә.

Уәлхез. Әрбакән сә.

Әдарң. Ныртәккә, мәң паддзах. Боренәйы та?

Уәлхез. А! Мәң сәр бынтондәр сәнәгтәл. Уыңы хъапхайы дәр күң агуырдан! Уый уал ракән!

Әдарң аңауы, стәй фәзыны Дзанхъәлицимә, әрбакәнның
Боренәйы бәститтәй.

Уәлхез. Хәстәгдәр, хәстәгдәр. О, мәгуыр Боренә, дәхи хуызән күң нал дә. Саян над дын күң фәкодтой. Райхалут ың йә бәститтә!

Дзанхъәлиц райхәлдә Боренәйы бәститтә.

Үшлхез. Ехх, Боренә! Мәхәдәг дәр хуыздәр уавәры нә оли. Ныртәккә мә зәрдә адәймаг күң фестид, уәд фенис (ауыл нефтәй) мәрд зәронд ләг... (*Рацу-бацу кәны.*)

Еларц. (*Дзанхъәлициән сүсәгәй.*) Цы уын загътон, уый ба болат? Ныммардтат Цагъайраджы?

Лашхъәлиц (*сүсәгәй.*) Зәринә нын нә адәмы аивта, Цагъайраджы уәрмән нәхәдәг нывәрдта гәстә.

Еларц. Мә дзырд, кәннод уә сәртә! Йә доныл ын марг нақиенут!

Үшлхез. Мә иунәт цъәх чызг Зәринәимә сывәллонәй нырмә (ауынны) иумә хъомыл кодтат. Хуыщау әвдисән, мәхи хъәбүлә бәріц дә уәрзтон...

Боренә кәуы.

Үшлхез. Аңамәз кәм ис, уый зәгъ, әмә сәрибар дә.

Боренә. Нә зонын.

Үшлхез. Сызгъәринәй, хәзнийә дә зәрдә цыдәриддәр зәспи – дә хай уыдзысты.

Боренә. Нә зонын.

Үшлхез. Кәд нын ды феххуыс кәнай йе ‘рцахсынмә, уәд ай мәрдін нә баудадзынән. Ард дын хәрүн. Кәд ай нәхәдәг (ауыл)хсәм, уәд та йә удәгасәй арты басудзын кәндзынән. Зәгъ, ис ис?

Боренә. Нә зонын. Стәй йә күң зонон, уәддәр ай не ‘схъәр (ауыл)дзынән.

Үшлхез. Уәдә мәнән цы гәнгә у? Мә бындары мын мәхи (ауыл)зары дә хәтәләйцәгъдәг әмә мә туджджын амардтой...

Боренә. Нә, мә паддзах! Аңамәз искәй амарыны бәсты мәхи амардзән!

Үшлхез. Ехх, рәузонд чызджытә! Күйд ницы әмбарат әмә уын күйд әңцион цәрән у! Мә бындары мын дә уарзон күйд мәрдта, уый федтой мәнә ацы дыууә ләдҗы. Цәй мастмә йә мәрдта, уый дәр хъуамә зонис – чидәр ай сардыдта, цыма мә фырт дә хәзгүл у.

Боренә. Аңамәз йә къух адәймагмә нә сисдзән!

Үшлхез. Уәдә цәмән алыгъд?

Боренә. Нә зонын.

Үшлхез. Аз дын ай зәгъдзынән. Дә хәтәләйцәгъдәг у бирәгъ (ауыл)ы цармы. Дәу дәр асайдта, әмә мах дәр. Зәгъ, кәм ис?

Боренә. Нә зонын.

Үәлхез. Уәдә дә тәригъәд – дәхи. **Әдарц!** Дәттын дын аңа сылы! Цы дә фәнды, уйың йын кән. Фәлә хуыздәр уаид Со михмәй үә күң аласис - уым ахәм рәсугъәд сылгоймаджы тыныңстыр аргъәй балхәндзысты.

Әдарц! Ды күңдә зәгъай, мә паддзах, афтәе бакәндзынән.

Зәринә әрбацыд.

Боренә (кәүгәй). Зәринә, Зәринә! Ма мә бауадз **Әдарцын** цагъайрагъәй раттын!

Зәринә (йәхшицәй үә асхуыста). Банцай!

Боренә. Аңамәзы дәуәй хуыздәр чи зоны? Үә цагъама-иу дәуән дәр дә цәссыг күң ‘руад.

Зәринә. Мәнмә цәссыг нал ис.

Боренә. А дунейыл рәстдзинад нәй, фәлә дзы тәригъәд дәр нал ис? Әрбакәс-ма, цы хуызәттә мә бакодтой **Әдарц** амә **Дзанхъәлиц...**

Әдарц! Әхсин Зәринә! Боренәмә уыди цәстдард. Дысон ай Бонвәрноны скастыл хъәды әрцахстой. Үә хордзены уыди гуыдын амә гуымбыл.

Зәринә. Афтәе уыди, Боренә?

Боренә. Афтә... Чидәр мын загъта, Аңамәз, дам, хъәди йәхі амбәхсы...

Зәринә. Чи дын загъта?

Боренә. Уйын наэ зәгъдзынән.

Зәринә. Уәдә уәд мән рәстдзинәдтә-тәригъәдтыл цәман домыс? Рәстдзинад дә бахуыди? Не знаг нын наэ мыггад сый-къуыдта! Гъе уйын дын наэ судзгә сау рәстдзинад! Тәригъәд! Әмә ме ‘фсымәртән чи батәригъәд кодта? Нә, Боренә, искаңзын иннәмә наэ хъары, алчи дәр йәхиуыл кәуы.

Үәлхез. **Әдарц,** акән ай!

Әдарц амә **Дзанхъәлиц** бауадысты **Боренәмә.**

Зәринә. Иуварс! Әз кәмә дзурын?! Иуварс! Баба, мәхі бар уадз **Боренәйи.**

Үәлхез. Кой дәр ай ма скән! Мә тәрхон загътон!

Зәринә. Мә тәрхон та нымады никүң цәуы аңы галуаны? Чи ма дын баззади, баба? Дә фырт дәр, дә чызг дәр аәз дән!

Әдарц! Стыр хатыр курын... Бинонты хъаугъайы мә дзых на-тыйсынын, фәлә...

Үәлхез. Дзур. Ды дәр мын бинойнагъәй уәлдай нал дә.

Әдарц. Раст зәгъы әхсин. Бындарән ма дын иунәг уый базыл, әмәк йәк фәндөн хъуамә стыр нымады цәуя...

Үәлхез. Гъомәк кәд ды дәр афтә зәгъы... Фәләе сыл әүүенек нәй. Ацәмәз йәхи фысәй сабырдәр дардта... Ай дәр нымы исты фыңбылызы күни сараза...

Әдарц. Тонагәнджытә йәм сәх хъус дардзысты.

Зәринә. Иунәг хъусдард дәр нә! (Әддәмә.) Дыдкызы! (Айлажызы әрбацыд.) Мәнәе Боренәйи ахон. Мәе уатмәе.

Дыдкызы акәны Боренәйи.

Үәлхез. Дзанхъәлиц! Ам дын цы күистаг ис? Цәугә! (Дзанхъәлиц ацәуы.) Чызг, цу ды дәр. Ныртәккә нәм Әфсәддон үниаффә уыдзән.

Зәринә. Ме 'фсәддон дарәс – мәе уәләе!

Үәлхез. Уымәй цы зәгъынмә хъавыс?

Зәринә. Ме 'фсымәр – Әнбаланы күни амардтой, уәд ын үниаффәйи йә бинат бацахста Сослан. Ныр Сослан нал ис, шмә йә бинат мәнмә хауы.

Үәлхез. Ды мәе фырттыл дәхи ма бар. Ды сыләстәг дә. Цы шегъдзынә, Әдарц?

Әдарц. Мәе паддах! Хуыцау рәеститә нә кәны, фәләе дын бындарән иунәг чызг кәм ныууагъта, уым паддахады хъуыдлугты дә фәстә уымәй фылдәр бар никәмә хауы.

Үәлхез. Әдарц, мәе рахиз цонг! Уыцы дзуапмә әнхъәлмә жастән әз дәр. Фәдзур балхонтәм!

Әдарц (әддәмә). Балхонтә! Мидәмә!

Балхонтә әрбацыдысты. Рәнхъәй раләууудысты.

Үәлхез. Үәллаг Ас-Хъабаны паддах Армдар ие 'фсад цәттә киңи нә бәстәмә әрбабырсынмә. Дзырдхәсджытә хъусын киңиңиц: Абхазы, Цәргәсты бәстәйи, әмәк иннә сыхаг адәмтә шалдәрттәм йә рувас әвзаг сласта, стыр ләвәрттә сүн ракодта, ноджы сүн зәрдә әвәры, нә бәстәйи раст әмбис нын киеләйфагән кәй ратдән, йе' мварс хәстмә чи раңау, уыдонән. Балхонтә! Цъаммар Армдар махән цы къәппәг әрпәттә кодта, уым хъуамә йәхәдәг бахаяу куырм уырыйы хуызән!. Нә бауадззыстәм нәхи фосау цагъайрәгтәй фәтәрын, нә мәдәлтә, нә хоты, нә устыты фәдкырыззаг кәнын!

Балхонтæ (иумæ). Фæлтау мæлæт!

Уæлхез. Цалынмæ Армдар стыр æфсад нæма æрæмбырд кодта, уæдмæ йæ ныцæвæм! Бырсгæ не 'нусон знæттæ, нæ тулжджынты бæстæм!

Балхонтæ (иумæ). Бырсгæ, бырсгæ, бырсгæ!

Уæлхез. Къуыри! Къуыримæ уат хъуамæ хæрзçæттæ!

Балхонтæ (иумæ). Цæттæ, цæттæ!

Уæлхез. Уæллаг Ас-Хъабаны æнæхæрд бæстæ æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы уыдзæни уæ бар! Уацайрагæй, нæлгоймагæй, сылгоймагæй, фосæй, мулкæй, хæзнийæ цыдæриддæр байсат, уымæннæйæ фæндзæймаг хай уыдзæни уæхи!

Балхонтæ (иумæ). Уæлахиз! Уæлахиз! Уæлахиз!

Къæсæрыл фæзынди Саг.

Уæлхез. Хуыцау нæ фарс кæй у, уымæн æвдисæн: ме 'фсады фæтæг Саг æрбахæццæ стæрæй!

Балхонтæ (иумæ). Эгас цæуæд Саг!

Саг (тæфæрфæс кæны Уæлхезæн). Рухсаг уæнт Энбалан æмæ Сослан...

Уæлхез. Эрцу, мæ болатфарс хæстон, мæ хъæбысы дæ нытутхон! (Сагæн хъæбыс кæны.) Энæхъиамæт у... Цы 'рцыди, уымæн гæнæн нал ис... Дыууæ азы дæ нал федтам. Фæрсын дæ ма баххæуæд.

Саг. Осмæнтæ дæрæнгонд æрцыдысты. Византийы паддзах Иоанн Палеолог дын стыр салам æмæ арфæимæ стыр зынаргы лæвæрттæ рарвыста.

Уæлхез. Йæ цæрæнбон бирæ. Нæ зиантæ цæйбæрç сты?

Саг. Цæмæй дын раппæлон, мæ паддзах. Хæсты де 'фсадæй бæгъатырæй фæмард мины бæрç. Дард æмæ тæссаг фæндæгтыл дæр нæ алыхуызон низтæ æмæ бæллæхтæй фæхъуыди æртæ фондзыссæдзы. Фæстæмæ здæхгæйæ нын нæ иу нау денджызон тыхгæнджытæ фæдæлдон кодтой. Бæргæ сæ ныппырх кодтам, фæлæ ме 'фсæддонтæй дæр бирæ фæхъуыди. Афтæмæй ма фыды уæзæгыл де 'фсæддонтæй сæрæгас æмæ дзæбæхæй сæмбæллæхсæсæдæйы.

Уæлхез. Ахæм дард фæндæгтыл, ахæм дæргъвæтин стæры ма уыйбæрç адæм кæй фервæзын кодтай, уымæй дæ стыр бузныг дæн. Ды дæ тæккæ стырдæр хæрзиуæджы аккаг æмæ дæ йæхæдæг

ардзин. Саг! Адәппәт дын дыууә боны ис дә фәллад суалынаен. Уйын фәстә хүумә де 'хысист цирхъ ныссадзай мә туджакын Армдары цъаммар хурхы!

Саг. Мә паддзах! Курын дә әмә мәм байхъус. Цалынмә шырд фәуюн, уәдмә мә ма бауrom.

Уәлхез. Уәдә ма хуыздәр кәмә байхъусдынән?

Саг. Фәстәмә здәхгәйә федтон нә адәмы цард. Хъәутә билитон әдзәллагмә әрхаудысты, кусәг адәм сыйдәй мәлүнц. Іегъын дын: хәст райдайыны фаг әфсад әмә хъару не 'рәмбырд ғандзынаел. Аффәддонтыл нымад нәлгоймәгтән сә цармәй сә фәрсчытә разындысты, арц хәссынхъом дзы бирәтә нал сты. Се бәхтәй сәм бирә нал бazzад – сә бинонтә цәмәй сыйдәй мә амәлой, уйын амалән сә әргәвдүнц.

Уәлхез. Амбарын дын дә хыыг, Саг. Фәлә Хуыщауы ныхмә паддзахы бон дәр ницы у. Ныр дыууә азы, ды стәры куы аңытә, уәдәй нырмә арвәй иу әртак не 'рхауд. Хус рәстәг хәссы, фосән холлаг наәй...

Саг. Паддзах, хатыр мын бакән ме 'ртом ныхас. Дә адәм сыйдәй цәмәй ма мәлой, уйын хос дәхи къухы уыди, Хуыщауы үлемән аххосджын кәнис?

Уәлхез. Уйын џавәр хос у, мә къухы кәй дарын?

Саг. Де 'фсад бирә бәстәтәй цы стыр мулк әмә хәзнатә бийстой, Цыллае фәндагыл сәудәджеертәй цы илци исәм, уыданәй балхәнән уыди бирә хор әмә фосы холлаг әндәр бәстәтәй!

Уәлхез. Саг! Ме 'вәрәнтә афтид сты!

Саг. Дәхиуыл кәй әрәмбырд кодтай, уыцы сайд әмә давәг үлемы әвәрәнтә та цүупдзаг сты! Хицәутты бынәтты әвәрыс ды хәстәджыты, козбау әмә алы әнаккаг адәмы, уыдан та сәхиуыл әмбырд кәнүнц сә устыты хәстәджыты, сә хәрәфыртты, сәхи хуызатты. Амә сәм хъыпп скәнин ничи уәнды. Гирхонгәнджытән гәртам чи наә ратты, уйын ахәстоны баппариц, йә мулк ын ратәләт кәнүнц. Хъалонисджытә мәгуыр үлемы царм бирәгттау стигъынц. Иннае ахәм дә тонағәндҗытә!

Уәлхез. Бирә ма дәм хъусдынән?

Саг. Фәдән.

Уәлхез. Саг! Бирә азты иумә фәцыыстәм стыр хәстытә әмә старты. Бирә хәттыты фервәзын кодтам кәрәдзи. Аффымәртә шигътам кәрәдзийә. Дә ныфс, дә хәстон уәлахизтыл адәм зарлжытә скодтой. Аәрмәстдәр дәуән ис бар паддзахы азымы бада-

рын. Фәлә ныртәккә нә! Әрцыди рәстәг, Хуыңау нын наң мыңыра Армдары хурхмәй йәхәдәг күң аразы! Әмә маң кәрәдзимаң күң фәүәм, уәд нә туджджыны фәндиаг фәуыдзыстәм. Армдың сәр дә джебогъыл заргә күң әрбахәссай, уәд бәстон арның хас кәндзыстәм паддахады хъуыдәгты!

Къәсәрыл фәзыны Фидиуәг.

Фидиуәг. Бар ратт, цытдҗын паддах!

Уәлхез. Чи дә 'рбаугъта сусәг Әфсәддон Уынаффәмай!

Фидиуәг. Әвиллон хабар, мә паддах!

Уәлхез. Дзур!

Фидиуәг. Уәллаг Ас-Хъабаны бәстәм ныбырста Ахсаһ-Темыр!

Уәлхез. Цы? Күңд? Кәд?

Фидиуәг. Дысонәхсәв. Сылгоймагәй, нәлгоймагәй, зәрондәй, сывәллонәй – никәуыл ауәрды. Йе 'фсәдтә мәтыхъ ты тымыгътәй фылдәр сты. Хъәутә пырх кәнынц, арт сыл әфтауынц. Зәлдәдзыды стыр аргъуанәй пысунәтә сарәзтой, сыгъдәг Чырысти, Мады Майрәм әмә иннәе сыгъдәг уәттың фәлгонцтыл сә чызи къәхтәй хәтвынц..

Уәлхез. Фаг у! Цәугә. Даң хәрзәгтурәггаг дә әйяфдәзин!

Фидиуәг ақауы.

Уәлхез (йә зонгуытыл әрләууыд). О, ме Скәнәг Хуыңау! Мә күывд мың фехъуыстал! Мә бинонты мың чи ныңғағъта, әнусон рысты хъама мың раст йә фистонмә мә зәрдәйи чи ныссагъта, уый мың йә бын әмә сәфтай мә хъизәмәрттә бифидәд! Табу, табу Дәүән, Сыгъдәг Сызгъәрин Хуыңау, даң цәст уыны алцы дәр, рохы ницы ныууагътай! (Фестад.) Балхонтә! Фехъуыстал хабар. Ныр Армдары маҳмә нал равдәлдәзи – йе 'фсәдтә әрәвәрдта Ахсаһ-Темыры ныхмә. Әртәе бопың фәстәе Бонвәрноны скастыл – бирсгә!

Балхонтә (иумә). Бирсгә!

Уәлхез. Күңдәгә дәр ныл нә фәуыдзән!

Саг. Паддах! Даң сәрзыонд фәңди, паддах!

Уәлхез. Алцәмән дәр кәрон ис, Саг! Мә гәдзәйән дәр!

Саг. Гәр, уый не 'мбарыс, әмә не сәфт кәй әрцыд?! Ахсаһ-Темыр күүдәр Уәллаг Ас-Хъабаны басәттә, афтәе йә маҳмә хъәуы!

Әдәрц. Кәй фәтәрсын кәнай, Саг, ахәмәй ам ниши ис. Уәрттә уынджы сывәлләттә хъазынц.

Саг. Падзах! Кәмә хъусыс? (Әдарцмә амоны.) Мәнә ахәм сыйздәрдкыты ардыдәй ма бабын кән нә бәстә!

Әдарц (йә цирхь фелвәста). Әз мә падзахән ләтгад кәнын, мәни мәхи афхәрын нә баудзынән!

Зәринә. Банцайт!

Уәлхез. Чызг, цәугә ардыгәй. Әфсәддон Уынаффә къәцәлчыңдзытәй хъазән бынат нәу.

Зәринә. Баба! Әфсәддон Уынаффәйи алкәмән дәр бар ис хъуыды зәгъынмә. Байхъусәм Сагмә – цы фәндәм ис?

Әдарц. Йә гадзрахат фәндәмбәрст у.

Зәринә. Дәүән әмбәрст у, мәнән – нә. Ахсахъ-Темыры той рагәй цәуы, дунетә дзы әмризәджы ризынц.

Әдарц. Хатыр, ахсин Зәринә!. Ахсахъ-Темыр чи у, амә цы у, уйын мах Сагәй әвзәрдәр нә зонәм. Саг стәры куы уыди, уәд мах дәр бындытә нә ахстам. Нә бәстәйи сәртү цъиү төхүн нә уәнды, кад падзах Уәлхезән! Кәд Ахсахъ-Темыры адзалы къуылых къах махырдәм хәсса, уәд ын ие 'ннә къах дәр асәтдзыстәм. Әфсәдтә арәнтыл әвәрд сты, фыдгул цы-фирнды тыхдкын уәд – ингәнны фаг ын сардзыстәм зәхх. Саг нә бөтгъатыр әфсады зәрдәм амә нығс ахәм тәссаг сакат кәй сүттү, уымәй стырдәр гадзрахат ма цы уа нә падзахы ныхмә, адәмы ныхмә! Кәй дзыхәй уасы, уйын дәр бәрәг у.

Уәлхез. Кәй дзыхәй?

Әдарц. Нә дзырдхәсджытә куыд хъусын кәнинц, афтәмәй Византий Саг амә Армдары әфсады фәтәг Тауыс кәрәдзийә әфсынмәртә загътой.

Уәлхез. Уйын әңгәг у, Саг?

Саг. Византийл тыхст бол куы скодта, уәд Армдар дәр үүрдәм арвыста стыр әфсад. Әмә тымбылкъухы әнгүйлдзы күзән знаджы ныхмә иумә байу уыдаиккам, әви кәрәдзи цигътаиккам?

Әдарц. Махән Уәллаг Ас-Хъабанәй фыддәр знаг нәй!

Саг. Падзах! Балхонтә! Уәллаг амә Әлләг Ас-Хъабанты бәстәты адәм иу сты, сә ном сә уәлә – ассәгтә. Иу әвзагәй лаурәм, иу туг, иу стәг стәм, иу ағъдау кәнәм, нә авдәнтәм мәдәлтәй кәй хъусыстам, уыцы зардкытә дәр нын иумәйаг сты. Падзах, дә зәрдәйыл куы нә фәүәлахиз уай, уәд нә дыууә бәстәйи дәр бабын уыдзысты!

Уәлхез. Цыбырдәр! Цы дә фәнды?

Саг. Тәтәр-мангол дәр нә уйын тыххәй ныщагътой, нә

паддзәхтә кәрәдзимә знаджы цәстәй кәй кастысты, кәрәдзийән хатыр кәнын кәй нә фәрәзтой әмә сә тыхта кәй нә байу кодтой. Mayal әруадзәм уыцы бынысәфты рафыл!

Үәлхез. Нәма загътай дә фәнд!

Саг. Үәлхез! Рәстәгмә ферох кән дә тугисыны фәнл. А 'фәдтә Армдары әфсәдтимә иумә әрләүүәнт Ахсаң-Төмөры ныхмә – иугәйттәй йын ницы бакәндзыстәм!

Үәлхез (ронг нуазы). О, Саг, Саг! Адәймагән базоныны фатын нәй. Аз та дә мә рахиз цонг хуыдтон. Мә туджджыны сәрни мыйн ме 'фсады цәгъдын кәны! Балхонтә! Уә фәтәг паддзахи-ды знаг, гадзрахат разынди! Тәрхон ын рахәссут уәхәдәт!

Әдарц. Маргә!

Үәлхез. Балхонтә! Цәмән ләуут хъусәй? Ави сымах мәр мән сәфт фәнды? Амә уәд уәхәдәгә дәр сәфгә кәнүт!

Балхонтә (иумә). Маргә!

Үәлхез. Әфсады фәтәджы цирхъ дын радтон, Саг. Кәронмын йә намыс хәссын нә бафәрәзтاي. Райхал дә рон әмә на зәххыл әривәр. Дәуәй ләгдәр чи у, уый йә сисдзән.

Саг йә цирхъ әд рон әвәры зәххыл.

Үәлхез. Әфсәддон Уынаффә дын рахаста марыны тәрхон. Хъуамә ләвәрд әрцәуис тонагәндҗиты къухмә. Фәлә ми бон нәу дәу әгады мардәй амарын. Нәй дын сәрибармә ауадзән дәр – ме 'фсады әмбис мыйн Армдары тырысаты бил баләууын кәндзынә. Хъадаманbastәй уәрммә әппәрст әрцәудзынә, цалынмә хәст фәуа, уәдмә! Әдарц! Саг нырмә кәй дардта, уыцы цирхъ дәуән ләвәрд цәуы фәтәджы по мимә! Сис ай әмә йын йә кад йә бынаты сәвәр!

Әдарц (систа Саджы цирхъ). Йә зонгуытыл әрләууыл цирхъян ба кәны). Мә цытджын паддзах! Дә арфәйи дзырда мәнүйл әрәнцади стыр кадджын хәс – ацы цирхъәй дә бәстәйи кад әмә ном хъахъхъәнин. Ард хәрын, дә туджджынты ныхмә тохы йә ком цъәх цырен кәй калдзән әмә әгадәй мә къухай кәй никуы әрхаудзән!

Үәлхез. Сыст. Әууәндыйн.

1-аг балхон (йә цирхъ әвәры зәххыл). Мә паддзах, кәд Саг! йә цирхъы намыс хәссын нә фәразы, уәд махәй иу дәр нау хәңгарз дарыны аккаг!

Үәлхез. Ди дәр ме знаджы фарс дә?! Ди дәр мыл гадзра хатәй цәуыс?

Әдарц 1-аг балхоны йә цирхъәй амары.

Үәлхез (мардмә амоны). Падзахы ныхмә чидәриддәр җәуа, уымән мәнәй йә фәстаг!

Әдарц Цытджын падзах! Ныххатыр мын кән ме 'ргом дзырд. Дүхи загъдау, Саг бирәе сгуыхтдинәйтә равдыста, әмәй йә шифсәддонтә бирәе уарзыңц. Тәрсын, йә сәрыл күң сыстой... Ышчтән йәхи кәй ауәй кодта, уый Җәмәй зоныңц?

Үәлхез. Зәгъ дә фәнд, әфсады фәтәг!

Әдарц Әгасәй уадзән нәй Сагән!

Үәлхез (ныххъұыды кодта. Рацу-бацу кәнни). Саг! Раст зәгъын! Айрц. Да март де 'тасәй пайдадәр уыдзән падзахадән. Ханыр бакән. Да мартыл дын кәудзынән...

Саг. Да мын мәй мартыл кәудзынә, әз та дыл да үдәгасәй шуын – йә масть саугуырм кәй бакодта әмәй йә түг райсыны тыххәй әтас ассәгты бынысәфтмә чи тәрәи Әдарц әмәй уый үүзән мәнгард адәмы ардыдәй! (Әдарцыл йәхи ныңғәвү, йә цирхъ ын байсы.) Ләгдәр уә чи у – раңауәд! Әгәр раджы мыл шуыс, мәй кәнгә әфсымәр-падзах!

Фәстәрдыгәй йәм әрбахъұызы Дзанхъәлиц. Арц ын йә фәсонты ныссадзы. Саг амәлы.

Үәлхез. Балхонтә! Җәугәут уе 'фсәдтәм. Иннәе бон Бон-тирионы скастыл – бырсгә. Не знәгты мулкәй, сә хорәй ферғанын кәнәм ацы сыгъды рәстәг нә адәмы. Сымах дәр мәрох на уыдзыстут – зонут мын мәй рәдау къух! Җәугәут! Мәрдты үәссүт...

Балхонтә ақәуыңц, ахәссынц мәрдты. Баззайыңц Үәлхез, Зәринә, Әдарц, Дзанхъәлиц.

Әдарц. Мәй падзах! Мәй зәрдәмә нә фәңди, балхонтәй шүй-иутә сәхи күйд дардтой, уый.

Үәлхез. Әз дәр цыдәртә бағиппайдон. Саджы мәләт нын шуның ныххатыр кәнной. Чысыл гурысхо дәр кәуыл ис, уыдан башын хъәуы. Фәлә кәмәй?

Әдарц. Мәй падзах! Авд азы дәргъы дәуән ләггад кәнның ми тонағәндҗитимә. Да зәрдә сә искәмә искуы фехсайдта?

Үәлхез. Да фәнд?

Әдарц. Балхонтән сә фылдәры мәхи адәмәй баивын...

Үәлхез. Әфсады фәтәг ды да. Да сәрәй дзуапп дәттыс.

Әдарц. Де 'ууәнк фәсайыны бәсты мәй зәрдәйи мәнәй ацы цирхъ ныссадздзынән!

Үәлхез. Тонагәнджытән хиңау кәм ссараЧ?

Әдарц. Агурын ай нае хъәуы. Мәнә мә фарсмә ләуүү
Дзанхъәлиц.

Үәлхез. Разы. Цу, ағсадыл әрзил, базон, басгар, разәнгарл
кән, аххуыс. Фәтәгән цы 'мбәлү, уый кән.

Әдарц амә **Дзанхъәлиц** аңауынц.

Зәринә (йәхицән дзурәгай). Бабайы бәрц дә куы уарзтоң,
Саг... Гадзрахатәй ныл ңәмән раңыдтә?..

Үәлхез. Паддзахады уидәгтыл мысты дәндагдзәф дәр бәрәт
кәны, амә сын тәссаг куы вәйий, уәд паддзах свәйий әңгем
тыр амә әвирхъау. Хи хъәбулыл дәр ахәм сахат баңауәрдән
нае.

Зәринә. Мәныл дәр?

Үәлхез. Нә, нае! Хуыңау дә ма фехъусәд! Фәләуу-ма, дә
ңәссыгтә куы уайынц... Цы кәңыс, мә хъәбул, рухсы цыыта ма
мә уdmә иунәг дәуәй куы хъары...

Зәринә. Нә зонын, цы кәңын, баба! Кәуын мәм ңәуы аәма
кәуын. Кәуын мә мад амә ме 'фсымәртыл. Кәуын Сагыл.
Кәуын дәуыл, мәхиуыл. Кәуын Уазәфтинәйыл! Әдарцән ай
радтай. Уый дзы фәхынджыләг кодта, стәй йә ныууәй кодта
Хъырымы ханән. Бирә дын куы фәләгъстә кодтон, баба, Уаз
әфтинәйы ағхәрүн ма баудз, зәгъгә!

Үәлхез. Де 'фсымәр Уазәфтинәйы аххосәй бабын! Нә, нын
йарәджы зәрдә не 'мбарыс, мә чызг. Ды йә дәхицән
ләггадгәннәгәй истай, фәлә мәныл ахъуыды кодтай? Йә алыш
фенд дәр мын мә ңәстытыл уайын кодтаид мә хъәбулы иш
туджы әвдышләгә!

Зәринә. Баба! Күнд ницы дәм хъары! Сосланән зынаргъ чи
уыди, уый йә фәсмәрд махән хъуамә ноджы зынаргъдәр уыди-
ид! Әдарц Уазәфтинәйә нае фәхынджыләг кодта, фәлә Сос-
ланы уарзондзинадәй!

Үәлхез (йә зәрдәйил хәңци). ңәвүт мә, рәхойут мә! Иуыр-
дыгәй – мә туджакынта, иннәрдигәй мә кәнгә ағфсымәр Саг,
мә гадзрахат балхонтә, Аңаңмәз!.. Ныр та мә иунәг чызг! (Фес-
тъәлфыд.) Сослан, мә туджы 'ртак, ды дәр мәм мәрдтү бәстәй
әртхъирән кәңыс? (Нуазы.) Әрсабыр у зәрдә! Ныр ма разәй ис,
зәххыл чи никуыма уыди, уыңы тугныккал! Иуварс, зәрдәсәттән
хъуыдтә! Тәригъәдән йә бынат – дурты бын! Хуыңау зәххыл
цы сഫәлдиста, уыдонәй паддзахадәй зынаргъдәр ницы ис. Әмә

Уйи сәраппонд үәттәе уәвүн хъәуы цәмәфәнды дәр – суанг ауджы туг баназынмә дәр. Уйи дын мә фәстаг фәдзәхст.

Зәринә. Адәймаджы зәрдәйә стырдәр паддзахад нәй, амә уйи чи хала, уыңы паддзахад йәхәдәг дәр хәлгә кәны. (Аңауы.)

Үәлхез. Цыдәр кәнүн... Цыдәр мә агъуыйын кәнүн... Ах-шы-Темыры кой? Мәгъя... Әдарц... Нә, нә, уйи мыл гадзраттей никүы раңаудзән! Уәдә цы кәнүн?

Әмбәрзән

5-әм АРХАЙД

Паддзахы галуан. Зәринә амә Үәджызә.

Үәджызә. О, мә гыңцыл чызг! Цы хуызән мын сдә? Дәхи күн бахордтай... Сослан нын кәдәй нал ис, уәдәй мәйә фылдәр рацил. Хуыщаумә дәр, Сосланмә дәр – мәрдаты дзәнәты бади-наг – раст нә фәкәсдзән, дәхи уәлхъәдәй кәй бахус кодтай...

Зәринә. Үәджызә!.. Канд Сосланыл нәу мә рыст. Нә галуаны цытә цәуы, уйи не 'мбарын... Әви дуне афтә арәзт у, амә дым нәдәр рәстдзинадән, нәдәр зәрдәйы рәсугъд фәндән билат нәй?

Үәджызә. Нә зонын, цы дын зәгъон, мә урс уәрыкк...

Зәринә. Әмә уәдә Хуыщау нәй!

Үәджызә. Нә, нә! Афтә ма дзур, мә боны рад! О, Стыр Нуңег Хуыщау! Бахатыр кән мә чысыл чызгән! Цы дзуры, уйи шыр тыхст амә рыстай дзуры, йә уд та дәу агуры... Не Сәфәлдисәг, феххуыс ын кән!...

Зәринә. Дә Хуыщауән йә зәрды баххуыс кәнүн күн уыданыл, уәд нын нә бинонты нә туджджынтаң нә ныщәгъдын кодтил. Фәлә раст амә зылын не 'взары.

Үәджызә. Әвзары, чызг, әвзары, уәдә ма чи 'взары. Хуыщау уә туджджынтыл дәр күн нә ауәрды, гәләхха...

Зәринә. 'Мә нын кәрәдзи туг цәуыл нуазын кәнүн?

Үәджызә. Хуыщауы фәндән базонән нәй... Чи зоны, уә фылдәлтә исты тәригъәд дарынц...

Зәринә. Үәджызә! Ме 'нәнйийарәг мад! Кәмән ма схъәр күндзынә дә сусәг?

Үәджызә (хъуыдты аныгъуылд. Әрәджиау). Кәддәр Үәллаг амә Дәллаг Ас-Хъабантә иу бәстәе уыдисты, иу паддзахы үниаффәйы бын цардысты. Кәрәттәе нә уыди уыңы бәстәйи шекхытән, йә быдыртә тымыгъ дардтой бәхтү, стурвосы

рæгъæуттæй, лыстæг фосы æнæнымæц дзугтæй. Йе 'фсаæты къæхтыхæр хъуысти арвы кæрæттæм, бирæ бæстæтæ басасты, цагъайрæгтæй уæлдай сау куыст ничиуал кодта. Фæлæ мулк сайтаны холлаг у, æмæ æлдæрттæ кæрæдзимæ суцъа кодто, амæ фылдæр цæмæн ис, ай мæнæй цæмæй лæгдæр у, зæгты. Кæрæдзи ныхмæ фесты, адæмы кæрæдзийыл ардылтой, кæрæдзийы сын цæгтæдын кодтой. Афтæмæй æрлæмæгъ Стыр Accag паддахад, æмæ йæ Тæтæр-мангол басастой...

Зæринаæ. Раст цыма абоны хабæрттæ дзурыс! Уæддæр афти æвзæр уыдысты бонджын адæм?

Дыджызæ. Зыд, хæлæг, хæрам адæймагæн йемæ райгуырыш! Адæм ивгæ наæ кæнынц.

Зæринаæ. Уæдæ сын Хуыцау сæ мыггаг цæуылнæ сыскъуыш!

Дыджызæ. Эмæ ма уæд Хуыцау йæ уарзондзинад кæумы бафæдзæхсæдзæн?

Зæринаæ. Зыд, хæрам, хæлæг гуырцæй чи рахæссы, Хуыцау йæ уарзондзинад уыдоныл фæдзæхсы?!

Дыджызæ. Гуырцæй адæймаг рахæссы Хуыцауы уарзондзинад дæр, æмæ уый фыдæхыл куы фæуæлахиз вæйы, уæд свайын Хуыцауы уарзон.

Зæринаæ. Дыджызæ, мæ сæр мын разилын кодтай... Дæ дзури-наг дæ ма фeroх уæд.

Дыджызæ. О. Тæтæр-мангол æрбабырстой, Стыр Асы дзæгæрæгæфтуаæг бæласыл сæфты дымгæимæ ставд их æрциди, афтид зæнг æмæ ма дзы саст къалиутæ аzzад. Фæлæ рæстæг цыди, æмæ æфхæрд бæлас фæстæмæ ног талатæ раугъытæ, æрмæст йæ ас нал ссардта. Ас дыууæ дихы фæци – Уæллаг Ас-Хъабан æмæ Дæллаг Ас-Хъабан. Арæныл лæууыди стыр хъæу Рæздон æмæ йыл дыууæ паддахы – дæ фыдыфыд Авдан æмæ Армдары фыд Астан наæ фидыдтой – алчи дæр æй йæхи хуыдтæ. Фæстагмæ бафидыдтой ууыл, æмæ дыууæрдигæй дæр тækкæ номдзыддæр хистæры æрхуыттой дзырддаг хъæумæ. Уыци хистæртæй иу загтæ: «Ард хæрын, Уæллаг Ас-Хъабаны зæххыл кæй лæууын!» Иннæ та загтæ: «Ард хæрын Дæллаг Ас-Хъабаны зæххыл кæй лæууын!»

Зæринаæ. Тæрхонхæссæг хистæртæй чидæр мæнгард разынди, наæ?

Дыджызæ. Нæ, сæ дыууæ дæр Хуыцауы бын раст дзырдтой, раст лæгтæ уыдысты.

Зæринаæ. Ницы дын æмбарын, Дыджызæ! Хъæу дыууæ паддахадæн иумæйаг уыди?

Дылжызә. Охх, мә чызг, мә зәрдәйы ингәнәй мын мә рондрыст цәмән скъахтай? Хъәу иумәйаг нә уыди, фәлә ронд ләйтәй алчи дәр йәхи зәххыл ләууыди, уымән аәмә нуы аәрчыйты хосы бәсты уыди, цы зәххәй рацыд, уыцы хысы сыйджыт. Гъе афтәмәй уый дәр йәхи зәххыл ләууыд.

Зәринә. Кәцы бәстәйә уыди уыцы зәронд ләг?

Дылжызә. Махәй...

Зәринә. Чи уыди?

Дылжызә. Мә фыд Фәрнаг.

Зәринә. Цәмән афтә бакодта?

Дылжызә. Әндәр гәнән ын нә уыд, дә паддах фыдыфыд уарз ләг уыди.

Зәринә. Уыцы хабар ничи базыдта?

Дылжызә. Нә зонын... Уәдмә хәст райдыдта Уәллаг аәмә Ләллаг Хъабанты аәхсән. Нә фәсивәд кәрәдзи цагътой, кәрәдзи хъәутыл арт аәфтыдтой. Мә фыд йә сәрызондәй фыңыд, ләгәтмә фәлыгъд. Уым ай мардәй ссардтой...

Зәринә. Исли йә амардта?

Дылжызә. Дә фыдыфыд Авдан. Йә галиу ми куы схъәр уа, ушмәй тарсти.

Зәринә. Уәдә мах дә туджджынта куы стәм! Ам цәмән дә?

Дылжызә. Хуыцау туджджынәй бахизәд! Дә фыды дәр дын из счастон, сымах – йә цоты дәр... Мәхи бинонтай уәлдай мын ис стут...

Зәринә. Дә фыды дын амардтам, ды та нә мады уарзтәй уарзыс? Уый у дә Хуыцауы уарзондзинад?

Дылжызә. Уый, мә боны рад, уый... Мә фыд цы аз амард, уыцы аз амардис мә иунәг ләппу дәр хъуырты низәй – афәзд ыл нә цыди. Мә сәры хицау та хәсты фесәфт. Мән уә пана әрбахуыдта галуанмә дылжызәй – дә фыд ме 'намонд үәбулимә иу бон рапгуырдысты.

Зәринә. Куыд бакуымдтай дә туджджыны дә дзииздийә күссин?

Дылжызә. Әз галуанмә әрбацытән мә туг исынмә. Сфәнд кодтон сывәллоны – дә фыды – амарын. Маргәй байсәрстон мә дзииздиз аәмә йәм авдәнмә әргүүбыр кодтон. О, Хуыцау, ныххатыр мын кән, ныххатыр мын кән! Сывәллон мәм йә гүккүтә хәрдмә сивәзта, баҳудти мәм... Әз галуанәй ралыгъдтән. Фәсивәд ран богъ-богъәй бирә фәкуыдтон... Уый фәстә та, мә мард сывәллонмә мә риуы цы уарзт хастон, уый дә фыдән,

стәй сымахән радтон... Гъе, афтә мә фервәзын кодта Хүңцауы уарзондзинад...

Зәринә. Дыдкызыә, цы кәныс? Әмризәджы күң ризыс! Фәләүү, Боренәмә фәдзурон...

Дыдкызыә. Нә хъәуы, мә зәрдиаг... Афтә дә риумә мә сәр әркъул кәннөн... (Зәринәйи хъәбысмә йә сәр әруагъта.) Ми фың мын загъта... Ме 'рчъиты сусәг, дам, мын цы бон схъир кәнай, уыцы бон мәлгә кәндзынә... Охх, күңд бафәлладтап цәрүнәй...

Зәринә. Дыдкызыә! Дыдкызыә! Нә мә хъусыс? Нал уләфы... О, о... Йә уд систа... Мә нана...

Әмбәрзән

6-әм АРХАЙД

Паддзахы галуан. Уәлхез рацу-бацу кәнны.

Уәлхез. Әвирхъау хабәрттә хъуысы... Ахсахъ-Темыр на бәстәм әрбахәстәг. Араентыл әрәвәрдтон ме 'ппат тыхта дәр - фистәг әфсадәй сәәдз мины, бәхджынта дәр уыйбәрц сә разәй ләууынц фатәхседжытә - дәс мин ләдҗы. Ахсахъ-Темырылничима фәуәлахиз, дуне йә къәхты бын хъэрзы, кәм әрәфсәрү, уым зайәг хал нал рәэзы. Бавзарәм нә хъару, къуылых сайтан, - мәлгә, уәд хәсты! (Ныххъуыды кәнны.) Ме 'фсады әхсән змәстытә цәуы Саджы сәрүл... Чи зоны, байхъу сын әм хъуыдис... Фәлә мә туджджын Армдарм, мә хъәбулты мын чи бахордта, уый фарсмә күңд әрләууон? Ехх, күңднич мә әмбары ацы зәххыл! Сар!.. Ацы сәфты рәстәг мә дәүүн хуыздәр бәргәе начи хъуыдис... Әдарац дәр әңгәр хәстон ләгү, фәтәдҗы күрдиат әм ис, фәлә ийл әфсәддонтә дзәбәх не 'үүәндиң...

Айуан (къәсәрәй әрбахызт). Мәнә дән!

Уәлхез. Чи дә әрбауагъта? Ныртәккә мә дәумә әвдәлүү! Фесәф!

Айуан. Дә дзырдәй фәзындтән, дә дзырдәй әрбайса ф-дзынән.

Уәлхез. Мәхәдәг дәм күң арвыстон... Мәнә мә сәр күңд сәзәгъәл... Цы дзурынц адәм?

Айуан. Исчи исты күң сәзүрү, уәд ын йе 'взаг әрбалыг кәнниң. Цыма худгә кәныс, афтә дә дәндәгтә зыххъырәй дар!

Үәлхез. Чи сты уыцы әвзаглыггәнджытә?

Айуан. Йә худ йә сәрәй хүйссәны дәр чи нә исы, уый..

Үәлхез. Әдәрц?

Айуан. Дзасботаз.

Үәлхез. Уый та чи у?

Айуан. Әффады фәтәг әмә дә тонагәнджыты хиңау.

Үәлхез. Әдәрцы кой кәнис, уәдә? Дзәбәх әй нә зоныс.

Айуан. Зәйәтәй дәйемә базонгә кәндзынән – рагәй дын хъавы дә'взаг ақпүүн кәнүнмә!

Айуан. Ныр нәма. Нә мә әвдәлы зонгәтә-йедтә кәнүнмә.

Үәлхез. Цы дзурынц адәм не стәры тыххәй?

Айуан. Чи – фәдисмә, чи – къәбицмә.

Үәлхез. Афтә чи дзуры, уымән әцәгәй дәр йе 'взаг лыггәнина'г у. Бәстәйыл фыд бол скодта, уыдан та адәмы халынц сәңгаммар әвзәгтәй! Уыйбәрц фәллой сын әрбаластон не знәгты шекхәй, уыдан та мә фыдгой кәнүнц. Армдар йе 'фсадимә фиедиси ис, әви куывды, уый мә хъуыддаг нәу. Ахсахъ-Темыр се быйнзагъд кәнәд, мах та сын се 'ппәт мулк нәхирдыгәй фиекәндзыистәм.

Айуан. Ахсахъ-Темыр, дам, йә къуылых къахыл ассаг кафт күнү.

Үәлхез. Күйд кафы?

Айуан (йә иу къахыл кафы). Мәнә афтә.

Үәлхез. Әргом дзур!

Айуан. Адәм афтә дзурынц, паддзах Үәлхез, дам, йә дыууә къахыл күйд ләууы, уымәй йә иу къахыл бирә фидардәр лөүүү.

Үәлхез. Саджы 'взагәй уасынц! Мән Армдар къахән дәр әмә къухән дәр нә хъәуу! Мән хъәуу әрмәст йә сәфт, йә шекх, йә мулк! Күйд уәндзынц дзурын?! Адәмы рагъыл екс күү иш хъаза, уәд фыдуаг кәнүнц!

Айуан. Адәм афтә сഫыдуаг сты, әмә фәндаггәрәтты фиелдәхтүтәй ләууынц.

Үәлхез. Күйд фәлдәхтүтәй?

Айуан. Сыдәй мәлынц.

Үәлхез. Әмә сын Үәллаг Ас-Хъабанәй цы хор әмә фос ритәләт кодтон, уыдан цы фесты?

Айуан. Уыдан дәр сә бинаты.

Үәлхез. Цавәр бинаты?

Айуан. Тонагәнджытә, хъалонисджытә, тәрхоныләгтә, сөркъуыртә, давджытә, цәстфәлдахджытә, сыйздәрджытә,

уыдан хәстәджытә, стәй хәстәджыты хәстәджытә – гъе, гъе уыдан гүбынты. Уыдан рондзәй дәр нә бафсәдзысты.

Үәлхез. Сайыс, мәнгард! Әз дзырд радтон, фос әмәхор, сыйәй чи мәлә, уыдоныл байуарыны тыххәй! Де ‘взаг дәүен дәр адзәнгәл ласдзән Әдарц!

Айуан. Дзәгъәлы дын схъәр кодтон, паддзах, әвзаг мыл кәй ис.

Үәлхез. Ныртәккә балцы цәуын мә балимә. Адәмыл әрзилон. Дә ныхәстә раст күниә разыной, уәд дын адәмән әмбисонды карз тәрхон кәндзынән!

Айуан. Олийы тәрхон ма рахәсс ды дәр, мә паддзах!

Үәлхез. Уый та җавәр тәрхон у?

Айуан. Цыппар мыддармә уыди иу сәныкк – сәхи йыл ирхәфстой. Йә къәхтә фәйнәхүызон уыдысты, әмәхор мыддартай алчи йәхижән къах раззәрста, ай мән у, зәгъәгә. Иу әхсан сәныкк арты фарсмә бафынәй, әмәхйә иу къахыл зынг бафтыд. Рализд-бализд систа әмәхор мыддәйдзаг чыргъәйтә дәр басыгъдысты. Әртә мыддары сәхъаст бахастой тәрхоны лат Олиймә, зынг чыргъәттыл чи бафтыдта, уыци къахы хиңауыл. Олий тәрхон рахаста: әртә мыддараң цыппәрәм бафидәл сәзианы аргъ.

Раст тәрхон рахаста, мә паддзах?

Үәлхез. Раст!

Айуан. Нә, раст нә уыди Олийы тәрхон. Судзгә къахы иннегәртә къахы күни нә хастаиккой, уәд мыды чыргъәйтә нә басыгъдаиккой.

Үәлхез (ныхъхъуыды кодта). Раст зәгъыс, рувас! Цәй охыл мын ракодтай ацы таурәгъ?

Айуан. Сәныччы әртә къахы – Әдарц әмәхйә ие тонагән-джытә. Зынг дәм әрбахастой, Әнбалан әмәхор уал дзы Сосланы басыгътой, фәлә дә галуан әнәхъәнәй дәр күни басудза...

Үәлхез. Дәлимон! Фесәф!

Айуан алыйгъед. Къәсәрыл фәзынд Фидиуәг.

Фидиуәг. Мә паддзах! Ахсаң-Темыр әрбабырста нә бәстәм!

Үәлхез. Куыд әрбабырста?

Фидиуәг. Ахсаң-Темыры әфсәндзыых борәтәй нә цъаҳ быдыртә батар сты, не ‘фсадыл әфсәнбыд кауәй әнгомдәр, фидардәр әртыгуыр сты. Нә раздзәуәг хәстонтә, нә фәсивәд знаджы къухәй тутләсән кәнынц!...

Үәлхез. Кәм ис фәтәг Әдарц!

Фидиуәг. Йә тонагәнджытимә де ‘фсадәй дзәвгар хай йә фиңдым асайдта, афтәмәй Ахсахъ-Темыры әмварс хәцы нә шыкмае!

Үәлхез. Тагъд мә бәх! Мә хъахъхъәнджытәй, мә баләй ма им чи ис, уыданән зәгъ: әрзиләнт бәстәйыл! Зәрондәй, ногәй, шелгоймагәй, сылгоймагәй – сеппәт дәр хәстмә знаджы шыкмае!

Үәлхез әмә Фидиуәг ацәуынц. Әрбацәуынц Зәринә әмә Боренә.

Зәринә. Мә зәрдәй йә зыдта! Әдарц – сау калм, мә фыды үләрм ронмә бабырыд әмәй йын йә тәвд туг цыырдат! Йә маргәй йын йә зонд фәңгәуын кодта! Әз дәр хуыздәр нәе раңындән.. Йә калмы цәсттытәй-иу мә аныхъуырынмә хъавыли.. Иу хатт мәхи нал баурәдтон, ие ‘хсәрыфарс ын ныщавтон. Уый мәм бахудти, йә сәрәй мын акуывта, йә цәсттыты кист та ноджы гадзадәр фәци. Күйд әй нәе амардтон!

Боренә. Мах чызджытә стәм, Зәринә, мах бон марын нәу...

Зәринә. Барәвзарән нал ис, Боренә! Мәлгә нын әрцәудзән ил хәәңгарз! Мах сылгоймәгтә нал стәм, мах хәстонтә стәм! Кәм мын стут Әнбалан әмә Сослан? Уә ингәнтә күйд нә стонут?

Боренә. Нәе, нәе, Ацәмәз нәе амардта!..

Зәринә. Кәуын та ма райдай. Тугуарән әркодта, ды та “Ләцәмәз”, “Ацәмәз” кәнис! Ләтгадгәнәг чызджыты арвыс-тон хъәутыл: әмбырд кәнинц сылгоймәгты аәфсад.

Боренә (йәхшицән). Кәд әз дәр хәсты ферох кәнин ме ‘рхуым.

Райхъуысы уадынды цагъд.

Боренә. Ацәмәз! Әгас у! (Фәцүудылта. Зәринә йыл фәхә-циди.)

Зәринә. Цавәр дә? Әви дәүәй уәлдай уарzon никуы никәмән уыди?

Ацәмәз әрбацыд.

Ацәмәз. Уәе бон хорз.

Боренә. Ацәмәз... Әнәнииз дә?..

Ацәмәз. Саг-сырды хуызән.

Зәринә. Әмә саг-сырды хуызән чи нал у, уыдан тыххәй та цы зәгъдзынае?

Ацәмәз. Ехх, Зәринә! Де ‘фсымәр Сосланы дын Нәүәг нә амардта, фәлә Әдарц...

Зәринә. Цәмән?

Ацәмәз. Нәуәр Әдарцы тыххәй цыдәр сусәг зыдта... Уәр мы кәй дарут, уыңы ңағъайраджы дәр ахәм уавәрмә уын әртартадта...

Зәринә (фестъялғыд). Ацәмәз! Гәстән зәгъ, әмә мәм ңағъайраджы әрбакәнәнт!

Ацәмәз. Гәстәе се 'ппәтдәр хәстмә аңызысты...

Зәринә. О, күйд мә ферох и... Ди та хәсты ңағуылнә дәр!

Ацәмәз. Әдарцы тонагәндҗытә мә фәәдил зылдысты, әмә хохы ләгәты ңардән. Хәсты хабар абор фехъуистон.

Боренә. Царм әмә дә стдҗытәй уәлдай күнициуал баззал...

Ацәмәз. Мә уадындз та?

Боренә (йә уадындз ын райста, йә риумә йә әлхъивы). Ди уадындз... Мәнән дәр әнә ай ңард ад нә кәны...

Зәринә. Тәхуды, уарзынмә кәй әвдәлы! Цәй хъал дә, Боренә! Ацәмәз! Әрбакә ңағъайраджы.

Ацәмәз. Ңағъайраг фәсдуар ләууы. Әз ай, галуанмә күйд дәр әрбаңытән, афтә уәрмәй сластон. Уадындзы ңағъамы күйд ләмбынәг әмә әхсызгонәй хъуыста, уымә гәсгә мәт уырны, йә зонд фәстәмә йәхимә әрпәудзән. (*Әрбакәны ңағъайраджы*.)

Зәринә. Цәут, Ацәмәз әмә Боренә! Ныр уәничиуал хъяуы.

Ацәмәз. Зәринә, баҳатыр кән. Мәнә Боренәимә иш ныхәстә қәрәдзийән фәкәнәм, стәй аз фәңәуын хәстмә.

Боренә. Әз дәр - демә. Иунәг сахат дәр нал фәуыздынән әнә дәу!

Зәринә. Ләгтыйдзуар уе 'мбал! Тагъд хәсты быдыры фембәлдэйстәм.

Боренә әмә Ацәмәз аңауынц.

Зәринә (Ҙағъайрагмә). Чи дә, цы дә, цы зәд, цы дуаг? Әви сайтан дә?

Ҙағъайраг. Зәд дәр дән, дуаг дәр, сайтан дәр.

Зәринә. Чи дә?

Ҙағъайраг. Ничи әмә алчи.

Зәринә. Дә ном цы хуыны?

Ҙағъайраг. Нә зонын.

Зәринә. Әнәном адәймаг нәй. Кәд адәймаг нә дә? Цалдағ мәйи дәу хуызән әххормагәй чи фәңарди, ахәм нәма райтуырл.

Ҙағъайраг. Күни нә райгуырдаид, уәд дә цуры нә ләууид.

Зәринә. Кәңәй дә?

Цагъайраг. Алкәңәй дәр.

Зәринә. Хуыңауәй?

Цагъайраг. Хуыңауәй.

Зәринә. Уәдә кәд Хуыңауәй дә, уәд уәрмә хъадаманbastәй
ци ми кәңыс?

Цагъайраг. Хъадамантәй баст нә дән, уәрм та мын стыр
шыкәрон дуне у.

Зәринә. Куың стыр дуне? Фезмәлән дзы күң най!

Цагъайраг. Ёз фәүәлахиз дән уәрмә къуындәгыл. Сәри-
бәрій зилін бәстәтә әмә деңжызтыл. Арвмә дәр стәхын
ми чысыл хо Зәриатимә.

Зәринә. Дәуән дә зонд фәңыр, әз та дә ме ‘дылы
ғиерстытәй хъизәмарәй марын...

Цагъайраг. Мәнән мә зонд нә фәңыр.

Зәринә. Уәдә сәнттә цәмән цәгъдыс?

Цагъайраг. Сәнттә нә цәгъдын. Ёз кәм дән, уырдаем күң
трабаһәцә уай, уәд Зәриаты фендының.

Зәринә (йәхицән). Мә сәр зилы... Цы кәлән тыхәй мә
шаласы йәхимә ацы удгоймаг! Йә цәсттыты әнәбын арфы цыма
шалхән дуне аныгъуылдзән, афтә мәм кәсис. Ёвәццәгән,
шылдар ацы цагъайраджы хуызән зондцүх дән...

Фидиуәг (къәсәрәй әрбахызт). Бар ратт, әхсин!

Зәринә. Мидәмә. Дзур.

Фидиуәг. Хорз хабархәссәг нә дән... Уәллаг Ас-Хъабанәй
Ахсахъ-Темыры тәссәй махмә чи лизды, уыдан нә хъәутә
шахимә нә уадзың - знәгтүл сә нымайың. Сывәлләттә,
шаредтә хуры тәвдмә, уарынтаң, стонгәй, әнәфәкәсәгәй
мұлың, хәңгә низтә сыл сагъуыдысты. Дзәгъәл быдыртә
байдзаг сты мәрдтәй, фәндәгтүл раңауән най се смагәй...

Уынгәй хъуысы адәмы знает уынәр.

Зәринә. Уый циу?

Фидиуәг. Иу бәлләх йә фәдыл сайы иннә бәлләхы! Адәм
шалдахы хъәуы фидәрттә әрбатыдтой, әмә галуаныл әртыйыгъ
стбы.

Зәринә. Цы сә хъәуы?

Фидиуәг. Әхсин! Хәстәгдәр бацу рудзынгмә әмә сә фе-
нүусдының.

Адәмы дзолгъо-молгъо тыхджындәр кәны. Хъәртә: “Пад даах Уәлхез дыууә Ас-Хъабанты дәр бабын кодта!” “Мәләп” “Әфсады фәтәг Саг кәм ис?! Иунәг уый бол уыди Ахсаһ-Темыры әруромын!” “Саджы амардта Уәлхез!” “Йә галуан иш басудзын хъәуы!”

Зәринә. Раст зәгъынц...

Фидиуәг. Галуан куы басудзор, уәд адәмы зәрдәе бынтоңдәр амәлдзән...

Зәринә. Сә ардауәг чи у?

Фидиуәг. Иу ләг. Йә цәсгом басылыхъәй тыхт. Әдәриң тонагәнджытән кәй схицау кодта, уый хуызән мәм фәкаст. Әнәмәнг уый у. Дзанхъәлици.

Зәринә. Цу, адәмән зәгъы: әхсины фәнды сә тәрхонма байхъусын. Се ‘хсәнәй минәвәрттә равзарәнт. Әрмәст Дзанхъәлици дәр семә куыд уа, афтә.

Фидиуәг. Күнә бакома...

Зәринә. Сүсәгәй йын зәгъы: минәвәртты хистәрән әхсин йә зәрдәе балхәндзән сызгъәринәй!

Фидиуәг. Хорз. (Фәңәуы.)

Зәринә (Цагъайрагмә). Цагъайраг, цом иннә хатәнмә. Да хъадамантә дын рафтауын кәндзынән, әмә уал ам цәрдзыни. (Акәны йә. Иу уысмы фәстәе фәзыны, йә къухы – цирхъ. Пад даахы бынаты әрбады.)

Әрбаңауынц минәвәрттә. Дзанхъәлициән йә цәсгом басылыхъәй тыхт.

Минәвәрттә (иумә). Да бол хорз, әхсин!

Зәринә. Хистәрән кәй равзәрстат?

Дзанхъәлици. Мән.

Зәринә. Дзур!

Дзанхъәлици. Дзурын әппәт адәмы номәй! Нә бәстәйыл сәфты заман кәй скодта, уый у наэ паддаах Уәлхезы ахкос!

Зәринә. Бәлвырдәр!

Дзанхъәлици. Уәллаг Ас-Хъабанимә наэ тыхтә куы байу кодтаиккам, уәд ныл Ахсаһ-Темыр уәлахиз наэ кәнид!

Зәринә. Разы демә!

Дзанхъәлици. Әхсин! Да фыдәлтә сәхи уды масты фәдыл ассәгтән кәрәдзи бахәрын кодтой, әмә мәнә наэ фәстаг!

Зәринә. Раст у да дзырд.

Дзанхъәлици. Паддаах гадзрахатәй амардта әфсады фәтәг Саджы!

Зәринә. Цы домут?

Дзанхъәлиц. Адәм сә маст нал уромынц. Саджы түг!

Зәринә. Тугфиоддоны аргъ?

Дзанхъәлиц. Галуаныл – арт, дәу та, әхсин, әхсәны таркноммә!

Зәринә. Мә фыдәлты фыдракәндтә, Саджы түг әлхәнын саптаринәй.

Дзанхъәлиц. Сызгъәрин сымах нал у, әппәт адәмы у.

Зәринә. Әппәт адәмы? Әмә дзы уәд дәумә цы ‘рхаудзән?’

Дзанхъәлиц. Әз мәхи мәт нә кәнны!

Зәринә. Хорз, дә бар дәхи. Фәлә куыд кәсын, афтәмәй сә ғондажынташай нә дә. Паддзахы сызгъәrintә арф әвәрд сты, ғылыми сә сымах агурат, уәдмә йе паддзах әрбахәццә үылдән, йе – Ахсаң-Темыр.

Минәвәрттәй иу (Дзанхъәлицимә). Чи дә, цы дә – нә дә ғонши, фәлә махмә дәр дзырды бар хауы. Әз разы дән әхсина фәндый.

Дзанхъәлиц. Әхсин! Разы! Фәлә сызгъәрин дәр бәрц зоны!

Зәринә. Паддзахы сызгъәрин әнәбәрц у. Әрцу әмә райс алып хай!

Дзанхъәлиц бацәуы Зәринәмә. Зәринә йын йә армы цыдәр нывәрдата.

Дзанхъәлиц. Адон әрхуыйы гәппәлтә куы сты!

Зәринә. Уый аргъ дәр нә дә! (Йә цирхъәй йын йә хурх алыуын кодта.) Ацы уәйиаг куыдзән йә басылыхъхъ райхалут!

Минәвәрттә рапхәлдтой Дзанхъәлици басылыхъхъ.

Минәвәрттә (иумә). Тонагәнджыты хицау Дзанхъәлиц!

Ларцы рахиз цонг! Нә цыфыдәр знаг! Нә царм нын бастыгътой!

Зәринә. Цәут, адәмән фехъусын кәнүт, цы федтат, уый.

Минәвәрттә фәхәссынц марды.

Фидиуәг. Цы кәнис, әхсин?

Зәринә. Ницы, ницы... иу хуыпп мын дон.

Фидиуәг (дон ын дәтты). Дәхиуыл фәхәц... Марын әнцен шуу... Фәлә цы бачындәуа?

Адәмы хъәләба хъуысы.

Зәринә. Дзурән мәсигмә рацу. Адәмән фехъусын кән, алыуу же ныхасы сын зәгъон.

Фидиуәг (дзурән мәссыгәй). Хорз адәм! Фарн уәм бадзурән. Чысыл фәсабыр уәд уәх хъаугъя! Байхъусут. Уемә дзурдашың ахсин!

Хъәртә. “Нә бәстә күб бабын, уәд ма нын цы зәгъдән!” “Мәкъуыраәй әргәвдинәгтә!” “Тугцъиртә!” “Баудзут ахсинни дзурин!”

Зәринә. Асы адәм! Ныртәккә мә цирхъәй ахауын кодтоң Дзанхъәлици хурх! Кәд ма уе ‘хәен ахәмтә ис – марут сө аәгъатыраәй! Зонут рәстдзинад: Саджы амардтой Әдарәцәмә. Дзанхъәлици! Мә фыды нә раст кәнын, ахәм сау кәлмыты на роны кәй дардта, уый тугәй бафиддзән! Әдарәцәмә уын Дзанхъәлици хуызәттә паддзахы номәй уә цармстыгътой, уә ныфуын састан. Ныфуын сәрмәе ма ‘рхәссәм! Мә фыдәлты фыдракәндә ты тыххәй дзуапп дәттүн мә тугәй! Сыст, асы адәм, сыст знаджы ныхмә әд цыил, әд мил! Әгады бәсты мәләт. Бәх кәмә ис – бәхыл, бәх кәмә нәй – уый фистәгәй, хәңгәртә кәмә ис – уый хәңгәрзимә, хәңгәрз кәмә нәй – уый сагойимә, сагой кәмә нәй – уый хъилимә! Нә фыдәлтә, на хъал фәсивәд кәм сәфынц, уырдәм – фәдиси! Мәхәдәг цәуын уә разәй!

Хъәртә. “Ацы бәстә чи баҳордта, уый йәх хъаҳъәнад!” “Ахсин – нә фәтәг!”, “Аһгады бәсты – мәләт!”

Әмбәрзән

7-әм АРХАЙД

Фидиуәг паддзах Үәлхезыл хәцы, афтәмәй йәх әрбаканы. Бадын әй кәны.

Фидиуәг. Мә паддзах! Чысыл бабыхс! Ныртәккә дын да цәфтә бабәтдзынаң! (Худы.)

Үәлхез. Цәуыл худыс?

Фидиуәг. Мәгъя, мә худын нае уромын... Мәнә дә буар цәфтәй нал зыны...

Үәлхез. Цәфтә мә буарыл не сты. Цәфтә Дәллаг Ас-Хъабаны буарыл сты.

Фидиуәг. Уәддәр ма дәлләгтә әмә уәлләгтә кәныс? (Худы.) Паддзах, цы кәныс?

Үәлхез. Мәләг адәймаг цы фәкәны – мәлын...

Фидиуәг. Дохтыр! Гәстә! Тагъаддәр! Мәнә нә паддзах мәлгә күни! Уәвгә кәмә дзурын, галуаны күңеңиуал ис... Фәләуү-мәй, көрдәбон цәуыл худтән?

Уынгәй цәуы карз хәстү уынәр. Цирхъиты зәлланг, уәр-дәтти цәлхъиты хъинц-хъинц, барабанты гыбар-гыбур. Уыцы әвирихъау уынәр хәстәгәй-хәстәгәр кәнә.

Фидиуәг. Әнхъәлдән, фидары дуәрттә әрбатыңтой! (Йәнүүстүл ныххәңди.) Нә, хәстәг мәм ма цу, мә сайтан! Уый түххон дәрәгъәзгай нәу, уый дә хүүлфәй ивылы, дә көмүнәттәйдәзг хүүлфәй. Нә дә баудаңзынән мә хүстәм! Уәдә на хъәрдәрәй чи ныххуда – ды, әви әз?! (Худәгәй басур.)

Паддзах (әрчүицидта). Дон...

Фидиуәг. Паддзах! Сайтан мәнүл худы, әз та ууыл. Цымән чи кәй рамбулид?! (Кәл-кәләй худы.)

Үәлхез. Дон...

Фидиуәг. Дон? Әмә дон та циу? Ды чи дә? Ды сайтан дә! Айлазәх фәү! (Алидзы.)

Үәлхез. Йә зонд фәңзыд...Дон...

Айуан (къәсәрәй әрбахызт). Паддзах, фыдажынта әрдәжынәй дә зәрдә дон әрзагъта. (Дон ын дәтти.) Гъа, мә сүр, гъа, аназ. Ронг дә нә хъәуы?

Үәлхез (йә дон ын акъуырда). Әз мәлгә кәнүн, ды та мә сүндҗыләт кәнүс? Цъаммар, ды дәр мә ныууәй кодтай!

Айуан. Бәргә дә ныууәй кәнин, фәлә дә әлхәнәг нәй.

Үәлхез. Фесәф!

Айуан. Нә, иунәгәй дә нә уадзын. Әз дәр лемә цәуын.

Үәлхез. Кәдәм?

Айуан. Дәллаг хъәумә. Әрмәст уым нә бынәттә баив-апистәм – әз уыдзынән паддзах, ды та – айуан... Нә фимбәлдәмә...мә зынаргъ... Үәлхез... (Мардәй әрхаяу.)

Үәлхез. Мәгуыр Айуан. Дә түг дә фәрстәй күңеңи, әз та дә әфхәргә күңеңи... Әз дын айуанән дәр нә бәззын...

Зәринәйи бәститәй әрбакәны Әдарц.

Әдарц. Мәнә дә фыд дәр ам ис. Әнхъәлдән, йә уд Хуыца-үүн баләвар кодта, кәд ын әй бакома, уәд.

Зәринә. Баба! Баба!... Айуан...

Әдарц (Үәлхезмә бацәуы, уигъы йә). Паддзах, кәм дә, дәнәтти, әви зындоны?

Үәлхез. Дон...

Әдарц. (дәтты ийн дон). Гъа, мә нуазән!

Үәлхез (*Әдарцы къух ракъуры*). Дәу къухәй удыхос ләр – нә!.. Уый бәсты мын мә фәстаг күрдиат сәххәст кән, кал дәм адәймаджы тугәй иу чысыл артах ис, уәд...

Әдарц. Уый та цы хоныс? Мә бирә хәрзтә дә ферох сты. Әз дәу тыххәй цы нә бакәндзынән.

Үәлхез. Уәдә мә цәв, аәз дын кәй радтон, уыңы цирхъяс!

Зәрина. Баба! Агъуыд күйдзмә адәймаджы туджы ‘ртахта агурыс? Дә сәрмә күйд архастай амәй исты ракурын. Фәлтүң үйфәндү хъизәмарәй дәр амәл!

Үәлхез. Мә мады гуыбынәй рәдыйдәй райгуыртән, чызғы. Ныххатыр мын кән мә фәстаг рәдыйд...

Әдарц. Федтай, Үәлхез, дә чызғ дын аәвгъау кәнен мә цирхъы цәф. Дзәхст - әмә дә хъизәмәрттә фесты! Фәлае Ахсаң-Темыры фәндү дәу удағасәй фенен.

Үәлхез. Мәрдты йын гәбәр хәрәгәй фәхәт!

Әдарц. Мәрдты йә цәй хәрәг хъәуы, йә къуылых къах ләр йә фаг у. Ныртәккә дә мә тонагәндҗытә бахәццә кәндзыс ты сә бәхтүл дунеты паддзах Ахсаң-Темыры сызгъәрин цытырмә. Гъей, әрмәст мәлышнәнд ма скән! Әхсин, дәу кой ләр йә хъустыл әрциди, зәххыл, дам, йә уынд, йә кондән әмбап нәй. Мәхицән дә бәргә ауәрстон, бәргә дәм бамыр-мыр кәнин, фәлә дә фыдгулы Ахсаң-Темыры фыдах байяфта! Дә хәрзәгургаг мән – йәхицән дә номылусән исы. Йә по-мылустытә та минәй фылдәр сты. Мә зонд, мә хъаруйән мын аккағ аргъ скодта – Үәллаг әмә мә Дәллаг Хъабантән шывәрдта паддзахәй.

Зәрина. Кәмән ма уыдзынә паддзах, ассәгтә бындзагъыл күң фесты!

Әдарц. Зәххытә уәд, әндәр әдзәрәг нә уыдзысты.

Зәрина. Мә мәгуыр Дыдҗызә! Цәмән мә баууәндүн кодтай Хуыцауыл? Ацы әлгъистимә Хуыцауән бынат най дунеймы!

Цагъайраг (*раңауы йә хатәнәй*). Ис Хуыцау, Хуыцау ис!

Әдарц (*сонтәй*). Цы уынын? Нәма ныххәдмәл дә? Дзанхъя-лиң дын дә доныл артә хатты марг күң ныккодта! Әви дын мәләт най?!

Цагъайраг. Нәй.

Әдарц. Әз чи дән, уый зоныс?

Цагъайраг. Нә зонын.

Әлдарц. Дәхәдәг чи уытта, уйй дәр нә хъуыды кәнис?

Цагъайраг. Нә.

Әлдарц. Гәр, әппындәр ницы хъуыды кәнис?

Цагъайраг. Хуыщау әмә Зәриаты.

Әлдарц. Зәринә, ацы цагъайрагәй әгомыг фос әз сарәзтон. Не 'идәрг, йә аууон та цәрәд – мән чысыл дәр чи бафхәра, уымың цы кәсү, уйй әвдисәнән ай дардзынән уәрмы. Уәвгә падалаш ай фәрци сдән, уйй мә күү нә бафхәрдатаид, уәд Армдары тонагәнджыты хицауәй бazzадаин, әмә ныр мә мард әмбиид Армдары марды фарсмә. Расть у, расть, ацы дунейы конд, Зәринә, ынаст дзы ма кә – Хуыщауән дәр дзы бынат ис, мәнән дәр.

Уынгәй сывәллоны кәуын райхъуыст.

Цагъайраг (ныхъхъуста). Сывәллон кәуы! Сывәллон кәуы!..

Әлдарц. Ныртәккә цәйбәрц сывәлләттә кәуы, уйй кәй нә үйнис, цагъайраг, уйй дә амонд у. Әмә дын уыцы хорздзинад ыракодтон.

Цагъайраг. Кәуы... Кәуы... (Йә дзыхыдзаг ныхъхъәр кода.) Зәриат кәуы! (Уадзыгәй әрхаяу зәхмә.)

Әлдарц. Уйй ма дә хъуыди – суртә кәнин дәр күү райхыдан. Афтәмәй дын уәрмы дарән нәй, дә сәр къуыргә әрцәүлини.

Цагъайраг (әрчъици. Фестад.) Кәм дән?

Әлдарц. Уәрмы.

Зәринә. Ды кәм цардтә дә хо Зәриатимә, уыцы дуне дәр айын аборн әгъятырәй күү ныптырх кодта мәнә ацы ләгсүрд!

Сывәлләтты кәуын ноджы тынгәр хъуысы.

Цагъайраг. Зәриат! Мә гыщыл хо!

Әлдарц. Нә, Цагъайраг! Мә тонагәнджытимә әмбисәхсәв да хәдзармә күү бабырстам, уәд дын дә ныйгарджытимә дә үйні дәр амардтам.

Цагъайраг. Зәриат! Зәриат! Фәцәуын дәм!.. (Фәцәйцәуы.)

Әлдарц. (Йә размә әрләууыд). Кәдәм? Дә Зәриаты дын авдай размә амардтон.

Цагъайраг (фестъәлфыд). Дзасботаз!

Әлдарц. Мәнә мард рахыил! Мәнә мард райхъал!

Цагъайраг. Дзасботаз, ды а дунейыл күү нал дә, уәд кәцәй фөзүндәтә?

Әлдарц. Уйй ды нал дә, әз та а дунейыл мәхицән скодтон шалдахы бынат!

Хъуысы сывәлләтты кәуын.

Цагъайраг. Дзасботаз! Цәмән амардтай мә ныйиарджыты, мә чысыл хо Зәриаты? Цы дын кодтой? Цы мын фәкодтай мә фыды сәр, Зәриат әй мәрдты бәсты агуры әмәй йә нә ары!

Әдарц. Уыдан мын ницы кодтой, фәләе дын дә зәрдә цәмән тыңгәр фәриссын кәнон, уымән хуыздәр амал нә уыди. Ай фыды сәр та дын Дзанхъәлици әдымы алыг кодта, михыл, дам, әй хәссәм, афтәмәй нын хъәлдзәгдәр уыдзән. Әрымыс Уәллаг-Ас Хъабаны бәстәйни тыхәвзарән фәз. Уонәхсартән со'ппәтыл дәр фәүәлахиз дән. Армдар мә номыл сыкъа систә әмәе загъата: «Мә иунәг чызджы дын аккаг кәнын!» Уәд ма дыңи хъылмамә рагәпп кодтай фәзмә?

Цагъайраг. Гүйман дәүәй хъаруджындәр уыд. Фәләе ды мәнгард разындә, фехәлдтاي уонәхсарты сыгъдәг фәтк. Гүйман дыл уәлахиз кәнын куы райдышта, уәд ын, дә дысы кай дардтай әмбәхстәй, уыңырыг йә цәстити бакалдтай, әмәе куы акуырм, уәд ын йә сәр дә цирхъәй ахауын кодтай!

Әдарц. Райгас ме 'нусон фыбылыз! Банцай!

Цагъайраг. Уәд мәныл цыди әвддәс азы. Тыхәвзарән фәзмә раңыдтән Гүйманы туг исынмә!

Әдарц. Банцай!

Цагъайраг. Мә цирхъы фынды де 'хсәрфарсыл әрцид галиу әрфыгәй дәроцъомә - уәртә нос ауәдзая бәрәг дары. Дыккаг цәфәй дә хъус фәхаяуд, әмәе дә худ әхсәв дәр дә сәрәп нал систай.

Әдарц. О, о, ме 'нусон худинағ райгас! О, уәд Армдар мәныл куыд фәхудти! Сывәллон, дам, дә фәхындыләг кодта, мә сыйдәг байдзаг кодтай! Йә тонагәнджытәй, йе 'фсәддонтәй дзы разы чи нә уыди, уыдан әрәмбәйрд кодтон әмәе әрбәлигъдтән мәнәе ацы әңционсайән гъәлламә (Уәлхезмә амоны.) Мастисан хъама дзы сараптон. Мә худинағ мын чи базона, уымән цәрән нәй. Зәринәйни рәсүгъед, әвгъяу дә, фәләе цы бачындауа? Ахсахъ-Темырән та исты әфсон скәндзынән. (Иле цирхъ сласта, фәңәуы Зәринәмә.)

Цагъайраг (йә размә әрләууыди). Мә удәгасәй нә!

Әдарц. Хорз, дә уд цәмәй әгас мауал уа, уымән мәнәй йә хос. Гүйманы сәрни хуызән дын дә сәр дыуу же дихы фәкәндынән.

Әдарц. Цагъайраджы цәвү цирхъәй. Цагъайраг йә хъадамантәй йәхү хъахъхъәни. Хъадамантә цәфәй дыуу же дихы фесты, Әдарцы цирхъ та иуварс атахт. Хъәбисәй хәцынц. Цагъайраг әй ампырста, ныххурх әй кодта.

Цагъайраг (йæ зонгуытыл æрлæууыд, кувы). О, Мæ Хуыцау! Ныххатыр мын кæн! Адæймаг нæ, фæлæ бындз дæр никуы амар-
лапшиен, зæгтгæ дын дзырд куы радтон... Цæмæн мæ райхъал
бодтай? Дæу æмæ Зæриатимæ кæм цардтæн, уыци дуне куыд
бындастæг æмæ рæсугъд уыди! Ацы дуне та чъизи у, нæ мæ фæнды
бу уынын...

Зæринæ. Цагъайраг! Ацы дуне сыгъдæггæнæг дæхæдæг дæ.
Хуыцау дæ уый тыххæй рапвыста зæхмæ...

Цагъайраг (Зæринæйы бæстытæ цирхъæй слыгтæ кæны). Ба-
затыр кæн...

Зæринæ (Уæлхезмæ бацæуы). Баба... Амарди... Айуан, ды дæр
мын ныххатыр кæн, цы уын бакæнон, цæссыгтæ мæм нал баз-
тæ... Цагъайраг! Ныртækкæ Ахсахъ-Темыры балбирæгтæ ам
шылдысты. Лидзæм! Не 'фсадæй ма цы муртæ бazzад, уыдон
фæстаг мæлæтдзаг тох кæнынц галуаны фидарыл... Лидзæм!

Цагъайраг (амоны йæ къæхты хъадамантæ). Адонимæ кæдæм?
Лидз дæхæдæг!

Зæринæ. Ёри-ма цирхъ! (Цирхъæй хойы хъадамантæ.)

Цагъайраг. Ёри мæхимæ цирхъ, Зæринæ. Мæхæдæг бавза-
роп... (Цæвы хъадамантæ.) Нæй ницы сын бакæндзыстæм. Ма-
уыл фæстиат кæн, Зæринæ!

Зæринæ. Иунæгæй дæ нæ ныууадздзынæн!

Уынгæй хъуысы сывæллæтты кæуын.

Цагъайраг. Сывæллæттæ... Зæриат кæуы...

Сывæллæтты хъæр. "Нана!", "Нана!"

Зæринæ. Кæмæ дзурынц? Кæй хонынц Нана?

Цагъайраг. Дæу! Фервæзын сæ кæн!

Зæринæ (йæхицæн). Ёз – нана? Уарзон дæр мын куы нæма
уыди... (Хъæрæй.) Нал дæ фендзынæн. Хæрзбон! Фидары бынты
не сусæг фæндаг, æмæ сæ ууылты акæндзынæн галуаны кæртæй.

Цагъайраг. Тагъдæр! Ёхсинты коммæ лидзут! Уым сард-
ыштут Зæды лæгæт. Зымæг дзы хъарм у, сæрд – сатæг. Лидзæ!
Из иу уысмы бæрç уæддæр бауромдзынæн мæ цирхъæй тыхгæ-
пажкыты.

Зæринæ. Дæ ном мын зæгъ!

Цагъайраг. Мæ ном æрхъуыды кæнын мæ бон нæу. Нæ
шесивæд се 'ппæт дæр хæсты фесæфтысты. Уыдон нæмттæй дæ
шæрдæмæ тынгдæр чи цæуы, уый развар. Уый уыдзæн мæ ном.

Зæринæ. Хæрзбон! Баба, Айуан, ныххатыр кæнүт, уæ мæрдтæ
мын æнæньягæдæй кæй уадзын... (Ацæуы. Дардæй.) Цагъайраг!

Ном дын нәма ссардтон, фәлә дә куыд уарзын, уый куы зони!

Цагъайраг (йәхицән). Аәз дә куыд уарзын, уый та зонгә дарничи бакәндзән... Нә адәмән дәр мән хуызән у йә карна: иш хаяттага хъадаманты хилдзәни зәххыл.

Ахсаҳъ-Темыры аәфсәддонтә дуар әрбатыдтой. Цагъайраг семә тох кәнен. Дыууҗайы амардта. Йә цирхъ йә къухан ахаудта.

Ахсаҳъ-Темыр. Маргә нә! (*Цагъайрагән.*) Чи дә?

Цагъайраг. Цагъайраг.

Ахсаҳъ-Темыр. Цагъайраг? Никуы ма федтон ахәм хъабатыр цагъайраг! Уәвгә дыл хъадамантә ис... Дә цәстәнгас мыш дзуры, әнасәттон кәй дә. Аргъ дын кәнин аәмә дә марын иш баудзәнән. Фәлә мын мә хуыздәр хәстонтәй цалдағы амардтай, аәмә дә әнә ‘фхәрдәй дәр куыд ныууадzon?’ Аә цәстүтә дын скъахон, әви дын де ‘взаг алыг кәнөн?’

Цагъайраг. Мә цәстүтә мын скъах.

Ахсаҳъ-Темыр (хәстонтәм). Йә фәндөн сәххәст кәнүт аңы хъабатыр ләгән! (*Ацауы.*)

Хәстонтә абырсынц Цагъайраджы.

Фәсдзәүин. Фәләуут! Амән йә хин не ‘мбарут? Цалынми’ йә адәмән әвзаг уа, уәдмә сын сәфән нәй! Сафинагәй ти сафинағ сты, не ‘фсадәй нын адонәй фылдәр никүүничима ныщцагъта! Йе ‘взаг ын алыг кәнүт, аәмә уәд сә мыггаг сыскъуын дзән!

Хәстонтәй иу. Цытджын ханы дзырд аивын нә бон нәү!

Фәсдзәүин. Уый мәхи бар уадзут. Зонгә дәр әй иш бакәндзән. Ахауын ын кәнүт ье ‘взаг йә тәккә рәбынтыл!

Хәстонтәй иннә. Фод афтә! Йе ‘взаг ын лыг кәнәм, кәд си адәмө мыггаг сыскъуийид!

А м б ә р 3 æ н

2000, 2004

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

ЗÆХХ — УИДÆГТЫ МАД

* * *

*Аэз а зæххыл хъуыдтæн æви нæ хъуыдтæн,
уйй равзардзысты уæллæгтæ сæхуыддæг.*

*Ныр та кæсын тæргæ-ризгæ дæ цæстытæм,
æмæ цы сты мæ галиутæ, мæ рæстытæ!*

*Дæ цæстыты цы хуртæ и, цы мæйтæ!
Дæу чи скодта, цы дунейы, цæмæйтæ?*

*Мæ хъарм батæ (сæ гамхудты æмбаехстытæй)
дæ дæллагхъуырты райдытой пæрраестытæ.*

*Æрттивы хур... Аэз уалдзыгон æмбисбон
дæуяæй, мæ хур, мæ карз мондæгтæ истон.*

*Аэз дыл мæхи сæууон дымгæйау атухын,
мæ туг æхсиды, удаистæй абухы...*

*Хуыцау дæ уарзы — сфæлдышта дæ уарзтæй.
Ды та мæн уарзыс — ингæнæй мæ сластай.*

*Аэз нал уыдтæн, ды мæ нæуæгæй сфæлдыштай,
уынын та дуне райгæйæ, цъæхвæлыстæй.*

*Ныр уæллæгтæ æвзардзысты сæхуыддæг,
æз а зæххыл хъуыдтæн æви нæ хъуыдтæн.*

СТЪАЛЫЙ НОМ ЧИ ХÆССЫ, УЫЦЫ ЧЫЗГÆН

Ды ёмæ стъалы... Стут ёмнæмттæ,
ёмхалдих, фаззæттау, ёнгæс.
Табу дæ зæрин рухсæн. Аз
дæн ирвæст уый фærцы хæрæмттæй.

Тæхынц æрвдунейы дæ тынтæ,
дæ тынтæ — удыхос мæнæн:
æваст куы акалынц тæмæн, —
цыма сын ачынди кæлæн,
фæвæйынц авддæлдзæх мæ зынтæ.

О, райын де 'рттывдæй, дæ кондæй.
Фæлæ мæ утæхсæн зæгъон:
æз ам, дæлиау ран — зæххон,
ды та — ыстъалытæн сæ хо —
фæхудыс идзылгæ бæрzonдæй.

Ды хъязыс æрфыты цъыллингæй,
мæнæн — нæфæтчиаг дæ мал...
Мæ уд, æрра фыийау, ныммæл,
дæхи йæм фехс — ыскæн амал,
ыссар йæ сай малы дæ ингæн!

2002.12.06

СЫРХМÆТАГ АЕМÆ ПОЭТ

Сындзытæ — йæ разæй, сындзытæ — йæ фæстæ,
сындзытæ — йæ быны, сындзытæ — йæ фærсты:
ыссыгъди сæ астæу цыренæй сырхмæтæг,
йæ хъахъхъæнæг — уыдон, у уый та сæ «фæтæг».
Сæ фærцы, сæ фарнай уый хуримæ хъазы —
сæузæрины стъæлфæн, цъæх уалдзæджы базыр.

Сындзытæ — мæ разæй, сындзытæ — мæ фæстæ,
сындзытæ — мæ быны, сындзытæ — мæ фærсты:
мæ зæрдæмæ араэст ызнæгты джебогътæ.
Аенусон хъæбысхæст, сæруæлдайы тохтæ.
Сæ астæуæй зарæг сырхмæтæгау стæхы,
йæ уарзты ныхæстæ уый хурæн фæзæгты.

2003.25.10
Хохы Саниба

МÆ ИУ ЗОНГÆЙЫ ТЫХХÆЙ

(Борхесмæ гæсгæ)

Лæгау лæг уыд. Йæ фыдыбастæ уарзта.
 Аердхорд, æмгарыл никуы цыди хинæй.
 Фæцис æртæ хæсты. Фыдгулты саста.
 Европæмæ дæр ахæццæ. Берлинæй
 йæ риуыздаг хæрзиуджытæ ысхаста.
 Уæддæр — уæу-уay! — ыссардæуыд æм аххос:
 Сыбыры бахорз
 лæс лæгај йæ зынг.
 О, амард хасты...
 Уый фæстæ... «ысрast и»...
 Йæ фæстæ баззад хорз ном æмæ хъыг.

2003

МÆ ГУЫЛЫ ЗАРАГ

Худæнбыллæй

Арт æндзарын, арт æндзарын,
 артмæ хус сугтæ æшпарын
 æмæ зарын,
 æмæ зарын:
 «Арт, ысхæп, мæ бон, ысхæп!
 Зынгтæ — стъæлфгæ, зынгтæ — къæрцц!
 Ивæз, артæвзаг, уæллæмæ,
 ивæз, арвдалынгты тæх,
 стæх ыстъялыштæн сæ сæрмæ,
 зæйтæн, дауджытæн-иу зæгъ:
 æз нæ дæн, нæ дæн мæгуыр —
 артыл афыцдзæн мæ гуыл».

Афыц, афыц, о мæхи гуыл,
 схæпон, схæпон та мæхиуыл.

Арт, ысхæп, ысфæйлау, арт!
 Арт...

мæ гуыл,
 мæ бон,
 мæ цард...

2003.02.01

ЦАГЬАЙРАГ ЧЫЗГ

(Умберто Сабайә)

Ныр аэз јлдар дән, бонджын ләг, цәрдых,
ды та — мә цагъар. Ирвәзән дын нал и.
Къәбәда ма у. Ма мәм дзур фәстәмә.
Дә зәрдыл дар: мә къухы сты дә рохтә.

Уый раджы уыдис. Авд хохы једде дә
аэз ме 'намондән балхәдтон пуштунай —
зәронд ләгәй. Куыдтай хәкъуырцәй, еххәй.
Мә ләвәрттә — зәлдаджы гәппәл, иу ба,
ныфсәвәрән, зәрдәлхәнән ныхастә...

Үәдәй ардәм аэз де 'лдар дән, дә сәрән
йә барджын хицау, паддзах дәр мә хон.
Мә исбон дә, мә уурс уәрыкк, мә бәлон,
мә дуду карк, мә бәдул дә, мә дзиба,
мә хурты хур дә, ме стъалы, мә дуне,
мә уд, мә дзәец, мә цәсты хъапп, мә гагуы...

Гъе афтә, мә бон. Иунәгәй мә уаты
әрүхъал вәййын, дзагъырай фәкәсын
әмә — гуым-гуым, дыбал-дыбул, дзәнгәда,
әмә — сәнттә, цәфәфхаләнтә, удхар...

2002.03.03

ХҮҮРГАРЧЫ МӘЛӘТ

(Монталемә гәсгә)

Сәнтгәрах аәмә знаёт пәр-пәр әваст...
Дәхи әрхастай ададжы хъәбысмә.
Кәнис бәгъдуләг. Сау цыыф дәм фәкаст
әхсидгә магмә. Сиды мәм әххуысмә
дә цъәхахст-куыд. Мә зәрдә дәр — хъәдгом.
Дә базыр бандәгъд; сисын әй фәлварыс —
нае йә фәразыс, у цыма әргъом;
фәстаг риуыгъд — әлвәст хъисау ма барызт
әмә әрхауд... Аеривәзта үә цонг
әнхъырдтә тулдз, әвдисы мәм дә пакъуы.

Ныууҗеззау бон. Хәрәмигътә-әрдонг
шдзәм ағуышпәг, арвы денджыз — лакъон.
Цәрдуд ләшпүнтә мармәр хъузджы, уарзт,
шхъәлцаутә — гәнystойнаг... Аруалдзәг.
Сә былтә сдардтой бур пакъуытә, нарст.
Адзәрәг ахстон — тулдз-саггомы... Уардзән.

2002.20.02

РИГÆ. ДОМЫ АРГЬУАН. БАХ

Музыкә нә кодта дзургә,
музыкә — аәрмәстдәр дудгә,
музыкә — аәрмәстдәр сургә,
судзгә — уды низтә, ристә.
Музыкә — аәрмәстдәр ризгә
риуай фарны фәндтә — исгә,
арвы тарф дунемә — хизгә,
кургә — хуры рухсәй, хъармәй,
даргә — уд-уидәгтән армәй.
Музыкә — аәргъәвгә арвай
мигъты, ирдгәтү уыләнтә,
мәйты, стъалыты кәләнтә...
Музыкә нә кодта дзургә.
Музыкә... Аәрмәст әм — хъусгә,
хъусгә — цәрдтә әмә мәрдтә,
дугтә, зинтә әмә зәйттә.
Буцәй йе Сфәлдисәг Бахән
радта ахәм диссаг, ахәм.
Бах әй саккаг кодта махән.

2003.12.12

АЕРӘГУАЛДЗӘГ

Аәрәгуалдзәг. Йә хуыз ыскалдта цард.
Аәртавта хур. Сә мондәгтә дзы исынц
чындыздын чызджытә, нал ысты әңкъард,
әрцардтой нә: сә бикътә нәм аевдисынц.

2003.12.05

САЛХЪАЗАНТЫ ФАТИМАЙӘН

Мә циндзәссыг мә цәстыхауыл ризы
әрхауынәввонг, судзы әмә дуды.

Мә иунәг хо, дызыхурау Парижәй
дә дзырды рухс әрбандзәвү мә удыл.

Фатимә, курын, адав мә мә дзыхъхъәй,
нә уырыдонәй, ингәны уымәләй,
ныггоби дәң, сым нал хауы мә дзыхәй,
мәнән тәрхон и: бастъәлай, ныммәлай!

Фатимә, ды әddәссондәй фәцардтә,
әцәгәлон, әddәрәгонәй. Ир дын —
фыдыусау... Дә Рәстдзинад дын — мад дәр,
фыдыбәстә дәр, абор әмә фидән.

Фатимә, ды дә фатимә әрцыдтә,
дә хуры фатәй барухс и мә сау уәрм.
Аерцыдтә ды дә фарнимә — дә тынтә
йә марәг зинән — дары ныл йә сау арм.

Фатимә, ис зәрин зәлтә дә комы,
Сатанайы наәртон куывдау дын исы
дә табутә нә Фәлдисәг. Дә ном мын
ыстыалыйә тәмәнкалгә әвдисы.

2003

ИУ АРТЫ ХЪӘБУЛТАӘ

О ме 'фсымәртә, иу арты хъәбултә,
гүшшүрсартә, Бабайы хуртә, сагсуртә,
әрцыдис афон, байуарәм нә бынта,
әрзәткъахәнтә, нефтгуырәнтә, тресттә,
бәзнаг зәххытә, фосрәгъәуттә, фурдтә,
әргъәу галуантә, бартә, казинотә,
уә карз мондәгтә саунәты исут
әвзаргә минас, нозтыты хуыздәртәй,
гүрвидың әмә мондаджджын чызджытәй.
Уәхи дзыхәй сә курут әмә исут

бынæттæ, цинтæ, премитæ, лæвæрттæ,
иæргæ нæмттæ 'мæ арфæтæ — сæрдартæй,
хæрзиуджытæ — алекси-гедеонтæй.
Сымах фæуæнт Ирыстоны бæрzonдdæр
зæдбадæнтæ, йæ кувæндæттæ, хъæдтæ,
дæлимонты, уæлимонты цæрæнтæ.
Сымах фæуæнт æхсар æмæ рæстdзинад,
иенусты фарн, æфсарм æмæ нæртон зонд,
Къоста æмæ Васойы кад, Иссæйæн
йæ лæджыхъæд, ирон дзырдæн йæ фидып.
Мæнæн та уадзут...
АХХОСТАЕ мын уадзут.

2003.24.10

Хохы Саниба

СÆРИБАР ЦИУ?

*Под свободой совести обыкновенно
разумеется свобода от совести.*

В. Ключевский

Сæрибар циу?

Цыдæр дзæгъæлзад, ничи,
йæ мады дæр, йæ фыды дæр нæ зоны,
æрвады дæр — йæхицæй сæ ыссоны.
Ныр, акса-ма, нæ бæстæйыл ныйичти
æмæ йæ 'взоны, 'взоны.

Сæрибар циу?

Ысбодз, ыссæр и Бар:
йæ тын, йæ хыз æвзыгъд æвзагæй уафы,
йæ рæбынтæм ыссивы, ласы, давы,
йæ къахæлгьтыл зæрдæдзæбæхæн кафы.

Сæрибар циу?

Үæрæсейæн — æлдар,
Үæрæсе та дзæнгæдайау — æгæрон.
Æмæ кæны Цæрц-дæлимон йæ кæнон,
æмæ хуыйны йæ фæсномыг та: Бар...
Æмæ нæ сæртæ — додой æмæ сар...

2003

СОНЕТ

(Катенины мотив)

Æбузны, хахуырты, гадзрахаты фæтдзæфтæ
быхсонæй барагæй цы лæг хæссы йæ риуы,
уæддæр лæппын удау сыгъдæг, æнæхин чи у,
рæсугай, райдзастæй кæмæ зынынц уæлæрвтæ;

Мæтгæнгæ чи 'рвиты йæ бонтæ æмæ 'хæвтæ,
лæджы хæс чи фиды, уæхскуæзæй кусгæ, зиуы,
цæры уый удрухсæй, йæ фæндæгтыл нæ чиуы,
уый схизы æфдæгмæ, бæрzonдdæр рындзмæ сæфты.

Æхсыста гарнайы Куырдалæгон æрвывзgъæр.
Раст афтæ раст уд дæр: куы бахауы бæллæхы,
фæрдыгau сæрттивы, цырендæр у йæ зынг дæр,
кæны былысчылтæ хæрам æмæ фыдæхыл.
О, тары стъалы дæр цæхæр фæкалы тынгдæр.
Уæлæуыл чи рисса — рæвдыд уыдзæн дæлзæххы.

2002.16.04

НЫХАС

(Леопольд Страффмæ гæсгæ)

Æз цъиуты 'взаг нæ зонын, фæлæ райы
сæ илаелæй, сæ цин-зардæй мæ зæрдæ.

Хæфсыты 'взаг дæр не 'мбарын, ай-гъай,
фæлæ сæ уаст æхцион вæйы мæ удæн.

Æз адæмы 'взаг зонын, æмæ цы?
Мæнгард æмæ цæстмæхъус ысты дзырдтæ.
Тæхуды 'мæ сæ ма 'мбар æмæ ма хъус, —
мæнæй поэтдæр а зæххыл нæ уайд.

2002.13.02

* * *

Зæхх — уидæгты мад: ары 'мæ сæ ары,
рæвдауы сæ, æвдадзы хос сын дары,
сæ авдæнтæм зæххон æвзагæй зары,
фæдары сæ уынгæджы бон йæ тары,
йæ риу сын уартай знаджы фæттæм дары.

Зæхх — уидæгты мад: тавы сæ йæ хъармæй.
Мах — уидæгты цот: рахизæм сæ армæй,
сæ уды тæгтæй — ирвæзæм сæ фарнæй,
шнусон куыстæй... Ахæм у сæ карнæ:
куыдалынджы, бынæй, æхсиды гарна, —
уæлæ та фæзтæ, бæлæстæ — дзæгæрæг,
цард идзылы — нæргæ хъуытаз, дзæнгæраæг.

2004

КЪУЫРИСÆР

Хуыцаубоны куы 'ризæр, —
мæ цæстыл уад æфсондз:
æрцæуы та къуырисæр —
æхсæз сæгъгуистæн бодз.

Кæндзынæн семæ цоппай:
сæгъ — ибликæн æрвад,
куы... гудзи уалæ цъуппæй,
куы... къудзибын — йæ уат.

Æхсæз ысты æдæппæт,
фæлæ — хъæр кæ фæдис —
сæ ey, сæ дугъæй сæрвæт,
уæллаий, сæргой фæпис.

Мæ бодз та? Хизы, хизы...
Куы бафсæды æгæр,
уæд айнæгдурмæ схизы,
лæууы, цæгъды сынаær.
Йæ пьедесталæй-хохæй

кæсы бынмæ — мæнмæ.
 Кæм фесгуыхти, цы тохы?
 Аэрхиз, налат, бынмæ!

Цæй сæр дæ ды, цæй гæс дæ!
 Къуырийы сæр? Сæрниз!
 Дзæгъæс, дзæгъæс, дзæгъæстæ!
 Дæлимонтæй — уæ хъæстæ.
 Аэрхиз, зæгъын, аэрхиз,
 дæ бодздинад фæцис!
 ... Цæй, ног бодзо кæм ис?

2003.23.09

СКИФ

(Бальмонтмæ гæсгæ)

Ме 'фсургъ, уайгæ, барæм та цæрдæг къæхтæй
 Быдыраен йæ дæргъ æмæ йæ уæрх.
 Рыг нæ фæстæ ивæза цъæх æвраæгътæм,
 Лидза дардмæ къæхты бынæй зæхх.

Дæттæ, хъæдтæ, хизæнтæ — æнæкæрон,
 Сты мæ ис, мæ цардыхос, мæ уат.
 Ам йæ къах куы 'рæвæра æddæрæгон, —
 Уайтækкæ йæ байсафдзæн мæ фат.

Уарт — æндонаей, баззад мын мæ фыдæлæй,
 Уадзы арц хæстæвонгæй цъæх арт.
 У мæ кард уæларвы конд — æрвæзгъæрай.
 Фатдон — йедзаг. Ахæм у мæ цард.

Бæх æрттивы — бакуыстой зæрингуырдтæ:
 Стайты нывтæ, тугдзых мæргътæ, саг...
 Бафæлварæд иу лæджы фырт, иу гуырд дæр,
 Бавзарæд йæ лæджыхъæд ызнаг!

Удæнцой мын нал дæтты мæ сагъæс-цин:
 Хъуамæ уа рæхджыбонты мæ хай
 Византийаг урсдæллагхъуыр, сау æхсин.
 Уай уæдæ, мæ уадæмдзу бæх, уай.

Мах дыууәйә — уаритә — фәтәхәм та.
 Мырмырәгтә, самонут уә зард.
 Чи и разәй? Фат — цәттә: аргъәвәм дә.
 Артмә ма 'внал! Дзудзи кәнә арт!

2003.29.12

МАРДЫ УӘЛХЪУС

Фыдафонәй марди
 йәе Мәты хъәбысы.
 Ныр фервәзт, аәрпарди
 Мәләты хъәбысы.

2004.10.02

НОМ

Кадылмард у а фыссәг, сәраң:
 иу ном дәр зын хәссән у ләгән,
 ай та скодта буң нәмттәй аргъом...
 Ехх, әфсымәр... Нол у ном.

2004

УАЛДЗӘДЖЫ КЪӘСӘРЫЛ

*Мит тайы, их сайы.
 Къоста*

Тайы мит аәд рухс, аәд сатәг,
 тайы урс бон, тайы аз,
 тайынц уды цинтә цадәг,
 бардәг тых, фәфылдәр тас.

Зонды, зәрдәты рухс тайы, —
 згәйау разынди нае сау.
 Адард ирбәстә Къостайә, —
 тайынц уаг аәмә аегъдау.

Тайы Фарон, Фидән — афтид,
 тайынц монцтә, тайы уарзт.
 Бафтыд низтыл, уаргыл бафтыд,
 ристә бирә — знәтдәр маң.

Тайы фарн — æвзоны катай,
тайы арт, æвзийы зынг.
Тайы, тайы... Циу дæ тай-тай?
Тærсыл цъиуты зард ыстынг.

Тайы мит... Агайтма тайы...
Сайы их... Агайтма сайы...
Ис ма Чидæр. Уый нæу мæнг.
Уый адзал у. Уый — æцæг.

2004.10.02

* * *

Сæттын:
иæ базыдтон цæрын.
Бæллын:
куы базонин мæлын.

2002.14.03

Хорзау нал вæййын, тас мын æнцой нал
фæдæтты, мыйяаг мын мæ цот ме 'взаг куы нал
æмбарой, зæгъгæ, ууыл куы ахъуыды кæнyn,
уæд.

Владимир Короленко

ХЪӘДГӘРОЙНАГ ХАБӘРТТАӘ

ХЕТӘДЖЫ КЬОХЫ

Табу йәхицән, Хетәджы дзуары бынмә сывәллонәй нырмә цуын йә боны. Ирон адәм әй «Әргом дзуар» хоның. Изәрүрдәм-иу дзы хылтә дәр әрцыди фәсивәды 'хсән. Гъемә нұахәмә Состыкк дзуары бынәй күы раздаект, уәд әй йә зонгә афорста:

— Состыкк, куыд у къохы, дзуәрттә әмә дзы дауджытә нә федтай?

— Дзуәрттә дзы нә федтон, фәлә дзы изәрүрдәм дауджытә сбирә сты, — дзуапп радта Состыкк.

«ЦӘСТӘЙ АХЪАЗӘМ»

Нис хъәуккаг ләт хәстәй сыйздәхт, йә цәст хауд, афтәмәй. Дохтыртә йын рәсугъд авджын цәст сәвәрдтой. Фынәйи раимә-иу әй рафтыдта әмә-иу әй донәй дзаг агуывзәйы нып-нарста. Райсомәй йын-иу күистмә тагъд кәнгәйә айрох. Йә гыңғыл ләппу-иу агуывзә асгәрста, әмә-иу цәст уым күы рапыл, уәд наем-иу уынгмә разгъордта әмә нын-иу афтә:

— Цомут, әмә та папәйи цәстәй ахъазәм.

«АЙ ДӘР МА МЫН БАЙСДЗЫСТУТ!»

Хъәдгәроны цы уынджы цардтән, уый Бокоты уынг хуыдтой. Бокотәй уәлдай ма дзы Джериатәй фондз хәдзары цард. Қусаг, сәрән адәм уыдышты, әмә цәргә дәр дзәбәх кодтой. Ертынәм азты репресситы рәестәг сә тынг бахъыгдардтой. Сә меронд ләт Хъасай хуынд. Йә хор, йә фос, йә исбон ын байстой. Цыдәр муртә ма йәм аzzади. Хицауд ссыдышты әмә йын уыдан дәр ассывтой. Ләгыл кәд цыппарыссәдз азы бәрәц цид,

үәddәр сәрән уыд, йәхи къухәй дзоныгъ скодта, әмә ма йәмцы иунәг хъуг ныууагътой, уый-иу дзы баифтыгъта әмә-иу сәрды аңтәф бонты риджы хәрхәргәнгә суг әрцәйласти.

— Ацы дзоныгъ дәр ма мын байсдзыстут! — хъәрәй-иу загъта Хъасай әмә-иу ралгъыста.

«РАДИОУАРЗАГ»

Узегатәй дәр цалдәр хәдзары царди нә уынджы. Каджын мыйгагыл нымад уыдысты. Мәнә сау тәбәгъянгәс репродуктортә куы фәзындысты, үәд-иу Узегатәй иу дзәбәх ләг уын йә хуиссаны сәрмә сәвәрдта әмә йәм хъуыста. Иудадын әм цәмән хъусыс, зәгъгә, йә куы бафарстой, үәд сын ахам дзуапп радта:

— Иунәг каджын Хуыцау мә ма амарәд, советон цардарын фехәлди, зәгъгә, цалынмә Мәскүйә фехъусон, уәдмә!

«ГИДА ЙӘ АХОРДТА»

Хәсты фәстәйы мәгуыр, аххормаг азтә ма хорз хъуыды кәнын. Адәм хуыскъәл, бардә, змын әмә алы кәрдәджытәй цардысты. Ләгтә-иу хаттай уынджы әрәмбырд сты әми кәрәдзийән сә мәгуыры хъәститә кодтой. Нә сыхы иу худәджы ләг уыди. Сойәдзаг былтә сәрфгә-иу рацыд әмә-иу загътая:

— Уәлләй, не 'фсин уыци хәрзад дзидза кәм самал кәни, Хуыцау йә зонәг. Мәхи та замманай фыдджынтәй афсәстон.

Иу бон та йә тәккә әппәлүнәй куы уыд, үәд йә ләппу тарстхуызәй йә цурмә әрбауад әмә афтә:

— Баба, дә былтә цы фиуы карстәй айсәрдыс, уый дын гид ахордта!

КЪЕЛС — ЧЕМПИОН

Хәсты фәстәйы азты иу хъәдгәройнаг ләппу Одессаим службә кодта. Иуахәмы ие 'мбәлттимә бынәттон чызджытимә фәзонгә әмә сын әппәлы, Ирыстоны, дам, алы дыккат ләппу дәр спорты мастер у. Уәд дын ай чызджытәй иу куы афәрси:

— Әмә Ирыстоны кәцы хъәуәй дә?

— Хъәдгәронәй! — сәрыстырај дзуапп авәрдта ләппу.

- Аз дәр Хъәдгәронәй иу чемпион зонын, — загъта чызг.
- Чи у?
- Къелс йә ном. Хъәдын уидгуытә кәнүнәй чемпион у, мастер.

Еңәгәй дәр Хъәдгәроны уыд ахәм ләг. Уырыссаг чызг та
калдәр ие'мбал ирон чызгимә сәмбәлд Ирыстоны аәмә федта
Къелсы.

ГОГЫЗМАЕ — ХОНӘГ?

Нә сыхаг Марусымә цалдәр гогызы уыди. Сә иу кәмдәр
ағылшын әфтауын байдыдта. Ус нәм сләбурдта:

- Мә гогыз кәмдәр әфтауы, аәмә сымахырдыгәй күү
рани, уәд уын уә хәдзар мәңгисәй сәфәлдахдынән!
- Мә фыдымад Нана йын афтә:
- Аәмә мах дә гогызмә мыйаг хонәг арвыстам? Стәй дә,
цынцы атона, уый күүнә ис, уәд нын нә хәдзар күүд сәфәлда-
хынаг дә?

«ЧЕТВЕРТНОЙТАЕ» АӘМӘ ЧЕТВЕРТ

Хистәр къләсты нын ирон әвзаджы ахуыргәнәг X. уыди.
Четверты кәрөн-иу дыууә әвәрын кәмән әмбәлд, уәлдайдәр
чызджытәй, уымән-иу бамбарын кодта «четвертнойты хъуыд-
лар» кәнгә у». Ома, четверт арахъхъ аәмә исты комдзаг йемә
ми разы күү фенон, уәд «четвертнойты» мәт мауал кән.

ГЕРОЙТАЕ АӘМӘ НЫМУДЗДЖЫТАЕ

Фыдыбәстәйи Стыр хәсты рәстәг геройтә ирәттәй фылдәр
никәмә уыд. Уый бәлвырд у. Фәлә ма бәлвырд у ноджы иу
хъуыддаг: 30-әм азты репресситы рәстәг кәрәдзи уәйгән-
лжытә, нымудзджытә дәр махәй фылдәр никәмә уыд. Аәмә
хъуырцәвәнү бахауын — сәрбәрзонд уон әви сәрныллағ?

БОНЫ РУХС

* * *

Кәнәс мә сахат урс къулыл ңыкк-ңыкк,
Мә царды бонтә цадәггай нымайы.
Мән та ныллағ къәдз-мәдз фәндәгтырыг
Йә фәдым дард бәрзонд әффигуытәм сайы.

Мә балцән наәй, ләджы фәндатау, кәрон.
Мәнмә тыхст заман асты уәз наә хъары.
Ныххуды мәм дәрддзәф къәдзәхәй бон,
Мән тар әхсәв йә хъарм хъәбысы дары.

Фәндаггон дән, нәртон фәндаггон аәз,
Ыстыр цәлхдуртә ницы сты наә разы.
Бийи мә ныхмә сау рәстәг йә хызы, —
Вәййын уәддәр тызмәг хъысмәтәй разы.

Мәнәй фәндагыл не 'рхаудзән цәссыг.
Фәллад зәрдә уәйыг къулдымтәй райы.
Кәнәс мә сахат урс къулыл ңыкк-ңыкк,
Мә царды бонтә цадәггай нымайы.

* * *

Уәлладжырај кәдәм лиздыс, Әрыдон,
Кәм дын цы баззад быдыры, зәгъ-ма?
Нынкъард дә мәтәй урссәр хох — курыхон,
Кәнинц дә хъәрмә мәсгуытә къуирма.

Әфтауыс комы дард бәлләдәтты дисы,
Цыма фәпух Цәразонтәй наә зәхх.
Тәхыс, бырсыс фынкалгәйә фәдисы.
Цы 'рцыдис уагәр? — махән дәр ай зәгъ.

Цәмән әүуилыс сау къәйтә 'мә дуртә?
 Аевзәрәй дын цы ракодта хъысмәт?
 Нә тавы, зон, кәйдәр уәзәгыл хур дәр, —
 Ыссардынә цъәх денджызы мәләт.

Амә әрләуу, — дә балцы нысан базон.
 Цы схәйрәг дә, цәмән фестадтә сырд?
 Уәвгә дә ном дә уәлә ис: Аерра дон,
 Ди нал әмбарыс адәмы хъәр, дзырд.

Уәлладжырәй кәдәм лиздыс, Арыдон?
 Кәм дын цы бazzад быдыры, зәгъ-ма.
 Нынкъард дә мәтәй урссәр хох — куырыхон,
 Кәнныңц дә хъәрмә мәсгүйтә къуырма.

* * *

Ныzzәронд сидзәр къәс. Тыххәй
 Арвиты хъәугәрон йә бонтә.
 Аппын аәм иу фәкасәг нәй,
 Ләууы мәгуырхузызай, тәссондәй.

Йә цар фәхуынчъытә. Бынмә
 Къәвдадон рох къултыл ләдәрсы.
 Фәхауы арвәрдәй хәрдмә,
 Тыхдымгә, уазәлттәй нә тәрсы.

Йә хицау нал зыны. Кәмдәр
 Нә дары райгуырән хъәу мурмә.
 Кәсү аэнхъәлмә къәс уәеддәр,
 Цыма ныйиарәг мад хъәбулмә...

* * *

Кәеддәр бәлликтәй сарәзтон хәдзар,
 Дзәнхъа дуртәй йын самадтон йә къултә.
 Уыди цъәх арвы уадззагәй йә цар,
 Аерттывой дзы әвзиист мәйтә 'мә хуртә.

Уый фидар хохы дуруәхскыл ләууыд.
 Аргъәу мәссыгау цъититы 'хсән царди.
 Рәсугъидәр уымәй урс хәхты нә уыд,
 Йә рудзгуытәй ыстъялты рухс калди.

Әмә уыдтән аәцәг амондджын, хъал.
Мә зәрдәйы сызгъәрин уылән хъазыд.
Уыди мын царды Уастырджи әмбал, —
Цәлхдуртә балцы никуы уыд мә разы.

Фәлә фәзынд әгъятыр дымгә — сырд,
Мә хәдзар, сагау, хохы уәхскәй рахауд, —
Цыргь тигътыл мургай урс дзәнхъатәй тылд,
Мәнән ма мастән бazzадис йә аргъяу...

* * *

Кәны хъәрзәгау дымгәмә нә каяу.
Нә фәткъуыбәлас батилы йә цәнгтә.
Әвзист мәй рагъәй арф коммә ныххауд.
Әз мысын уаты ме 'намонд фәндәгтә.

Фәңдысты мә хъал бәллицау дард,
Хәйраәжытау мә асайдтой сә фәстә.
Рыст удәй хъазыд, дуркъорийау, цард,
Ыстыр горәтты ферох и хәхбәстә.

Ыссардтон ныр фыдәлты къуым, нә къәс,
Кәйдәр уәзәгәй раздахтән нәхимә,
Мә зәрдә хәхты фестади цәргәс, —
Хъәмә аддҗын у сау дзул дәр цәххимә...

* * *

Мә зарәг, цәр! Нәуәг ысләуу дә къахыл.
Мәнән әнә дәуу ницы у мә цард.
Хәс ис, ыстыр хәс адәмы раз махыл,
Цы ныххъус дә, цәуыл кәнис әнкъард?

Нә цавы арв, куыд тыхдҗын нәры, афтә, —
Уыдзәни сомбон абонаей хуыздәр.
Ды арвгәрону рухс амондәй дард дә,
Йә сойтыл ын нә фәкалдтән әз дәр.

Уынис, зын балцы ничи ис мә фарсмә,
Әрра дымгә мәм сарәста йә ных.
Уәеддәр цәуын уәрагмә миты размә, —
Уадз, базона әхсины ләг мә тых.

Æмæ фæзын, цæстырухсау, мæ зарæг,
 У хуры тын фæллад удæн дæ зæл.
 Æз дæн дæ фæрцы а дунейыл барæг,
 Мæ тохæн ныфс — дæ рæнхъыты цæхæр.

Мæ зарæг, цæр! Нæуæг ыслæуу дæ къахыл,
 Мæнæн æнæ дæу ницы у мæ цард.
 Хæс ис, ыстыр хæс адæмы раз махыл,
 Цы ныххъус дæ, цæуыл кæнис æнкъард?..

* * *

Хуыснæгау талынг ахъуызыд сындæг.
 Фæстаг ыстъалы батади цъæх арвыл.
 Æрæмбæхст сау мигъ комräбын, ныллæг.
 Ныппырх æввахс сæуæхсиды арт дардыл.

Бæрzonдæй мæй æнаëбын коммæ каст.
 Æрыхъал ысты уазал дуртыл дæттæ.
 Ыстынг и хохыл 'хсæрдзæны хъæр, хъазт.
 Ысуагъта рухс хур цъуппштыл зынг фæттæ.

Æмæ ныррухс! Æрцыди та нæм бон, —
 Йæ зæрдæ махыл, хорз мадау, нæ ивы.
 Сæ цинæн хæхтæ нал зыдтой кæрон!
 Фæрдыг æртæхæн бацайдагъ æрттивын.

Фæрнаëйдзаг бон... Уый — рухсхæссæг, зынаргъ,
 Кæны æнусон адæмы цард уарзтæй.
 Фæлæ куыд сæфт, æнæрхъуыды стæм мах! —
 Ныттыппыр вæййы изæрмæ нæ маstæй...

* * *

Нæ кæнин æз ыстыр сахармæ тагъд.
 Ныуудз æнцад дæ зæронд фыды хъæуы.
 Мæнæн у ацы хохаг къуым зынаргъ,
 Йæ цуры мæ дзæнæт ран дæр нæ хъæуы.

Ды хатыс уæгъды алы хатт мæнмæ:
 Цæй, рацу ардæм, — хæхты у зынвадат.
 Æз та фæбæллын цъититæм, хъæмæ,
 Фæзæгъын, ехх, нæ гыццыл кæрты абад!

Мәнән кәмдәр фыдаелты уәзәг нәй.
 Әхдон мә удән — сау къәдзәхтә, кәмттә.
 Ныхситт кәнән ам сонт дымгәмә зәй,
 Бырсынц мәстдҗынаәй, къайтә 'уилгә, дәттә.

Әрра тымыгътәй баризы наә къәс,
 Ләгмар дуры тъәпп фәндагыл фәңдәуы.
 Уәеддәр цәрүн — тызмәг хәхты мә хәс.
 Кәйдәр сахар мә зәрдәмә наә цәуы.

Әмә дә курын, ма-иу мәм хәсс фая.
 Фәлтау ыссу, — кәрддзынаә хос мә бәсты.
 Мәнән хъысмәт ысныв кодта Хуыцау,
 Мә адзал дәр ыссардзынән хәхбәсты.

Нә кәнән аэз ыстыр сахармә тагъд.
 Ныуудз әңцад дә зәронд фыды хъәуы.
 Мәнән у ацы хохаг къуым зынаргъ,
 Йә пуры мә дзәнәт ран дәр наә хъәуы.

* * *

Зәххыл нал хәцы тыхдымгә,
 Хъәумә сараәста йә ных.
 Нал и къахавәрән уынгмә,
 Калы фәрссәгтыл йә пырх.

Ниуы 'нәрынцойә цары,
 Сонтәй бауигъы наә къәс.
 Хурхай даргъ бәләесты мары,
 Расидт агъуыстытән хәст.

Фахсыл ацәйбырсы хъәды,
 Къуләй рарадувы дур.
 Ласы масть, бәллах йә фәдыл,
 Цыма нал ракәсдзән хур.

Хъавы фесафын, фәлдахын
 Рагыл рох мәссыг тыхәй.
 Комы тарбын къуымтә къахы,
 Уымән «ма кә» зәгъәг най.

Сәрра, абухы, цәф сырдау.
У йә сонт фәзынд фылбон.
Фәлә, тарст мысты хыртт-хырттау,
Хохән ницы у йә бон...

ӘНАМОНД ЦЪИТИ

Бәргә уыд цъити их-къәдзәх кәеддәр,
Әвзистау калдта рухс хурмә цәхәр.

Бәрzonдәй коммә 'нусты дәргъы каст,
Нә зыдта царды мисхалы бәрд маst.

Бынәй йәм кодтой сау хәхтә хәләг,
Цыдысты йәм фәндаггонтә уынәг.

Фәлә дын иу бон базмәлыд, ныррызт,
Йә уындәй зәрдә кардрәхүистау рыст.

Уый сонтәй коммә раләбырд, әрләст,—
Үәззау бәллахтыл нал әеххәссид цәст.

Уысмбәрцмә фестад маргхәессәг, әрра,
Йә хъәрмә кодта адәймаг къуирма.

Ыстәй ныссабыр, арф комы ныңцъист,
Фырмәстәй уадау нал кодта әхситт.

Ләууыд тыхцъәлтәй, хъен-ментәй йә их,
Йә сәрмә бадти, сау халонау, мигъ...

* * *

Ирон хъарәг, цәй тыхджын дә, цәй диссаг!
Бындарәй хох дә ныхәстәм ныризы.
Дәхимә айсыс адәмән сә риссаг,
Дә сау марой әфсәйнаджы дәр хизы.

Кәецәй дәм ис уәларвон тых? Зәгъ-ма мын:
Кәм ыссарыс нәртон дзырдтә — зынг фәттә?
Әз дәр дәуау цыдәртә зәгъын хъавын, —
Әрбайсәфынц, тәнәг мигътау, мә фәндтә.

Мә әастысыг дә уаз зәлтәем ызгъәлү.
Ды байғом кәенис дурзәрдәйи дуәрттә.
Фыссын аэз та мә сагъастә дзәгъәлү, —
Кәсинаң мәм джихәй, ницынхъәләй кәмттә.

Дә цуры аэз — хәххон дзигло. Аембарын,
Нәй аргъ зәххыл дә хъомысән, дә цытән,
Аэз дәу поэты стыр уацмысыл барын,
Агайтма Ирма ивгъуыдәй аерпидтә...

* * *

Мә фыды бәхуәрдон ныzzәронд ис кәрты,
Фәкәссын аәм арах аэз хұрсыгъыд изәрты.

Йә гуыффә әгасәй — хуынчъытә, сәестытә,
Йә цәлхыты чылтә — уәрдәхәй бәстытә.

Нызгә ис йә сәмән, дзыназы зынг хурмә,
Хъән рәтәнагъыд къуымы ныбыңдау ис дурмә.

Мә фыды бәхуәрдон — дәрддзәф азты аргъяу,
Аертәхы мәм ивгъуыд йә фәндәгтүл маргъяу.

Аэз ауынын кәрты Бабайы фәлладәй,
Цыма та фәзынди рыг сахарәй — дардәй.

Ысласта ызгъәлд хор, мәнән та — фәткъуытә.
Йә уәлә дәрдджын кәрп — ләзәрдтә, ыскъуыдтә.

Әруагъта дәрзәг къух рәвдаугә мә сәрыл,
Сәрәгасәй сәмбәлд наә къәйдур къәсәрыл.

Ныр нал и мә Баба... Уый мысын әнкъардәй,
Уый никуал аерпәудзән рыг сахарәй — дардәй.

Йә бәхуәрдон ферох, ныzzәронд и кәрты,
Фәкәссын аәм арах аэз хұрсыгъыд изәрты...

* * *

Цы мәрддаг дә, цы диссаг дә, хъысмает?
Дә ныхмә ницы у ләджы бон.
Ысты мәнән дә рухс дуәрттәе аәхгәд.
Кәенүн, дәллаг галау, фыдәбон.

Мә ңардмә мур дәр никуы 'рдардтай хъус.
Кәенүс былысчъилтә мәгуырыл.
Мә бәллиц, цъиуау, бандзыг ис, ныхъхъус.
Мән дарыс, уаллонау, әнгуурыл.

Ыскафы арәх ме рагъыл дә уис.
Мәнгардән акувыс дә сәрәй.
Дәлимонтимә сарәстай ңәдис.
Мән тоныс ницәйаг, әвзәрәй.

Кәсынц дәумә зылын хъуыддәгтә раст.
Нә уадзыс де 'лгъаг фәндты фауын.
Дәумә нә хъары, дойнаг дурау, маст.
Фәхоныс азымджын Хуыцауы.

Цыма дә уый ысныв кодта мәнән,
Фыст уыдтәе рагадау мә ныхыл.
Хъысмает! Ныхәстәй и ' асайдзынә мән,
Ды цъутта макуы 'вәр мә дзыхыл.

Уадз, бадәд рухсы зәйтимә Хуыцау,
Нәу мисхал аххосджын мә разы.
Ды — рәстәгәй гуырд! — авддәлдзәх ныххай,
Уым быр, сәлхәр куыдзау, дә фазыл...

* * *

Фәхъуызы аәксәв хъәдбынты хъәмә.
Хәэхон дымгә фынәй мигъты ыссивы.
Сәуәхсид худы митрагъәй мәнмә.
Тәшпал әертәх цъәх кәрдәгыл әрттивы.

Сә цинән мәргътә нал зонынц кәрон.
Фыдуаг дәттән фәхъәрдәр и сә зарәг.
Аңхъәвзы рухс, Хуыцауы уазәг — бон.
Нәй мәссыджы, ыстъалыйау, хъыгдарәг.

Уының, арыхъал қавддур уәйыг — рымдз.
Ыстахт бәрзонд къәдзбырынкъ цәргәс хъавгә.
Кәссы әнхъәлмә хұрыскастмә әрдз,
Куыд фәкәссын дә фәзындмә әз, афтә...

* * *

Фәцу 'мә ма 'рцуйы фәндаг, ды дард дә,
Мәнмә та қастә, урс хохау, хәстәг.
Мәхицән әз зәрдәхъәлдзәгәй цардтән,
Фәлә мын уыд мә Ирыздыхъхъ къуындағ.

Зын балц — дәлимон, сайдта мән йә фәстә,
Мә цинән рагъыл нал уыди кәрон.
Кәмдәр әнкъардәй бazzади мә бәстә,
Мә сәрмә тымыгъ аныхъуырдта бон.

Фәцу 'мә ма 'рцуйы фәндаг, дә мастәй
Сәрсәфән ран мә хъал зәрдә фәецъәх.
Әрләууын хатт әрдүйә хидыл хастәй,
Мә быны, цалхау, рацәйзилы зәхх.

Уәеддәр фәстәмә н' аздәхдзынән балцәй,
Нә зонын, дурау, арф комы лаууын.
Рәхойдзынән ыстыр цәлхдурты арцәй, —
Аз карды комыл ахуыр дән цәуын.

Әрцу 'мә ма 'рцуйы фәндаг, рәсугъдәй
Зыны нәртон дуг, сиды мәм хъәрәй.
Уадз хъазәд дымгә — митбазыр мә удәй, —
Уәлахизмә әндәр фәндәгтә нәй...

СФӘЛДЫСТАДОН БЫНТӘ

ХӘБЛИАТЫ Сафар

ÆРЫХЪУСÆГГАГ НЫХÆСТАЕ, ХИ ХЪУЫДЫТАЕ

Афәдзәй чысыл раздәр ие 'нусон фәндагыл фәстаг фәндарастан загътам курдиатджын фыссәг, нә хорз әмгар *Хәблиаты Сафарән*. Рухсаг уәд, хәрзаудән кәнәд.

Ие сфералдыстад ирон аив литературәйи йәхи сәрмагонд бынат кәй бацахсдзән, уый дызәрдигага наәу.

Абон адәмы размәх хәссәм *Сафары бонаиджы* фыстытән сәх агадгәдәр хай.

* * *

Хүедзармә куы бацәуон, уәд мәйә хәрд дәр әмәйә йә нозт
нициамән хъәуынц — йә уагтәм ын кәсын.

* * *

- Куыд дәм у?
- Куыд уәләмә цыбырда.

* * *

Ұырысы әфсәйтә дәр ай наә басәтдзысты.

* * *

— Ау, дәхицән уыйбәрц зын скәнын наәу дә бон, әмәйә дә
истәрти тыиххәй ахәстоны фәбадай. Әндәр бәстәмә дә,
шыныаг, куынә хәсдзысты, уәхи бәстәйи куы уыдзән ахә-
тои.

* * *

Сылгоймаджы пысылмон цырт уәлмәрди: уәле: стъол, хуы-
пен машинә, бандон, хәрәндон — уәлгуыр.

Бынәй: хисәрфән, тас, хъувыгъан, дыууә дзабыры.

* * *

Усгуры дзыхәй урс уәрычытә хауы.

* * *

Маймулийә хәстәгдәр ници ис адәймагмә. Маймули, дим, адәймаг сис, къухвәллоймә күң бавнәлдәт, уәд, зәгъынц дунейи иууыл стырдәр ахуыргәндә. Ма сыл аяуаңдут — мәнг ныхас у. Маймули адәймаг сис, иу маймули иннәйи рис амбырын күң райдыдта, уәд.

Цәуыл кәрәдзи хәрут, адәм, ацы паракат дуне әппәты фишәр күң у, уәд?

* * *

Алцыдәр йә бөн кәмән у, уыңы әппәтыл әххәссәг Хуыңу адәймаджы сәфәлдиста сыйджытәй, зәгъынц динамондҗыты. Әндәр истәмәй нә, фәлә хуымәтәджы сыйджытәй. Уымән аеми уыңы сыйджыты ис, цардән цыдәриддәр хъәуы, уый. Чысылдар истәмәй цух күң уа сыйджыты хәйттәй адәймаг, уәд адәймаг мәлгә у. Афтә кәй у, уымән нырыккон ахуырад хәстәгдәр фидәны сәвәрдзән бәлвырд математикон бындуртә.

* * *

Фыдыфсымәры устытә уыдисты цалдәр, фәлә сывәллоним кастысты аәмхуызон рәвдауағ цәстәй, иууылдәр сә нымадти йә мадыл. Гыңцыл ма күң уыди йәхәдәг, уәд амард йә мад, фәлә йә нә банкъардта, уымән аәмә йә мады адзалы фәстә дәр аәмхуызон рәвдыцтой. Әрмәст күң фәхъомылдәр, уәл бамбәрста, мад циу, уый, аәмә ма әрәджиау бәргә архайдти, сылгоймәгтәй йә мад кәңзы уыдаид, уый әримысыныл, фәлә йә бөн нә басис. (Рассказ Ларисы Кесаевой) — для “Дедовского поверия”.

* * *

Сидзәрән Хуыңу амонд күң дәттид, уәд-иу ай сидзәрән дәр нә ныуудзид. “Дедовское поверье”.

* * *

Сылгоймаджы уәл дәр цәй фидар у, әвәдза: иу ахәм дим нывәрзән әрбаләүүәд — “рәбындәр баххуыс” — аәмә дим зәрдә ма аскъуййәд.

* * *

Бола Кулов в военкомате:

— Фондзәхстон топпәй кәд иунәг гәрах дәр нә фәкодтон, алар ай Мәздәгәй Берлинмә ме 'ккөй кәй фәхастон, уыйн фаг нә кәсә?

* * *

Биегәны фыңгәйә, хуымәлләгхъуаг кәнә аддыхынхъуаг у, уыйн базоныны тыххәй дзы схуыпп кәнүнү размә әртә хаттынадыгәй сис аәмә зәгъ:

— Кувыны зәйтә, уәх хорзәх уәд! Кувыны зәйтә, бахатыр ениут! Кувыны зәйтә, ахъазгәнәг ут!

* * *

Биегәны аңтауыны афон (температурә):

— ногдыгъед әхсыры хуызән хъарм куы әруа, уәд ыл ишъизән ныккән.

* * *

Бригадир Гокъо аәмә Дзәрәхохты Дзамболат Муриччы цеккәрадон фәлдахынмә әрбацыдысты рувынафонты, ләппу цалдәр боны быдырмә кәй нә аңыд, уымә гәсгә. Гутон брич-күнү куыдфәндийә зынтәй әрәеппәрстөй дыууәйә. Цалынмә Гокъо Надимә ныхәстә кодта, уәдмә Дзамболат афарста:

— Да мардыстән, ай Арсәмәджы хәдзар нәу?
— Арсәмәджы у, уәдә кәй у.
— Ау, аәмә Арсәмәг аңы колхозтә аразәг куы уыди йәхәдәг, уйын йә цәхәрадоныл гутон куыд хъумә ауадzon?

— Емә, дыууәйә зынтәй цы гутон әрәеппәрстөй, уыйн йәхәдәг пүнүгәй фәстәмә куыддәрты сәппәрста аәмә бәхты ныххоста.

* * *

Хъулаты Таймураз:

— Цыма исты уәлдай уыди, уыйау дард фәңидтән аәмә униформаг «Мәскуы»-ы цурәй әрбадзырдтон ме 'мбалмә:

— Аңхъәлмә мәм ма кәс, ницы рауанин дзы у.

Хәстәгәй куы әрбадзырдтаин, уәд ай цыма зонгә бакодтап, кәцәй дзурын, уый, уыйау.

* * *

Адонән цы бахәрын кәнай, уый сәфт никуы уыдзән.

* * *

Хъәдхой кәрчытән нартхоры нәмгуытә калы.

* * *

Әрәджиауы цәссыг дәр мард ныгәны.

* * *

Йәе иу къах цалынмә иса, уәдмә йын иннәе куыйтә бахиәр дзысты.

* * *

Ныр та хур дәрдты зилын куы байдай, уәд та, цымә Надийи сидзәртә цәмәй ирвәздзысты?

* * *

Чызг арвәрдыны сәрты куы ахиза, уәд ләппу фестдзәни.

* * *

Авд хохы сәрты де стыр әнгүйлдзы дзыхъхъы дон куы ахиза сай әмәе йә марды ингәныл куы әркалай, уәд райгас уыдзәни

* * *

Кцойты Уырысханы балың Хуымәлләдҗы куыроймә йә мәдимә. Куы рацәйцидысты, уәд пысырайы әмәе мәнтәдҗиты әхсәнәй райхъуыст “хъох”. Уырысхан цалынмә Зилгәйи ириң зынгәнәг бәләстү 'хсән смидағ, уәдмә йә тъәбәрттәй шәрләууыд.

Цалынмә Тауырзәт йе ссинағимә рады ләууыд, уәдмә Уырысхан дәр рәстәгмарән кодта. Стәй уәд сഫәлмәңцыд әмә куыроймә әddәдәрты зилын байдыдта. Гәләбутә әмәе цырып цырыпрағтыл әмбырд кодтой гәләбутә әмәе уырдәм бадзәгыра сә фәстә. Мәнтәг әмәе пысыра. Чидәр сәйгәрынчыны уәззини уләфт ныккодта әмәе пысыратә базмәләйдисты. “Хъох”. Гың цыл ләппүйә хәрынәй афтә ныиддәнгәл уыдаид, әндәр аңы мәгүүр рәстәдҗы цәмәй ныннарстаид.

* * *

Гәдыйы мардыл куы кәуай, уәд бинонтәй исчи амәлдәзән.

* * *

Темболат цәфхәдтә әмбырд кәны йә фыды бәхыл нысса-
лынән, Барастыр ай мәрдты бәстәйә куыд рауда, афтә.
Барастыр бадгә та кәны әрдәгхәлл зәппадзы.

* * *

Бәрзонд, хәрзкөнд - мәнә мә куызән. Махарбет.

* * *

Сие фыды әемгар кәмән у, уыцы фәсивәдән сәе үот скъо-
мим: рагәй цәуынц, уәддәр Борыхъуаты Сафарбет ус нәма-
рикуырдта. Хуыщау йә зонәт, цәмән фәоцани, фәлә, куыд
мирләр, афтә уәзбындәргәнгә ацыд.

* * *

Аләм куыд дарддәр, афтә знагдәр, әңгәлондәр кәнынц
шылдан. Әмә уый мидәг ис се сәфт.

* * *

Джабраилән Батыр уәнгәл у, куызды сыздыл фыңгә дон
шай бакалдта, стәй уырыйыл къәппәгмә фәтәген кәй нык-
бодта әмә йә афтәмәй кәй басыгъта, уый тыххәй.

* * *

Зөронд ләджы ныхас:

— Сомы мә нә домут, фәлә мыл, мыйяг, куынә баууән-
алы...

Сысад әмә незамантағ шифанеры дуар байтом кодта. Галиу
түрхәгыл федтон дыууә бәрзондгопп худы әд кокардәтә: иу
алызыхъыннауәг, иннә — дәрдҗын (иударон). Стәй уәд
жасиргард райста, жәвзистәй фәлыст, кәрдзәмәй йә нә сис-
ти, фәлә йын йә фистонән аба кодта:

— Ацы жәвзисты фыдах мә уәд, кәд мәнгәй исты зәгъын.

Карз сомы. Сылгоймәгты тыххәй. Саухил әмә бурхил
расыгъдтә. Пысырайә фәниварән — чи дзы тәвддәр у.

— Ахәстоны никуы бадтә? — бафарста мә Керым.

Уәд йеддәмә никуы фәфәсмон кодтон, кәй никуы бадтән,

ууыл. Паспорт райсынәй дардәр мәникуы ницы хъуылдан уыди милициямә.

— Уәдәе ахәстоны дәр надзирательтәе иууылдаәр бур вәййинци налатдәр кәй сты, уымә гәсгә.

Ағъдау нын (уәздан ағъдау) цәттәйә бazzад фыдәлтәй.

Мәсәрәй уәлдәр - мәни худ, әмәе уын мәни худ исын.

Уәлләй, ды зымәг куы фәуыдаис, уәд адәм ныссалдаиккөн (уәзбын адәймаджы тыххәй).

Зымәг — ләдҗы ном (Зимаг).

Хуыщауы иудзинадыл әүүәндәг адәм стәм әмәе наә иш хорзәх уәд.

Дау сылгоймагән хос кәнен әндиснәгәй:

— Да синтә сыгом кән әмәе сыйнәдҗы әңцой әрләуу.

Йәххәдәг уәзданәй иуварс аләууыд. Куы разылди, уәд на бинойнагмә разылд әмәе йын загъта:

— Марадз, бамбарын кәнрынчынән: хәдоныл схәңүд фагууди, хәлаф дзы уәрдҗытәй дәлдәр уадзын ницәмән хъуыл.

Дабегга — Терезәйән:

— Гыы, чынды! Цәй чынды да ды — мыггаджы әхсән артасы да әмәе ныл цы бафтыдтай? Аргә кән, уымән әмәе тәссәр мыггаджы стәм. Сәедз ныйтар, сәедз, әмәе дзы нудәс куыша фәбәззой, уәддәр дзы иу уәд та фәрәстмәе уыдзән.

Ахсарбеджы бирә цот. Сәумәйә син бафәдзәхста:

— Скъәт-иу бафснайут. Хъәдур дәр сагъд куыл фәуат, афтап

Арыздәхт куистәй — әмәе скъәт дәр әнә фснайд, хъәдур дәр садзина.

Се 'ппәтил дәр раләууыд, әмәе кәрәдзи әфсон кәнинци (детализировать). Хъыллист, цъәхахст.

Дыккаг бон сын номәй-номмә загъта:

— Ды, Казик, скъәт бафснайдзынә, ды, Бушлат, хъәдур сагъд
фыуыздзынә. Йе 'рцидмә күистытә бәстонәй әххәстгонд уыды-
сты.

Центрон Комитеты әмә Хицауды уынаффәйы иумәйаг
ныхастәй загъд вәйиы: “усилить”, “обратить внимание”, “по-
требовать”, “считать важнейшим” (важнейшее может быть только
одно, а посмотрите решение пленумов и съездов - все там важ-
нейшее, можно подумать, что эти решения выносятся с интер-
валом в двадцать — тридцать лет, а не через месяц — два, а то
и несколько в один месяц).

* * *

Сыхы куыvd әмә Нафиаты дыууиссәдзәм бон иу сабатмә
трайяфты. Раман Әксары фыдәнән нә уыд хисты, фәлә
күниды афтә нынцыыхта, әмә абанайы дуармә къахфындзыл
аңигар фәкафыд.

«АЕРӘДЖИАУЫ ХÆССӘГ»

Үәллаг сых дәр цалынмә суадәттәй хастой дон, уәdmә сәм
чынг нә гуырди. Фәлә суадәттә үәллаг кәронәй дәллагмә
сынын куы райдытой, уәд дәлләгтәм цәуынмә фәзивәг сты,
шылтә къахын райдытой әмә сәм чызджытә дәр фәзынди.

* * *

Гусалты Замирәты әртә-цыппараздзыд ләппуйы машинә
шынта Хъаххъәдуры уынджы. Ләппуйы фыдыфыд уыйадыл
шаки әрцауыгъта. Әмә афтәмәй дыууәйән дәр сә бынат рухс
шыннаты уыдзән — сывәллон әнәхин разында, уый тыиххәй,
алди та — йәхицән цәринагыл кәй ном баннымадта, уый тыиххәй.

* * *

Нәхи Сәниататә иунәг егъаугомау фыдджын сфыхтой әмә,
шыр хәрыныл әрбадәм куыд загътой, афтә Дзиба иу арахъхъ ану-
анлыны әнхъәләй бәхуәрдон уынджы әрурастада. Бинонтә күиннә
бамбәрстаиккой, фыдджынәй сәм ницуал әрхаудзән, уый. Әмә
шыл Муратбек иннә дуарыл уынгмә разгъордта, әмә цалынмә Дзиба
шаргты мидәмә хәецә кодта, уәdmә бәхы рагъ ныхоста, уынджы
шыл уым дәлләмә аскъәрдта, йәхәдәг әрбахъәр кодта:

— Йе, Дзиба, чидәр дын дә бәхы фескъәры.

Цалынмә Дзиба фәфәдис, уәдмә бинонтә фыдджың фәдәле кодтой.

«УӘЛДАЙ БУЦДӘР УАЗДЖЫТА»

Дәсгай, дәсгай циу — ссәдзгай (дәс әмә ссәдзгай) азтә кәрәдзи чи нал фены, уыңы хорз әрдхәрдтә әмә къабазы дәр та зианы фембәлынц (баиу вәййынц).

Балаты Аслан кәй ракодта, уыңы хабар. Операцийы заман ләгъстәйаг уыдысты (Интеры әнгуылдз кәнә къуыдайраджы цонг). Куывд сын скодтой. Аслан уәлдай буцдәр уазджытима уыд.

Уый фәстә зианы базмәлышты. Уыңы къуындәджы лауы фесты. Чи сә фәхүыдта, уый зәгъы:

— Уәртә сә уыннут уәхәдәг — сә быны фәмизыны онг сә фәхүыдтон.

Аслан йә дзыппәй әмхәст фондз әмә ссәдз сомы система (науәд кәмәйдәр баивта) әмә сә барышта:

— Конъячы аргъ дуканийы нымадәй фындаәс сомәй фылдаәр нә уыди. Уәдә дзы дзидза дәр туманәй фылдаәры аргъ иш баҳордтаин.

— Ау, әмә сә куыд радтон? Нә мә амардзән ахәм әффәрдү тыххәй?

— Марадз, ды кәстәр дә, әмә мә хуыздәр ран (сахат) иш баҳъяудзынә. Марадз!

Куывды хицау зоныгыл әрхауд.

Уәдәй нырмә Аслан хуынды нал цәуы.

— Асланы дәр-иу демә рахон.

* * *

Джабраилы радзырдән — “Донабузәны фынтә”. Нафиатай:

— Уый тъыри у, тъыри, йә къухәйдзаг баҳәрүнмә нә бәззы. Йә ләг куы амарди, уәд ын йә сыгъзәрин дәндәгтә йә комати фелвәста.

* * *

Къостайы мард куы скъахтой, уәд ай 18 километры сә аң гуылдзы әлгътыл фәхастой фәсивәд Хуымары (Хуимараты) онг (бывшее Атуковское).

Алгъдау динән йе 'мбис у.

Борыхъуаты Сафарбеджы нартхор суанг миты бынмæ æнæ
шындаý баззади. Хæмыщаты хъазаг зэронд лæг æм фæкомкоммæ:
— Дæндагæй йæ бавзарæд, æмæ, кæд фæхъæбæр, уæд æм
шындаý нал у.

Скувыны размæ фынгыл йæ цæст ахаста æмæ йæм цыдæр
шынг фæкаст.

— Нæ каст-ма истæмæ у?
— Ницæмæуал, Рамазан, уæ бон у æмæ райдайат.
Үүлдæр ма йæ цæст ахаста. Фынгæвæрæг батыхст: сæр æмæ
бæрнæй, базыг, фæрсчытæ, уæхсты физонæг сæ бынаты, цæхх.
— Уæрæсейаг арахъ дзы нæй?

Скувут уал, алцыдæр уыздæн. Уыйас дæр дæ хъæуæд.
Нæхимæ та диссаг фæкаст — ныронг бæгæны æмæ аджын
сæнжий дардæр куы ницы нызта, уый дæр æмбисагуывзæтæй,
уæд шыр зæрондæй йæ нозт фæкарзæр кæнynмæ хъавы?

Уыйас мæ ницæмæн хъæуы, иунæг авг мын радав æрмæст.
Уайтагъд ын авг йæ разы æрæвæрдтой. Дыууæ æнгүйлдзæй
мын æлгъгæнгæ йæ къубалыл æрхæцыд, бæрзонд æй систа,
сæнжитмæ дæр куыд зына, афтæ:

— Мæнæ хорз адæм, кæрæдзимæ байхъусæм. Хæдзар нæ
шындауы фæдыл бацагуырдта. Табу Хуыщауæн, хæрд æмæ нозт
шынгничиуал у. Фæлæ кæд исчи бандынмæ æмæ фынджы-
шынг фенад кæнynмæ æрбацыд, уæд ын мæнæ авг, цалынмæ не
чырийы нæма скывтам, уæдмæ бандынмæ æмæ нæ хæхи
бæр баудзæд.

— Гырым, колхозы дын æнæбары куыст стæрхон кодтам.
— Эмæ дзы æз æнæбури куы кусын.

Гериаты Дæхцыхъойы æртхъирæн:

— Эз Гитлеры рахиз цæст дыууæ къуыримæ скъаҳдзынæн.
Эмæ йæхæдæг æнæ цæстæй сиздæхт.

Мад уәddәр та, йә мад макуы амәла. Цъиутә дәр уасаджы бын нә фәбадынц, фәлә карчы бын.

Журиаты әнәкәрон әртиссәдз азы. Фылдәр дыл цәуы йын куы зәгъай, уәд ын дәуәй знагдәр нал уыдзән.

— Сәр ыл кәд ис, уәд ай бамбардзән.

— Сәр зәгәлыл дәр бәргә ис, фәлә йә цалынмә дзәбуғен әркүурай, уәдмә хъәды нә ныхсы.

Зианән кусәртtag нә вәййы, фәлә әргәвдинаг.

«Батил ай» («Каисы хистән»)

Къәдзәхыйас ләг — әмәе йын базонән нал ис, куыддәр хаст райдыдта, афтә. Уымәй размә та йә къахы алгъәй дәр никүм схъәрзыди. Ныр ыл зырзырағ низ стыхджын. Галиу къүх тилү әмәе тилү әнәнцойә. Фылбылызы Агуыбе йә фәрсү:

— Фынәйә та куыд вәййы, фынәйә? Фынәйә дәр ай фәтилыс?

“Фәтилыс”. Әлхыскъ ныхас у, әндәр цы. Цыма йә барвәндәгү тилү.

— Әмә адәймаг фынәйә цы гәнәг у, уымән цы зоны? —
хъуынтыз дзуапп ын радта Асәге. — Фынәй дәр уымән хүйн ны әмәе ницуал фембары.

Агуыбейән циу — йә иу къах гуырдзәй рахаста цыбырдағ
әмәе йын хәстмә фәсиidyнәй тас нәу. Йә амонд саргъыбәхым
абадт әмәе цәуылна хъал ныхастә кәна.

Дәлә Фидараты зәронд Сахархан куы амарди, уәд хәрнәджы
фәрсәй-фәрстәм бадт фесты. Цәрынхъуаг нә уыди Сахархан,
фәлә ацы налат рәстәджы йәхи низәй кәй амарди, уый ағар
диссаг дәр-ма у.

Тулдз боцкъайы цалдәр азы ныгәдәй чи фәләууыд, уыци
арахъәй сидтытә әгәр адәргъвәтин сты әмәе нозт йә кәноң
дәр куыннәе кодтаид: Асәгейы акомкоммә заманхъуйлаг
мәрдзигойә иу ләг бадти әмәе йә зәрдиаг рафәрс-бафәрсүл
куыд фәцис йә мадырвадәлты тыххәй, афтә дзы йә низ айрох.

— Батил ай, батил ай, — йә фарс ын басхуыста Агуыбе.

Мүир радзырдта: Салдат хәсты заман (чи уыди?) обоймә фефта әмәй йын фехсыны тәрхон рахастой. Бинонтәм фыс-
"Загъд та-иу ма кәнүт аәцәг".

"Каисы хист"

Армәст бынтон гуымыңда ма у, әндәр ацы паддахады да-
шынаг кәм наэ разындызән, ахәм бынат наэй.

Мырза дзырдтаид Дабеггайы тыххәй әви әндәр искаемәй
хуыстаин:

— Стройбаты салдәтты рәнхъ әрләууын кодтой әмәй сый
командир загъта:

— Гынг уәззаяу рәстәг скодта, акъоппыйтәм цәуын бахъуы-
ның хөкүмәттөн. Бархийә кәй фәнды, уыдан размә әртә санчье-
ни раңауәнт.

Дабегга та йә иннәрдәм бамбәрста әмәй әртә санчъехы
ракодта. Иу ирон ма дзы уыдис, уый дәр Дабеггайә хуыздәр
не выдта уырыссагау, әмәй уый дәр Дабеггайы бафәзмында.

— Кәй ма фәнды бархийә?

Иууылдәр ныххъус сты.

— Никәйуал фәнды?

Йә бынатәй ничиуал фенкъуыст.

— Уәдә, кәд афтә у, уәд ацы дыууәйә фәстәмәе иууылдәр
не цөнмә цәудзыистут.

Афтәмәй Дабегга әмәй йе 'мбал әгасәй бazzадысты.

Хүйнчъы куы калай әмәй калай, уәд ма дзы уыры дәр куы
степп ласы (нозты тыххәй).

Мысыкаты Гацыр уәлмәрдү цырт әвәрү иу сылгоймагән.
Цырт-пысылмон, цытә әмбәлы, уыдәттә йыл нывгонд. Зианы
киңау аәриаг кәнү:

— Ныр афтәмәй куыд уыдзән — хуийән машинәйил дыууә
әмбәлы бастьы иу къәбәл йеддәмәе наэй әндах.

— Ма тыхс, — зәрдәе йын бавәрдта Гацыр, — иу къәбәл уал
куыл фәуәд, стәй йын дыккаг сәвәрдзыистәм.

三

Гуыдиаты Тækку йе 'рвадæлты зæронд чызг Бабидтойы хүү адавта амæ ахæстоны фæбадти. Күү рацыд, уæд æй Гацыр а хыскъ кодта:

— Цай, кында — ахастоны хуыздар у ёви әдде?

— Ахәстоны Ленин дәр бадти, — дзуапп радта Тәкку.

— Эмэ дзы Ленин дэр Бабидтойы хъуджы тыххæй бадти

☆ ☆ ☆

Мелекаты Чермен фәзмы Әңди әмәй йә ус Нафиаты:

— Стæхынмæ сæ бирæ нал хъуыд, сæ базыртæ пær-пær коятой.

Сис амадта Дзгойтәм. Сихорыл ын хъәрмхуыпп әрәвәрдтөй Нә дын әй бамбардзән, цы, Чермен — дзидза дзы кәй сфыкти Тәбәгъ сымзаста — әмә дзидзайы мур нәй.

— Йæ дзидза та цы фæци, йæ дзидза? — афарста Нафиаты

— Дзидза та дæ хæдзары бахæрдзынæ.

Чермен йæ кусæнгærтæ ærbамбырд кодта æмæ рацыд, сиæ ærdæгамадæй ныуагъта.

Сæ фыд иу аджы күны сұғыца, уәддәр сæ бас нæ фемхæңци үйдзæн Чермен әмæ Нафиатæн. Нафиаты Чермены сæр арт бахъæуы, Чермен та йын хатыр нæ зоны. Мæнæ та ныр дæр Хъесаты Таймуразимæ Нафиатæн кусарт акодтой сиахсы æрба цыдмæ — сæгъ. Рazzаг хуылфыдзаумæттæ тебæйы афизоншкодтой. Таймураз йе сцæттæмæ нал фæкаст - автобусмæ билтæккодта, фæлæ Чермен тебæйы уæлхъус æрбадт.

— Арахъ æрæвæр, — сдзырда Нафиатмæ.

— Нæй нæм арахъхъ.

— Ау, уәдә дә сиахсы цай цымынмә хоныс? — бафәрсынми хъавыд Чермен. Ноджы-ма арахъхъ суанг уәй дәр кәй фәканы, уый күяннә зыдта.

— Уәдә мәнән мә хәдзары хорз арахъхъ ис, — загъта Чөрмен.

Рудзынджы тәрхәгәй целлофан дзәкъул райста, физонең дзы сәвгәдта амә йә сәхимә рахаста.

三三三

Скъолайы ёмæ Бæтæгаты хæдзары госпитæлтæм цæуæм ами
æнхъæлмæ кæсæм: Дзгойты Алхæсты хуызæн та кæл
хъæубæстæй искæй сласиккой цæфæй.

«КАИСЫ ХИСТАН»

Мырза цы хабар радзырдта, уый: бонджын ләг әмә ус, зәнәг
ници хъуаг сты, чидәр сын бацамыңта — Астәүккаг
Анимә фәңдәут әмә уын, чи зоны, әрдзыхъәд фәбәззә әмә
шын дәр фәзына. Фәңдысты, бәргә, фәлә никүы әмә ницы.
Мәгән сәхәгтәй иу бурдзалағ сылгоймагмә фәкомкоммә сты.
Мәгән бамбарын кодта: дә хъус әм әрдар әмә сывәллоны
нахицән райсдзыстәм, Ирыстонмә күы сыздәхәм, уәд
аттызистәм: нахицән райгуырд.

Сылгоймаг басывәрджын. Тынг дәр ыл не 'ууәндыйсты,
фәлә гуыбын иугәр күы фәбәрәг, уәд гуырысхойаг нал уыд.
Көйраджы дзәбәхәй әмә йә дарәсы аивәй хъуаг нал уагътой.
Шийарынмә мәй дәр нал бazzад, афтәмәй йә фәд фәтары.
Түххәй йә ссардтой Украинасты. Нал ай радта. Дзәбәх сыл-
гоймаг разынд. Әмә дзәбәх кәй уыд, уымән әвдисән — си-
вәллоны кәй нал радта, уый.

* * *

Нәхи Сәләдины ус Валя радзырдта:

— Ме'фсинимә “Чермен” театры уыдистәм. Зәронд ләгтә сценә-
ныл күы фәзындысты, уәд әфсин систад әмә мән басхуиста:
“Углемә схәң дәхиуыл”. Әз ай на бамбәрстон “Цәмә систадтә”
“На уыныс — хистартә әрбаңдысты”. “Омә, нана, ам театр у”.
“Мә цы?! Уәләмә сист, дә цәсгомы цъар дыл әрләбыва”.
Адәм сценәмә кәсныны бәсты махмә кастысты.

* * *

Ләвдулгә дзыккайән иу сивир йә тәккә дзагәй цыхтытә
рицеттә кодтой.

* * *

— Кәдәм дәхи рацәттә кодтай ахәм туджы къәвдайы?

* * *

Къостайы әнкъард ныхәстәм сә цәстүсүг гагатә кодта.

* * *

Күйд уарзынц әмә уәд цы уарзынц? Чызгән йә нарағ ас-
таяу, йә зәрдәсәр размә күйд рахәца, йә зәрдәсәры сәрмә

урс-урсид дәлхъуыртә, зәрдә сәм хъазы, цәсгомы рухсма бакәсай — бәлләгә әм күң бәллә, уәдә аәрдгуытәм скәсай цәстүи фиутә сәм тайынц.

Бирәгъәй бирәгъәр, күңдәзәй та күңдәзәр сты аәртә аәфсымәры дәр.

Фәндирәй-иу күң 'р҆агъта, уәд мәрд йә рәмбынтыл рабадтап.

Йә фындаәс азәй йә сәрәи сурсмә баззад фурдмә әнхъәлмә кәсгәйә.

— Байсыса, уастән, мә тәригъәдәй Балтийы арф фурл. Ну стәджы мур дзы уәд та күң сзынид, уәд әй фәхәссин мәрдтәм мәроны.

Хъәбәр зын у цәгаты цәрын, фәлә уәддәр уромын мә зын Хур әгәр күң ракәса, уәд дәр чызджы аххос у, уәдә къәнди күң рауара, уәд дәр афтә.

Мәрдтәм әвәлладәй аңаудзынән, уый тыиххәй мә сыйжып бузныг нә фәуыдзән.

Ләгән йә къах кәнәе йә цонг бынтондәр ахаудысты, уәд-иу әй Гуымы къәбәлтимә фидар бабаста әмә-иу фәстәмә бандәгъұд мәймә. Мардәгасгәнәгыл нымад уыди Гуымы, әрмәст, йә хостә цәмәй арәзта, уый хъәр нә кодта.

Әгәуәг нә уыдзынән.

Нафирәты йә фыдыфсымәр дуканимә арвыста тамаком: — Әппындәр макәдәм фәзил. Дә фәд-дә фәд ам күнә уай, уәд-иу дәхимә кәс.

Нафирәт тамако балхәдта, фәлә дуканийә күң рахызт, уәл миты уәләе йә фәд кәңзы у, уый кәм зыдта. Ләууы әмә кәүм.

* * *

— Батыр, худинаг у, худинаг, цытә кәенис уый — куывды дәр амә хисты дәр?

— Амә мын цы уәлдай у — исчи мә цотән, мыййаг, бафидис өнилдән?

* * *

Лызы зәхмә цәудзыстәм иууылдәр әппынфәстаг, амә кәмән фиғламәндәр разындаң, кәмән та — дәрзәгдәр. Мәнә афтәүл бакәныңц, рухс зәгъгәйә: “Бумбулиау рог дын уәд дә инсаны сыйджыт”, уый зианджыны цәстмә загъд вәййы, уый иелдәмә кәуылты раст у: мәнән дәр — бүмбулиау рог, амә, шең цардәрәнбон асфальтыл чи фәччырытт-фәччырытт кодта, йәштард та Зилгәмә кәмән әрластой, уымән дәр бүмбулиау рог.

* * *

Сәрд — зымәг, хур — къәвда никуы банимадта.

* * *

“Арәджиауы зәнәг”.

Тембол чысыләй әппындаң нә куыдта, әдзәмәй ләууыд алух, дзиңди дәр ын цалынмә раттаид йә мад, уәдмә никуы лагууди.

— Гоби уыдзән, — загъта Госәнагъуә. Амә уәдәй фәстәмә Госәнагъуәйә йе сәфт федта хо, аххос дәр ай уый аххос фекодта.

— Сывәллон йә хай авдәнәй куынә дома, уәд уымәй цандырәдҗы ләппу рауайдзән? — дзырдта Госәнагъуә.

* * *

Карз нозты ныхмә фәстаг тох куы самадтой Горбачев амә Лигачев, уәд нын Ламакка зәрдәтә әвәры:

— Ма тәрсүт, ләппутә, паддзахад йә адәмы сәфын нә башылдзән: нозт дәр та уыдзән, хәрд дәр. Аңаң алцыдәр хъулми: аңдау амә уагыл уа.

* * *

Гуыбиаты Рамазаны әмбисонд: дыууә ләппуйы Дзәуджыхъәүи стыр фәзы фәхыл сты амә сә иу иннәмән бафидис кодта:

— Да та кәмә уәндыс, аз дын дә хоимә күң бәгъдулғи кодтон, уәд?

Адәм ныххорхор кодтой. Ләппу хъуахъздзыхәй аззади, стиги фәстагмә йә зәрдым әрбаләууыд:

— Фәләуу, фәләуу, мәнән хо уәвгә дәр күнә ис.

Адәм уәдмә ахәлиу сты, амә сә марадз амә иугәйттәй айяф амә сын амбарын кән, мәнән хо нәй, зәгъгә.

* * *

Фаг фәфыдәбон кодтон а зәххы риуыл амә мә хъарм би нордзән йә хъәбысы. Кәйдәртау ай дзәгъәлнад нә фәкодтон.

* * *

Ахсәвы мигъ — уазәг, боны мигъ — фысым.

* * *

Дзиуаты дуармә суадоны уәлбыл хәриси бынмә бандоны рәстәгмарән кәнәм боны хуызән мәйрухсы. Нә цуры әрләү уыд Мырза, йә велосипеды фәсарц дзаг голлаг баст, нартхор, әвәццәгән. Бесләены комбинаты кусы амә дзы күннә хү амә амал кәна. Велосипед әд уаргъ бәласы әңцой сәвәрдә амә нә цуры иугыццыл аләууыд, тамако бадымдта. Абадын, аныхәстә кәнын ай бәргә фәндү, фәлә фәллад у — күистәй җәуы — амә йә хәдзармә араст.

Нәма адард, афтәмәй Барис сәзырдата:

— Гөр амән цәрынмә дәр амә фос дарынмә дәр цы хъауылы ахсәв голлагәй күң 'мпъуха йә хәдзармә, уәд.

Къәбәрхъус Мырза йә айхъуста, әрмәст ницы сәзырдата.

Бадәм дардәр, ныхәстә кәнәм. Сахаты әрдәг дәр наеми рацыд, афтә та Мырза нә цурты велосипедыл сивгъуудта, на фәсарц — цыдәр фәйнәджытә цәхгәрмә баст. Күң фәдәлдәр, уәд Барис йә бынатәй фесхъиудта:

— Ай, дә хицау! Нырма ныртәккә голладжы дзаг әрәмпүхта, ныр та — фәйнәджытә. Федтат ай? Федтат ай? Цәуылнә сараш афтәмәй хәдзар дәр! Мәнән та мә къутуый фәрстә әрдәгтомай ләууынц амә цалдаф фәйнәджы балхәнын мә бон нау.

Цалынмә ныхәстә кодтам, уәдмә та сахатырдәдҗы бәрц рацыд, амә та уәлә Мырза велосипедыл: йә фәсарц — дзы голлаг. Ницы сәзырдата, афтәмәй аивгъуудта хуыснәггахуизжай.

— Ай, дә хицау! — бынтон скатай Барис. — Федтат?! Федтат?! Аксәв-бонмә күң 'мпүхү: хуысгә дәр күң нал кәнү. Айтамәй комбинат әнәхъәнәй йә хәдзармә әрласдзән. Айтамәй йәем күң байхъусай, уәд йәхицәй растандәр ләг нәй.

Люхи ныххырхай, Мырза — уыңы күңствәлләдәй зивәг дәр на бакодта әртә хатты әрзилынмә. Аертә нә — цыппар хатты, фәлә уәдмә мах ахәлиу стәм, әрмәст ма йә Барис федта; сәнгәтмә күң бахызт, уәд ма дзәвгар фәхъахъәндәтә дуары нахъхырәй.

* * *

Мә Хуыңауы хай дә Хуыңауы хаймә әххуырсты баңауя.

* * *

Гәеды уәлхәдзармә схызт әмә әргәпп кәнүн нал уәнды. Зәронд усы әрбаңаугә ауыдта әмә уасы. Зәронд әм загъд кәнү:

— Амә дә уырдаң дәр әз сәргъәвтон? Цы мәм уасыс?

* * *

Аллы минут дәр, йә размә чи аивгъуыдта, уымәй даргъдәр үүм ныввәййы, уыңы әнәхуыссәг әхсәвтә.

* * *

Фестаг хадзы кәй уыди, уымә гәстә әнхъәлдтам, мыггагмә үүнүүл баззайдзән.

- Уәдә иннә хадзытә цәмән амардысты?
 - Мәлгә нә акодтой — Хуыңау сәй йәхимә баңагуырдта.
 - Амә уәдә дәу цәуылнә баңагуры?
 - Мәнән мә тәригъәдтә нәма ссыгъдәг сты.
- Күң амарди, уәд ай чындытә рахастой уатәй кәртмә.

* * *

Мәрдты истытә күң уаид, уәд афонмә Шамил йә ингәны үйитә раджы стыдтаид.

* * *

Хәсгә донәй күңрөй наэ зилы.

* * *

Дзгойты Хъауырбет ус ракурыны фестә әппәлү:

- Мә сәрү цалдәр урс хилы уыдис, әмә уыдан дәр әхсәвәй бопмә асай сты.

* * *

Ды мәм куы 'рбаңауыс, уәд райгуырын, куы аңауыс, уәд ти амәлын.

* * *

Мәрдты, дам, ләгыл йәхі уәд дәр хъаст фәкәны, дарын ми нә базыдта, зәгъягә. Әмә әңгәлдәр афтә куы уа, уәд, әүе, авәццәгән, зындоны судзазынән.

* * *

Дзинағъя. Пыррыкрихий хъәдын къус әмә уидыг.

— Цу-ма, ды цәсгомджындәр дә әмә йә әрбахон.

Хъазән ныхас куы нал әмбарәм, уәд-ма нә цард уәвга тици?

— Кәңон стут, ләппутә? — бафарста мә Пыррыкрихи.

— Зилгәйаг.

— О-о, зилгәйаджы әргәвст хъабыл хъумә уа.

* * *

— Дынджыр чызг, дә дуцгәтә дә дәләрмтәм куы сты, ушлдын худинаг нәу?

* * *

Сә хәдзар сын куы фәкъахтәуыд әмә хуыснәджытә күм сбәрәг сты, уәд дәр Дзамболат загъята:

— Ма сын тәрхон кәнүт. Кәд давәттәгәй йеддәмә сә бол самал кәнүн нәу, уәд Хуыщауәй фаг тәрхонгөнд мәгуыр сты. Ма сын тәрхон кәнүт: мах та бакусдзыстәм хуийән машинаһын аргъ дәр, телевизоры аргъ дәр, гауызы аргъ дәр.

* * *

Дәүән дә фыд Германәй “уыди-уыдигәнәнтә” дәр ма слас та, фәлә дзы мәнән та, мә фыд кәм фәмард, уый бәрәг дәр нәу.

* * *

Әвзәртә уәм цас ис, Зилгә, хәрзтә дәр уәм уал куы уаид, уәд уә дыккаг Зилгә аразын бахъәуид (уәд дыууә Зилгәйим фаг уаиккат).

— Цахәм ләг у, уый зоныс? — зәгъы Бәтәгаты Чермен
Хүчстуаты Болкъоны тыххәй. — Аермәст ын зәгъ: “Уәлләй,
үш біглесыл кәйдәр сырдонцъиу абадт әмәй йә сымах сырд-
онцъиу куы ауыдта, уәд ыл йәхи ныщавта әмәй йә асырдта”,
име уәд әнәхъәнәй дәр дәхи у.

Зилгәмә ныңцу аермәст әмәй фыңцагдәр цы куыдзыл бамбә-
лии, уый-иу бафәрс, Барис кәм җәры, зәгъгә, әмәй дын ай йә
къаңдзиләй бацамондзән.

“Хъуджы зылын сыйкъатә”

Аермәст дыууәйә баззадысты а-дунейыл: уәлларвы — цал-
бындаг мәй, йә бынмә, зәххыл та — Дауырбек.

— Кәд мын дыууә фарстән дзуапп раттай, уәд хорз. Науәд
аҳастонмә. Макъаронтә искуы федтай? Уәдә мын зәгъ,
үшінда сәх хуынкъ кәнинц, уый?

— Нә зонын. Куыд сәх хуынкъ кәнинц?

— Ай, дәхи ныххырхай! Куы йә зонин, уәд дзы дәу фәрсин?
Ныр иннаң: хъугән йә сыйкъатә зылын куы уой, уәд куыд
сәмрастгәнгә сты?

— Йә сыйкъатә йын стәвд кән әмәй куы ’рфәлмән уой, уәд
име 'иционәй ис топпы фаты хуызән сәмрастгәнән.

— Аэз дын әгас хъуджы кой кәнин.

— Нә зонын.

— Уәлләй, Бәтәхъойыхъәу, давын йеддәмә әппындәр ницы
юнүт. Уәдә дын ай әз амонын: хъугән йә къаңдзилыл схәц
име, цалынмә йә сыйкъатә сәмраст уой, уәдмә йә дымс. Ныр
толлаг әрәвәр. Аерфәлдах ай. Фәләуу, фәләуу, йә ком дын
баст куынае у. Дә рон райхал әмәй йә уымәй бабәтт.

— Мә хәлаф әрхәудзән.

— Уәлләй, худәгәй марыс. Ау, әмәй дәм нәма бахъардта,
акст кәй дә, уый? Ахст ләгән та рон не 'мбәлү.

Изәтбег әмәй Мырза Бәрәгъуыны. Ныронг Мырза хъазыди
пләкәмәй дәр, ныр та йын йәхшицәй ахъазыны рәсттәг раләү-
үшіл. Изәтбег бауарzon хәдзары хицауимә. Мырзайы къухы
ницы 'фты әмәй мәстәй мәлү. Аертхъирән кәнны Изәтбегмә:

— Фәләүү, мәнә нәхимә бахәццә уәм.

Изәтбег дәр ай бамбәрста, хындылыг кәй нә кәны, уйи. Күңеңдиктөр Бәрәгъүнәй, уәд Миңза Терезәй хәрәфүрт Толикмә баждаңтаг Гүйдирмесмә әмә дзы дыууә бона бағыттат. Изәтбег күңе 'рбахәццә, уәд Терезә күйиннә фәффәдис уыдаид:

- Әмә-ма уәдә маҳон кәм ис?
- Ау, әмә хабар нәма базыдтай?
- Аңу стә, ма хындылыг кән.
- Гъемә дә хындылыг чи кәны, дзуапп дәр-иу уымай әрпәгүр.

- Кәм ис, уәдә, нырмә нә ләг?
- Әз дын ай күңе загътон. Әмә йәм бәллициг дәр истә күңе уайд. Дәләмә дәр, уәләмә дәр — нард, йә цармы иле җәуы.

Тәнтихәг Терезә дын уый айхъуыста — цы: сау пиллон суагы та.

- Әмә дзиңда та циу? Уый йын сусәнә кәнә хорфыцәнә күңе сымсаг уа, уәд цы йә зәрдү ис?

- Әмә дын аэз цы зәгъын! Йә къам ын йә галиу риүү дзыппы нытътыста, зәрдәмә хәстәгдәр. Маймули әмә маймули йә бакаст. Фәлә иугәр ләг күңе сәрра уа, уәд әм иле бинонтә дәр нымады нал сты әмә йә цот дәр.

Миңза күйдәр схәццә, афтә ын Терезә йә риүү дзыппы күйиннә асгәрстаид...

* * *

Карк дәр ма айк күңе 'рәфтауы, уәд әм уый дәр ма фәстәмә күңе 'ркәсү.

* * *

Дә баст ратыдтай, әви цавәр дзыхәй дзурыс уый?

* * *

Обкомы разамынд рахаста Дәргъәвсы фарсмә фарелы цад саразыны уынаффә. Гүйтгияты Жорик уышы уынаффәтү ныхмә радзырдан газеты фәрстыл. Бағидис ын чындауыд, ницы 'мбары, афтәмәй хұйыд даңкы йәхі нытътыста, зәгъыгә. Уыйадыл Жорик, багәдь сә кәнныны тыххәй, ахуырмә баңыд Астрәхәнны қәсаджы хәдзарады институттама әмә йә фыдаңнән әмгъуыдәй раздәр каст фәци.

Дә иунәджы къәхтәм никуы аәркәсис, әвәд миты дын Хуымлаәгмә куы араст вәййы, уәд? Цәмән әй хъәуы уызынхуыр?

Мард рухсагәй әфсис нә зоны.

Мард рухс зәгъынәй әфсис нә зоны.

Мысгә ма сә цы 'ркәнүнц, әндәр сә кусән бонтә әмә фиңләбоны рәстәджытә ахицән сты нә сыхы зәрәйтән.

Ныйгарәг әмә хицау әвзаргә нә, фәлә Хуыцауы ләвәрд
СТЫ.

9 майы куывдмә Бобәйән загътон:

— Замманайы лимоны спъиртт балхәнән ис дәс литры аәртә туманәй. Уырыссаг арахъх та аәртә хатты зынаргъдәр сыстәзән.

— Ныр цытә дзурыс, цытә?! Ды әмә әз дыууәйә куы уаик-им, уәд әндәр хъуыддаг у. Фәлә уым та әғас хъәубәстә үйдзысты. Әмә кәмән нә батайа, чи фәрасыг уа, уый зәгъдән: "Гиләу мын бадардой". Ахәмтә хъуыдыгәниаг сты әмә сәмкүы рох кән.

Бәдоаты Ростичы мад уәлмәрдты йә чызджы ингәныл йә түх авәрынмә базылди. Кәсы әмә уәртә кәйдәр зәппадзыл трагонд дәр-ма фәзында.

— Дзегуудайән, мәгуырәг, быдыры кусгәйә йә фәдджиты түртәх уәвгә дәр никуы бахус, ныр ын йә фырттә әрәджиау цинкә сара дәр ма самадтой.

Къозаты Мурат йә сәгъ ауәй кәныны адәргәй ныщавта түдкү аргъ: дәс әмә ссәдз туманы. Әмә йәм алхәндҗытә мәр, цима әрра у, уый каст кәнынц.

* * *

— Ныр ды та кәуыл худыс²...

— Чи? Дабегга? Уәлләй...

— Авдҗы сәрмә күң басмудай, уәд күң фәрасыг вәйиыс.

— Чи? Дабегга? Уәлләй...

* * *

Фәстәмә та бәләстәм схизәм, кәнәе, цалынмә дыздыхур наема бамынәг, уәдмә Аминоны дуар дыууә армы тъәпәшән ныххойәм.

* * *

Хъайыры-фыртәй хъаст кәнүнц иууылдәр, адәмъ бастыгъ та, зәгътә.

— Уәлләй, иу диссаджы ныхәстә, уәм вәйиы, әмәе йыш зәгъән дәр нәй! — фәхъыг Әхсарән. — Искәмән ии хәдзармә бацыд? Искәй дуар ныххоста? Сәхәдәг әм цыдысты адәм әмәе сын сәхъуидәгтә арәзта!

— Ләвар?

— Ләвар та цәй тыххәй, ләвар? Әхцайыл, сыйгъәриныл.

— Әмәе сәхъуидәгтә арәзта!

* * *

Әнәфәрсыгъд бәзджын хъәләс.

* * *

Кцойты Шамил (Кусик) прокуратурәй күиста.

— Дзиуаты Мәхәмәт мәм әрбарвыста ие 'фсымәр Ахмады. Уый та уыдис хъобайнаң ләппүйи минәвар; Мәхәмәтим кәрәдзийән загътой кәнгә әфсымәртә.

Мәхәмәты Тебердамә, дзәбәхгәнәнмә, әхца күң бахъумди, уәд хъобайнаң сәхъеуы кәмәйдәр радавта дыууә галы. Ауәй сәхъеуы күхтү ныссагъта. Уады заман әртиссәдз туманы йеддәмә наема истой дыууә галы.

Тәрхондоны күң 'рләууыдис, уәд тәрхонгәндҗыты баштарда:

— Ләт зынаргъдәр у әви гал?

— Фәрсыны бар ам маҳмә ис, дәумә на, фәлә.

— Дыууә галы дәр иу ләдҗы аргъ тәрынц?

- Фәрсыны бар махмә ис!
- Імә кәд сымахмә ис фәрсыны бар, уәд мә хъуыддагәй фигрсүт, әндәр дәрдты цы зилут? Із ай не 'мбарын, ләг фырмәгүрәй дыууә галы куыд хъуамә дара, уый?
- Імә сә фыдәбон та?
- Фыдәбон дәр сәхи тыххәй — адәймаджы тыххәй — шиинц. Галты хиңау йәхәдәгәт әвдисән — ләувәздон хъуццытә мүүүыд ие скъәты аәмә сәм әвналгә дәр наә бакодтам, афтәмәй тар-мәгүрә баст дәр наә уыдысты. Уәд адәймагәй зынаргъдәр көдәй нырмә сси гал? Із дәр сә әргәвдә куынә акодтон.

* * *

Фыщцәгәм къласы ахуыргәнән чиныджы уыд цыбыр радзыра шиинимә: "Мурат — шофыр". Інхъәлдтон, шофыр суәвүны бар Мурат ном чи хәссы, уымән йеддәмә никәмән ис. Імә уымә гестә хәләгәй мардтән, наә къласы цы иунәг Мурат уыди, уымә — Кодзыры-фыртма.

Скъоламә баңауыны размә Мурат ном уәвгә дәр наә фехъуистон.

* * *

Дзугаты Хъазыбег:

— Бесләнүхъәу кой та цы кәнүт, Бесләнүхъәу? Мәнән си амонут Бесләнүхъәу? Уыдон цавәр адәм сты, уый зонут? Бесләнүхъәу куы уыдис, уәд уыдис. Ныр та ёгас районы аәмә суанғ Дыгуры бәстәйи чындз куыддәр фыщцаг хатт ие 'фсинаимә фәхыл вәййы, афтә йә ләдҗы сыйкатьыл рахәцы аәмә бесләнүхъәу әрбаләууы. Уәд, родау йә усы фәдыл чи рашил базил кәнүт, уый цавәр ләг у?

* * *

Пысылмон касдоны хуийи фәрск куы бахаяу, уыйай аәз дәр 'хсән бахаудтон.

* * *

Цард — уәларвмә асинәй уәлдай наәу: иутә йыл уәләмә шиинц: иннәтә — дәләмә.

* * *

Хасан гуырдзиаг ус ракуырдта. Цалдәр азы кәрәдзи кәимә шиинц: федтой, ахәм әрдхорд ыл әрбамбәлди аәмә йә фәрсы:

— Цәй, куыд сты дә хабәрттә?

— Куыд куы зәгъай, уәд карк әмә бабызы хуызән.

— Нә дә 'мбарын.

— Каркән бабызы әйчытә куы сәвәрынц әмә йын цъиута куылдәр раңауы, афтә сәхи доныбылмә саразынц. Карк та, мәгүм рәг, донәй тәрсаг маргъ, билгәрәтты катаигәнгә бәргә фәра уай-бауай кәны цъиутәм сидгә, фәлә йәм хъусәг кәм ис? Раң мә хабар дәр афтә у: әз цалынмә бон-изәрмә куысты вәййын, уәдмә сывәлләттәм сә мад гуырдзиага дзуры әмә фәңалысты. Әз сәм куы сәзурын, уәд та мә 'мбаргә дәр нә кәнынц.

* * *

Бәтәгаты Алхәсты кәрты рарастәввонгәй әрәмбырд сты чындахәсджытә. Куыд вәййы, афтә сын фынг әрәвәрдтон әртә чырииы, нозт әмә лывзә — дыууә ләгән иу тәбәгъ.

Мырза әмә Петырән әрәййәфта иу тәбәгъ. Ныхасуарзан Мырза цалынмә ног әрбаңауджытән дәр әмә бадты адәммә дәр дзырдәппарән кодта, уәдмә Петыр дзиңзатә иууылдәр руыгъта. Цы гәнәг у, уый Мырза әәсты зуләй куыннае уыдта ид, әмә фәстаг кәрдих куы фәдәлә, уәд әм сәзырдта:

— Дзиңзатә дәр-иу ахәр, дзиңзатә, Петыр.

— Уәлләй, әмә иунәг картофмә дәр куы нәмә әрәвнәлдтон.

— Ау, уәдә мәнән колорадойаг хъәндил әнхъәл дә?

* * *

Кодзырты Темысо йәхи доны найы фәснархортонәнты.

* * *

Рувән ма у, рувән — әрмәст дәхирдәм, фәлә халамәрзан — дәүүен дәр, мәнән дәр.

* * *

Амдзәрәнмә сләбурдта мад:

— Ам мә чызгимә чи бәгъдуләг кәны, уый ма мын зәгъүт!

— Уый ныртәккә ам нәй, — дзуапп ын радта Бәройты Махар.

* * *

Тыбылаты Асләнбет йә 'фсымәры ус Варәйы тыххәй:

— Мәнән ахәм чында ис, әмә йәм дыууадәс барәдҗы күн

бацдауа уазәгуаты, уәддәр йе 'ртәуатон фатеры бынат ра-
шындаң барджытән дәр әмә сә бәхтән дәр.

* * *

Хохаг күйтә иу хъәуәй иннәмә сәрмагондәй ңәуынц
рәйынмә.

* * *

Малиты Славик:

— Хорз бәгәны у, фәлә йә чехаг ләг нә башуаздаң.

* * *

Пысылмон мард найәгау (бәстондәр) биноныгәй кәнинаг у
шы күист.

* * *

Мурик куы ануазы, уәд Рубайтәм йә рагон мәстытә йә
шәрдүл аәрбаләууынц әмә смәсты вәййы.

— Дәу зәрдәйә, аэ цәрон, уый сә фәнди? Күиннә стәй!
Рагай дәр ахәм сты, абоны хабар сын нәу. Хәсты фәстә аәххор-
маг аз адәмән сеппәтән дәр рентген кодтой. Ардәм дын чи
листа аппарат — Бесләнүхъәумә ңәуын хъуыди. Мама әмә
Мына дәр иумә аңысты. Ныр аэ гъәйттәй кәуын. Нә дү-
армә куы схәецә Мына, уәд мамайы афарста: "ңәуыл кәуы,
цүүүл, уыңы сывәллон?" — "Аәххормаг ын у әмә кәуы", —
шидәр ын цы дзуапп раттаид мама. Рентгенмә дзәвгар адәм
шүүүди. Адон дәр сәхи бацамыдтой әмә сын сә мыггәгтә
рады ныффыстой. Мысыкаты кой күйдәр фехъуыста дохтыр,
афтә мамамә иннәты разәй фәдзырдта: нә профессоры чи
шыдта — әви иумә күистаиккой йә заманы — ахәм разынди.
Мәмайән рентген скодтой, әмә, куы раңыди, уәд кәсү, әмә
Мына уәртә фәскүүмы сусәгәй кәрдзын хәры. Мәнәй йә
афтә йә ронәй сласта әмә йә йә кофтәйи аууон скодта.
Кәрдзынәй расаста әмә йә мамамә бадардта: "А Нади, ахәр
ли дәр". Фәлә йә мама нә бакуымдта хәрдҗыны 'фсонәй.
Ныр цәй хәрдҗын уыди, аэ стонгәй куы мардтән, уәд. Ахәм
сты, ахәм, рагәй дәр, ды та сә сәрыл фәхәңци! Куы йә фе-
хъуыста, аэ стонгәй кәуын, уәд уыңы кәрдзынәй мәнән күин-
шы аәрбаләвәрдта? Әмә, дам, мә мәлүнмә нә бәллыди. Ма-
шынхастә кән ды мәнән! — дзәккоры йас тымбыл къухәй фынг

афтә әр҆әвү, әмә тәбәгъәй-агуывзәйә хәрдмә фесхъиуыш
 Әмә кәд иугәр бынтон рафыцы, уәд-ма мәнырдаә дәр
 фәвәйи: — Нә, фәлә ды дәр уыдонәй хуыздәр нә дә, сә
 сәрыл чи хәң!

Базары цыхт әлхәнын хъомылтә сылгоймагәй.

— Цас у йә фәстаг аргъ?

— Фонд туманы әмә фонд сомы кәны, фәлә дын әй фон
 дзыл ратдзынән.

— Асламдәр та?

— Кәдәм-ма асламдәр? Әркәс-ма йәм, әркәс, цәйас у,
 уымә: мәхәдәг дын әй куынә ахәссон, уәд әй фәразгә ләр
 куынә акәндзынә.

Къуыдайраг мыл Хәлардзинады Хәдзары асинтыл амбәлди

— Хистәр, ам къахы бынат никуы ис?

Әмә, дам, къуыдар әнәуәздан сты.

— Дзәнәтмә куы фәцәйцәуай, уәд дә Барастыр әмбиссан
 дагәй куы раздаха, уымәй нә тәрсыс?

Хур афтә тынг уарзы Мурик, әмә йә фәндиагәй әжсәв ләр
 нә аныгуылид.

Комментариты бәсты. Сафар айдагъ номәй кәй амоны, уыдонән сә фылдәр сты Зилгәйи йә уарzon Къуымы сыйы
 цәрджытә, йә радзырдты архайджытә. Мурик у Мысыкатәй, Сафары фәстә ма нымадәй цалдәр мәйи ацаrd, стәй йыл уызы
 диссаджы хуруарзонәй йә хур аныгуылд. Мырза уыд Мырзатәй, Әхсарбек әмә Раман Биджелтәй, Шамил (уацау «Хъаймәты
 ағфымәр»-ы сәйраг персонаж), Чермен, Изәтбек әмә Әхсар — Бәтәгатәй. Иу Әхсар ма дзы ис, Хъайры-фырты сәрыл
 дзурәг, әмә уый та кәд Сафары 'рдхорд Цәлыйкката Әхсар уа... Барис у Малхъартәй. Ламакка уыд Рубайтәй, Агуыбе Сло
 натәй, Петьр Фидаратәй...

Мыттаг әмә номәй амында чи цәуы — Мелыкаты Чермен,

Хъесаты Таймураз, Дзгойты Алхәст әмә Хъауырбег дәр сты аны сыхәй.

Зилгәйәгтә, фәлә 'ндаәр сыхтәй сты Дзиуаты Мәхәмәт әмә Ахмәт, Дзарасаты Батыр әмә Бобә (Барис), Хәдзарәгана Дзиба, Тебуаты Интер, Рубайты Дауырбег, Борыхъуаты Дау әмә Сафарбег, Хъулаты Дабекка әмә Бола, Кцойты Шамил, Дзугаты Джабраил... Кодзырты Темысо фәңард 105 азы — йәхи-иу уннаил доны кәй надта, әви әнәмаст ләг кәй уыд, уый сахадыд-тиид үе 'нәниздзинадыл, уымән та Хуыцау йә хуыздәр зонәг.

Бәдоаты Ростик (цәры Дзәуджыхъәуы) әмә Гуытъиаты Жорик сты бесләнхъәуккәгтә, Хъәстуаты Болкъон әмә Гуыннаты Рамазан заманхъуйләгтә, Къозаты Мурат Раздзогәй, цард бесләнхъәуы, уыд сывәлләттән фыссәг поэт; Гусалты (Габысаты) Замирәт цәры Даргъ-Къохы, фыссы 'мдзәвгәтә хәрз тысыл сабитән; Хъулаты Таймураз у хуымәләггаг, Сафары әемкъласон хәлар, цәры Дзәуджыхъәуы; Нафирәт у Хетәг-китәй, Сафаримә иумә сты ахъazzаджы чиныг «Къостайы кадә-джы» автортә; Малиты Славик цәры Словакийы, у уыцырдығын фыссәг Франева Евәйы сәрьхицау. Дзугаты Хъазыбен (Гадле) куыста Зилгәйы колхозы сәрдарәй, цәры Ног Бәтәхъо-ныхъәуы. Цалдәрәй чи сты, уый бәрәг бәлвырдәй нә зонәм.

Г. Б.

ТЫБЫЛТЫ ЧЕРМЕНЫ ХАБÆРТТАЙ

* * *

Йæ лæджы кары куы бацыд, уæддæр ын ус нæма уыд, фæлæ сылгоймæгты бирæ уарзта. Кæддæр йæ цуры иу артисткæ хъаст кæны:

- Низ мæ йæ быны скодта!
- Тæхуды, уыцы низæй фест! — ныххудти Чермен.

* * *

— Чермен, æнæ усæй кæдмæ цæрдзынæ? — фæрсы йæ ныл-лæггомау, къæсхуыртæ Эммæ. — Мæнæ ма мæн ракур æмæ иумæ цæрæм!

— Бæргæ хорз уайд, — загъта Чермен, — фæлæ дæ хъæциу-лы бын куы нæ ссарон!

— Тыхсгæ ма кæн, æз дæ мæхæдæг ссардзынæн! — зæрдæ-йын авæрдта Эммæ.

* * *

— Мæнмæ гæсгæ, Чермены ус хъæугæ дæр нал кæны! — фел-хыскъ æй кодта чидæр.

— О! Ма зæгъ, беңау! — йæ риу атыппыр кæнгæйæ, загъти Чермен. — Нырма мæ хæлаф сылгоймаджы цур куы 'рцæгъдын, уæддæр ын фаззæттæ гуыры!

* * *

— Цæй куыд, бафæлладтæ? — фæрсынц Чермены спектаклы фæстæ.

— Афтæ бафæлладтæн, афтæ, — йæ къæхтыбынæй ныуула-фыд Чермен, — æмæ мын гæды мæ цурты амæй-ай рæсугъадæр чызджы куы фæцæйласид, уæд ын «æццит» дæр нæ зæгъин!

* * *

— Чермен, дæ даргъ фындинмæ дæуæн зын уайд Гамлет кæнæ Ромеойи роль ахъазын, — къахы йæ Хъалæгаты Федя.

— О-охх!.. Лæгыл чи нæ баҳуддзæн! — рамæсты Чермен. — Дæхимæ-ма кæсæнмæ бакæс — дæ фындин милиционеры уитт-үиттæнæны хуызæн, дæ цæсттытæ та хæфсыл лисапед куы атула, уйнау!

ХУЫРЫМТЫ УЫРЫЗМÆДЖЫ ХАБÆРТТАЙ

* * *

Хуырымты Уырызмæг («Гуга») — адæмы уарzon артист, романтик. Хæрзæрыгонæй ацыд Мæскуымæ ахуырмæ. Экажеваг, фынсвæдхъæуккаг лæппу уырыссагау дзæбæх нæ дзырдта æмæну прæх худæджы уавæрты баҳауд.

— Ти што кипитиши? — хыл кæны Трифоновкæйы кæимæдæр.

— Ти думаешь, если я усати, то — грузинь?! Мимози суда пришол торговатца? А может я учусь на вишшем театралном вузe!.. Ти што, драт хочеш?.. Ну-ка, вийдем за уголь!..

* * *

— Куда ти торопиш? — фæурæдта та дын уæд кæйдæр.

— Нæ футболисттæ «Спартак»-имæ хъазынц!

— Вот это будет резба! — бацин кодта Уырызмæг.

* * *

Уырызмæджы 'мбæлттæ бетон къулы къуырынц зæгæл.

— Не мучайте! Это можно только свирелю! — уромы сæ Уырызмæг.

«Сверлом» зæгъынмæ хъавыд.

* * *

Къæвда бон фæцæйцыдысты машинæйы. Трамвайы æрлæу-уыны зонтиччы бын лæууыд æнæзонгæ æрыйон чызг. Уырызмæг машинæ фæуромын кодта æмæ йæм радзырдта:

— Ти што стоиш и мочишся?

— ?!?!..

Кино исгәйә Уырызмәгмә режиссер әппары йә ролы ныхәстә. Текст күң фәци, уәд аәм дзуры:

— А теперь — попрощайтесь!

— А типер прощайтесь! — загъта Уырызмәг дәр.

Уырызмәг хъазыд литвайаг пьесә «Миндаугас»-ы сәйриг ролы. Күистмә цәугәйә амбәлд зонгә чызыл:

— Ти приди, Милочка, вечером на театр — я тебе свой «Миндаугас» покажу!

— Дә хуыздәрмә йә равдис дә миндаугас! — рамәсты чыкы.

— Ей ти, мещански атроди! — рамәсты Уырызмәг дәр, «Миндаугас» — это не то, что ты думаешь, а эстонски цар!

Уырызмәг ие 'мбәлттимә аәрцәйцыд күывдәй. «Жигули»-ий бадтысты аәхсәзәй. Фәндагыл сә фәурәдта лейтенант аәм баңагуырдан шофырәй йә гәххәттытә.

— Уый та ма чи у? — рафык Уырызмәг аәмә йәм машинай: рахызт. — Как ваше вымя? — афарста лейтенанты.

— ?!?!.. Цы-ы?.. — нәе йә бамбәрста уый.

— Как ваше вымя и отчество?!.. — нытътъәлланг ыл кодта Уырызмәг.

ГАИ-ый кусәг базыдта Уырызмәджы аәмә сын уәд мидбыл худгәйә «честь» радта.

— Сабырдәр скъәрут, уә Хуыщауы хатырәй.

Щукины училищәйы ахуыргәнгәйә Уырызмәг иу хатт ра-хыл йә аивадон разамонәг, профессор Шухмина-Щукина Татьяна Митрофановнаимә.

— Татьянә Митрич, сколько можно смотрет на ету ободранную задницу? — сценәйы скъуыд аәмбәрзәнмә амонгәйә фыңы Уырызмәг.

— Узурмаг, Узурмаг! — аәфсәрмы худт кәнгә йә уромы профессор.

— Нәты! — ноджы хъәддыхәрәй зәгъы Уырызмәг, — Я серьезно спрашиваю — сколько можно смотрет на ету зеленую, порванную задницу?!

* * *

Иу зымæг фæсвæд хъæутæй иумæ спектакль аластам. Адæм шем бирæ не 'рбацыд, æмæ артисттæ хъуыр-хъуыр кодтой:

- Цалдæр билеты йеддæмæ нæ ауæй...
- Сценæйы уынгæй уазалдæр у!..
- Æмæ-ма хъуамæ арахъх дæр ма 'рбахæссой! — йæ къух дуыгъта Уырызмæг дæр.

* * *

Дыгургомы кино истам. Уалынмæ кæцæйдæр мæскуйаг туристтæ фæзындысты. Сæ «мерседес» фæурæдтой æмæ нæ фæрсынц:

- Скажите, пжалста, как проехать до Мацуты?
- Уырызмæг сæм фыйиауы гримы бацыд æмæ сын зондджын-уызæй дзуапп радтат:
- Это прямо, направо... и через два переворота.

* * *

- Зæгъ-ма, бæхыл бадын зоныс? — фæрсынц Уырызмæджы.
- Ти што?!.. Я лучши скакун республики! — йæхицæй раппæллæд Уырызмæг.

* * *

Уырызмæг иу спектаклы хъазыд æхсæвыгон сценæйы. Руксдæттæг уыди ног кусæг — æрыгон рæсугъд чызг. Архайдта, филæ уæддæр куыд æмбæлы, афтæ не срухс кодта Уырызмæджы. Уый рафыхт æмæ, куыддæр йæ сценæ фæци, афтæ сизгъордта руксдæттæн будкæмæ, ай мын мæ хъазт чи фехæлтта, зæгъгæ. Күйлдæр дуар фегом кодта, афтæ йæм руксдæттæн пультæй раппæттæт рæсугъд, гуырвидауц, цъæхдæст чызг. Уырызмæгæн йæ маст тад, йæ къæхтыбынæй арф ныуулæфыд æмæ зарæгау бакодта:

- Ух, ты какая!.. Я тебя сем!..

* * *

Кино истgæйæ колхозы фосæй цалдæр былæй ахауд. Цасдæр рæстæджы фæсттæ хицауд фæрсы Уырызмæджы, хъуцçытæ куыд таудтой, зæгъгæ.

- Помню, как он над обрывом карабкался...
- Корова?!
- По-моему, это бил бичок! — сраст кодта йæхи Уырызмæг.

ПАБЛО НЕРУДА: 100 АЗЫ

Ацы аз чилиаг стыр поэт, Нобелы әмә бирә әндәр каджын премиты лауреат Пабло Нерудәйи райгуырдыл сәххәст 100 азы (1904 — 2004). Бирә азты әмә бирә бәстәтү фәкодта дипломаты куист — консуләй, минәварәй ә. а. д. Әрзылди зәххы къорийыл, фәлә кәдәриддәр, мысайнагау, йәриуы хаста йә рапидын Чили...

1973 азы 11 сентябры фашисттә гуымиры тыхы руаджы хицайдинад сә къухтәм куы райстой әмә Чилийи президент Сальвадор Альенде куы фәмард, уәд коммунист Пабло Нерудә нығыста мәстәлгъәд әмдзәвгә — «Одә расхъиуг дәнгәрәгән». Уый фәстә ма поэт йәххәдәг нымадәй фәцарди дыуадәс боны.

Ацы трагикон цауты бындурыл райгуырда мә 'мдзәвгә «Поэты зәрдә» — уый дәр фыст әрцыди 1973 азы. Хъодзаты Әхсармә әмдзәвгәйи кәңцидәр рәнхъытә пародийи аккат фәкастысты, әмә йә фысгә дәр ныккодта (әмдзәвгәйән ие зонын, фәлә пароди, цима, дзәббәх рауади). Мәнмә гәстә, поэты райгуырды сәдә азы бонмә адон дәр сты ногәй рәгъматрахәссиная.

ПОЭТЫ ЗАЕРДАЕ

Колокольня обрушилась.
 Колокол рухнул
 в день,
 которому нечем гордиться.

Пабло Неруда.
 «Ода упавшему колоколу».

Æмрæстæджы ѡемсагъæс кодтай мемæ.
 Мæ цæстыты раз самадтай дæ галуан —
 Поэзийы,
 Рæстдзинады цъæх Галуан,
 Æмæ дæ зæрдæ
 Асхъиудта
 Йæ рындзæй...

Галактиկæты саумылазон тарыл
 Ёввæрдынау тæмæнтæкалгæ 'рхъула —
 Æмæ дæ зæрдæ
 Асхъиудта
 Йæ рындзæй...

Мæйдар јехсæвты
 Галуаны цыргъ цъуппыл,
 Ёвзист бæлæттау,
 Стъалытæ ѡрбадынц
 Æмæ фæзæгьынц минмырон ёвзæгтыл:

— Ныр а дунейæ апыди дон Пабло...
 Фæлæ йæ дзырд,
 Йæ хъæлæсы уæззау нæрд,
 Йæ зæрдæ 'мæ йæ рæнхъыты ѡемзæлланг
 Ёнусон ысты —
 Хурау ѡемæ донау!

Альенде ѡемæ Лоркайы бæстæйы,
 Альберти 'мæ Эрнандесы зынг зæххыл
 Нæ ныххуысдзæн
 Рæстдзинады тырыса!

Сырхзынг магмæ куыд абуха æмырæй
 Зæххы къорийы саудалынг æрфыты,
 Амæ куыд дæтта царды хъомыс зæххæн—
 Раст афтæ у
 Поэты зæрдæ 'нусон!..

1973

ХОДЫ КАМАЛЫ НЫХАС ПАБЛО НЕРУДАЙМÆ

*Æмрастæджы æмсагъæс кодтай мемæ
 Ходы Камил*

Æмрастæджы æмсагъæс кодтай мемæ,
 ды ме 'мист кодтай тæссæртты дæ къах,
 мæ цæлхъзардæн-иу бахъырныдтай,
 гъемæ
 дæ хъул дæр, ме 'рдхорд, уымæн абадт сах.

Фæлæ Гомер, Петраркæйтæ-йедтæ
 цъус батагъд кодтой гуырынмæ,
 æндæр
 ысуыдаиккой уыдон дæр поэттæ
 мæхийас,
 ўе та иучысыл уæлдæр.

Æ.

— — —
Пабло НЕРУДА

ЦÆМÆЙ АРВЫ ЦЪÆХ БАСГАРАЙ...

Цæмæй арвы цъæх басгарай,
 уымæн хъæуы
 дыууæ базыры,
 иу хъисфæндыр,
 стæй ма ноджыдæр
 бирæ ницы-маçытæ,
 ном дæр кæмæн нæй, нымæц дæр,
 фæлæ кæй ахсы
 нæ дæрдзаст лæмбынæг цæстæнгас;

Ноджы —
 хъæддаг æхсæры цуппæлттыл
 Тæссар-мæссар хæххытæ,
 стæй кæрдæджы æргъуыз сатæг —
 сæумæрайсомы чиныджы.

УДÆНЦОЙ АГУРЫН...

Ныр та бавдæлут,
 æмæ мын удæнцой раттут,
 бавдæлут-ма æмæ
 ацæрут
 æнæ мæн.

Æз мæ цæстытæ сæхгæнон.

Мæн хъæуы фондз уидаджы,
 фондз уидаджы æрмæстдæр,
 цæмæй рæз хæссон.

Фыццаджыдæр, æгæрон уарзт...

Стæй фæлгæсон фæззыгон быдырыл;
 Сыфтæр уæлдæфы нæ зилдух кæны
 æмæ зæххыл фæлмæн не 'рбады,
 уæд уый цæй цард у.

Стæй ма мæ хъæуы зымæг,
 мæ кæддæры уарzon къæвда; ноджы
 узæлæг арты æвзæгтæ
 хъæды нывæфтыд халасыл.

Æхсызгон ма мæ хъæуы сæрд,
 харбызыу — æмдымбыл.

Æмæ, æппынфæстаг,
 дæ цæстытæ.

Мæ сонт уд Матильдæ, мæ зæрдæ,
 дæ цæстытæ нæ уынгæйæ,
 нæ ахсы мæн хуыссæг;
 зæгъгæ, дæ нæ уынын,
 уæд мын нæ кæнны ад
 мæ пард;
 æз уалдзæг баивин сæрмæ-сæр
 дæ цæстæнгасыл — куыд мæм кæсай иудадзыг.

Мæ хæлæрттæ, æндæр мæ ницы хъæуы мæн.
 Уыдæттæ, зæгъæн ис æмæ, ницы сты,
 фæлæ сты æппæт дæр.

Гъеныр та, уæ хорзæхæй, ацæут.

Æз уыйбæрц фæцардтæн, æмæ иуахæмы,
 бар-æнæбары, мæн фeroх кæндзыстут,
 мæ зæрдæ иудадзыг дамгъæтæ цы сау къæйтыл
 фыста,
 уыдонæй мын мæ сурæт схafдзыстут.
 Фæлæ удæнцой уымæн нæ агурын,
 æмæ амæлынмæ хъавын.
 Нæ, раст мæ нæ бамбæрstat,
 мæн удæнцой хъæуы, цæмæй-ма ацæрон,
 уый охыл.

Куы зæгъын: æз цæрын æмæ цæрдзынæн.

Цæргæ та афтæ кæндзынæн, æмæ зайæгойтæ
 мæн ахиздзысты иннæрдæм;
 цæрдхуынкъ мæ фækæндзысты;
 æппæты фыццаг —
 хоры æфсиртæ, уыдон
 зæххы саумылаз айгæрдынц, цæмæй
 боны рухс феной;
 фæлæ ныйяраæг зæхх талынг у,
 æз дæр талынг дæн — мидæгæй;
 цъайау; мæ сатæг тары
 æхсæв ныууагъта йе стъалытæ,
 йæхæдæг быдыр-быдыр
 зыбыты иунаæгæй фæцæуы.

Аэз, ома, уый зæгъæг дæн:
афтæ бирæ фæцардтæн, æмæ мын нæй
ноджыдæр ма иу уыйбærц æнæ фæцæргæ.

Никуыма уыдтæн нырау зæллангæнаг,
уарзты налхъуыт-налмастæ
никуыма уыди мæ уды уыйбærц.

Мæнæ та аbon дæр райсом-раджы
рухс фæтæхы йæ мыдыбындзытишæ.

Бауадзут нæ бонимæ хибарай.
Мæн фæнды райгуырын.

ÆМÆ, УÆДÆ, ЦАС ЦÆРЫ?..

Гъемæ, зæгъын, уæддæр цас цæры лæг?

Мин боны жви æрмæстдæр иунæг бон?

Иу къуыри? Мин-мин æнусы?

Бынтондæр амæлы?

Афтæ куы акæннынц — «амарди»,
уæд уымæй цы зæгъинаг ваййынц?

Æнцой мын нæ лæвæрдта ацы фарст,
æмæ йæ, зæгъын, гъалæ-ма, равзарон.

Фæцыдтæн зонынджын дзуарылæгтæм,
куырыхонтæм,
циалынмæ уæлæрвтимæ кодтой сæ ныхас,
уæдмæ сæм банхъæлмæ кастæн.
Æмæ дын иуахæмы рахызтысты
Хуыцауы хæдзарæй дæлимонты 'хсæнмæ.

Мæсты кодтой мæ фарстытæм;
цаңæбæрæг бирæтæ зонынц уыдон дæр,
ахсынц æрмæстдæр бынæттæ.

Ныхас кодтой мемæ дохтыртæ,
сæрынчынты уæлхъус бадгæйæ;
(уынгæджы фестæм антибиотиктæй)
Сæ фæйнæ дыууæ къухы
фæйнæ дыууæ æргæвдæн карды,
афтæмæй уæддæр
рынчынтае къаддæр нæ кæнынц.
Кæд æмæ сæ бамбæрстон раст,
уæд хъуыддаг ис уый мидæг:
никæд мард уыйбæрц микробтæ
а зæххыл — тоннæгай;
фæллæ ма дзы чи баззад удæгас,
уыдон
сæхи хорз нæ дарынц.

Уыйбæрц мæ стæрсынтае кодтой, уыйбæрц,
æмæ ингæнкъахджытæм бацыдтæн.
Цæугæдоны был судзынц
хосамæст егъяу мæрдтæн
сæ къаннæг стæгдартæ:
раууаты згъæр хæдон кæуыл нындзыг,
уыцы кæрæф императортæ,
халеры амæддаг чи баци 'мбойны,
уыцы гуырвидауц сылгоймæгтæ.

Цæугæдонæн йæ билгæрон
кодта бæз-бæз
адæймаджы стæгдартæй,
стæй адæймаджы мæрдтæй
æртхутæг ацаразынмæ гæрзарм чи у,
уыдонæй.

Мæ къух мын сарæста
æвæджиауы фадат,
æмæ сыл ныккалдтон мæ фарстытæ;
уыдон дын афтæ, басудзæм, дам, æй —

ұымәй уәлдай ницы зыдтой арвы бын.
 Ингәнкъаңджытә куыннә ис
 мә райгуырән бәсты дәр.
 Гъемә сәм баңыдтән.
 Сәнхъәлдзәгәй бадтысты
 юмә мын загътой:
 «Бавдал фәлтау ёмә сар дәхицән
 фәтәенсін сыйыстәг
 юмә ферох кән
 дә әдымы фарстытә».

Амбисонды хъазәгой ләппутә.

Куы-иу ныzzарыдысты сәнхъәлдзәгәй
 юмә-иу сидт куы раугътой
 царды сәрвәлтау,
 адзалы сәрвәлтау!
 Хәлд та куыннә сты, әвәдза.

Мә хәдзармә зәрондәй әрбаздәхтән,
 уыңы пайда мын фәзи
 мә дәргъвәтин балц.

Никәйуал фәрсын ницәмәй.

Цы зыдтон, уый дәр нал зонын.

Ходы Камалы тәлмаңтә

ГАРСИА МАРКЕС

Нә рәестәг фегом, сәрсәфән ыстыдта,
 јрыгас, райхъал зәххы бын вулкан,
 јвишпайды сырх артәвзәгтә суагъта,
 сырх артәвзәгтә нә, фәлә фынта
 ыстахтысты дәлдунейы әрфытәй
 юмә кәлынц Колумбийы къәдзәхтәй;
 егъау ысрәмыйд ахаста әхсәвтәй
 јердзә 'мә иу, ёмбухы ма ныр дәр;
 зынгәмхәңца үәззау лехъайә рауад
 јелыг-ләсән, әримысыд ёй иу ләг
 юмә дзы хъавгә-арәхсәгә фәлдышта
 сәдәгай ләгтә, уагъта сын сә мидәг
 јенусон удтә — нал сын и мәләт.

ГАЛ

Зæххон галтæн сæ рагондæр, сæ фыдæл
йæ иу кæронæй иннæмæ фæцыд
егъау бонæн. Фæндагихсыдæй донмæ
æрбафтыд. Ам ын рæстæг æмæ денджыз
рæдау фысымтæ разындысты. Риуыдзаг
цъæх-цъæхид арвæй сулæфыди гал,
йæ цæстытæ æрæхгæдта, ныддур ис,
æмæ ыскæрдæг цадæггай йæ царм.
Фæзындис афтæ Чилийæн бындур.

УСПАДДЗАХ

Æмæ дын радтон паддзахы бæрzonд ном.
Дæуæй ма ис бæрzonддæртæ, бæгуы,
дæуæй ма ис хæрзконддæртæ, ай-гъай,
дæуæй ма ис рæсугъддæртæ, хуыздæртæ.

Фæлæ сæ астæу иунæг ды дæ паддзах.

Ды тасгæ-усагæ стыр уынгты цæуыс,
фæлæ — цы уа? — нæ дæ фишпайы иу дæр.
Зынаргъ коронæ саугуырммæ нæ зыны.
Дæ быны — гауыз. Чи йæ уыны? Ничи.
Зæрин æмæ зæлдаг æндæхтæ — мæнг.

Куы фæзыныс —
ныzzæлланг ласынц дæттæ:
мæ тугдадзинтæ базмæлынц, уæлæрвты
дзæнгæрджытæ фæцагъдæуы, нæ дуне
вæйыы æмырдзаг райгæ зæлтæй, гимнæй.

Фæхъусынц æм
дыууæ уды æрмæстдæр:
æз æмæ ды,
æз æмæ ды.

Хъодзаты Ахсары тæлмацты

УИДӘТТӘ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

УАЗӘГ АӘМӘ ФЫСЫМ

Адәмон әгъдәутты хыгъды зынгә бынат ахсынц уазәг аәмә фысымы ахастытә. Калоты Барис фыссы: «Мыггагон царды татай цы ирон әгъдәуттә равзәрд, уыдоны рагондәртәй сты үалег әвәрын аәмә әмцегад» (Калоев Б. А. Осетины. М.: Наука, 1967, 168 ф.). Әнәмәнг, тынг рагон у уазәг аәмә фысымы үкүмдәг, фәлә зын зәгъән у, мыггагон царды фәстиуәг у, уми. Царды конд афтә у, аәмә адәймагән нәй иу ран бадән. Цеуын әй хъәуы балцы. Фәндаггоны хъәуы фысымуат — рагакы ләр аәмә ныр дәр. Къоста йә очерк «Особа»-йы фыста: «Ирон адәм дзурынц: «Уазәг — Хуыцауы уазәг». Аәмә әңгәдәр, нә хәехты зынвәндәгтыл, абырағдзинад парахат кәм ү, уым иу комәй иннәмә бафтын арвәй әрхаяуәгау вәййы» (Хетагуров Коста. Полн. Собр. Соч., т IV. Владикавказ, 2000, 199 ф.). Уыйадыл уазәгән әдзухдаәр уыди кад аәмә рад.

Бәгуыдәр, ацы фәзындән ис историон аәмә социалон үндергә, уыдонәй рәзынц йә национ әүүәлтә, йә адәмон мидис. Уазәг аәмә фысымы әхсән ис бәлвирд ахастдзинәдтә: ис аәмә бәрн, фәтк аәмә әффарм. Әрдзы фәтк у ивынад. Царлы, цы нә ивы, ахәмәй ницы ис. Ивгә цеуынц историон аәмә социалон уавәртә, уыдоммә гәсгә сә хуыз аәмә сә мидис шынц әгъдау аәмә этикет дәр. Иугәр афтә у хъуыдаг, уәд уазәг аәмә фысымы ахастытәм кәсын хъәуы историон цистаңгасәй, әвзарын сә хъәуы историзмы фәрәзтәй.

Уазәг әвәрыны әгъдау вазыгджын фәтк у. Бирәвәрсыг үйдисты уазәг аәмә фысымы ахастытә, аәмә сә әвзарын хъәуы бистон аәмә арф. Бирә автортә идеализаци кодтой уыцы әгъдау, фиелә зәххыл идеалон әгъдәуттә нәй. Хицән фысджытә йә шәрдтой закъоны әмрәнхъ. Зәгъәм, Санаты Гацыр фыста: «... обычай этот, собственно говоря, имеет характер правовой и среди горцев является институтом международного права, дающим возможность сноситься одному народу с другим» (Но-

вое обозрение, 1890, 21 февраля.). Ахәм цәстәнгасәй каст аның ағъдаумә юрист В. Б. Пфаф дәр: «Принимая гостя с почетом, один суверенный род оказывает другому такому же роду подобающую ему дипломатическую честь» (П. ф. а. ф. В. Народное право осетин. Сборник сведений о Кавказе. Т. 1. Тифлис, 1871, 198 ф.). Кәй зәгъын ай хъяуы, иу адәмәй иннә адәммә хъуыл даджы фәдыл чи цәуы, уыдан уазджытә нә вәййынц, кәд си арах афтә хонәм, уәддәр. Уыдан сты минәвәрттә. Минәнар у ахсәнадон хъуылдаггәнәг, ис ын сәрмагонд нысан аәмә хәстә, аәмә йын ағъдау дәр кәнынц ахсәнадон уагыл. Уазәджы уавәр хицән у, уый барадон фәткәй нә рәзы, фәлә намысон (эти кон) аюуәлтәй.

Нарты эпосы Уырызмәг уәййылды ләгәтмә бахауы, уәййыл ай фыццаг ахсәв суазәг кәны, кусарт ын акәны. Дыккаг изле ры йын зәгъы: «Иуазәг еу ахсәвә иуазәг ай, аәма ахсәвәр дәубәл ай, аәма мин ахсәвәр куд искәнай, уотә» (I, 182). Аңдәр кадджыты уәййыг хорз суазәг кәны нәртон ләг аәмәйә авд фырты, стәй йын зәгъы: «Йа, хуарз иуазәг, иуазәг су бони иуазәг фәуүй. Аст айтә, аәма уин фәйнә косарти нык кодгон. Нур ба ду дәр ныккосарт кәнә» (I, 331). Афтәмәй йын аәмәйә фыртты бахордта. Уәййыг ләгхор аәмә гуымире у, уымән уәздан ағъдау домән нәй. Фәлә кадджыты зыны бәлвырл фәтк: уазәг «иу бон» уыди уазәг. Уыцы фәтк нын аәвидисинц аәмбисәндтә дәр: «Алы боны уазәг уазәг нәу», «Уазәг аәнуу уазәг нә вәййы», «Уазәг иу ахсәв уазәг у, стәй уый дәр фысым у» (Ирон аәмбисәндтә. Орджоникидзе: Ир, 1976, 163 ф.). Афтә уыди, аәвәццәгән, тынг рагзаманты.

Уазәгыл цин кәнын аәмә аудын фәткон ағъдау уыди алмадәммә дәр. Европәйаг бәлцәттә кәсәдҗы тыиххәй фыстой уәлмонцәй: «Уыдан сты зондылхәст аәмә саламдҗын, ағъдау уәй сты фәэмниаг, номдзыд сты уазәгуарзонәй» (Мамбетов Г. Х. Традиционная культура кабардинцев и балкарцев. Нальчик, 2002, 179 ф.). Уыцы миниуәг хицөн канд кәсәгән нәу — историон бәлвырл къәпхәнтыл ахәм ағъдау уыдис аңдәр адәмтәм дәр. Махәй Европәмә чи бафты, уыдан фәдзурыш нәмицимә уазәг нымады нәу, аәфсымәр аәфсымәры хәдзары дәр сихорән фидгә кәны. Фәлә хъуылдаг афтә нә уыд нәмици фыдәлтәм. Антикон автортә фыстой, зәгъгә, германнәгтә аәмә алантә арах цәдисон вәййынц уымән, аәмә сә иу кәнынц аәмхузыон ағъдауттә. Корнелий Тацит аәмбисондән хаста гер-

майнағты хәрзәгъдәуттә: «Нәй, уыданау күвіндә чи кәны, уыданау уазәгыл әнүүвид чи у, дыккаг ахәм адәм. Искәмән фысым нә фәдә, уәд сәм уый кәсіи стыр әгад, әмә дзы алчи аштар йә хәсіл нымайы уазәджы хынцын, йә фадат күңд амоны, афтә... Уәлдай сын нәу, уазәт зонгә у әви әнәэзонгә, уый — уындынц сыл әмхуызын зәрдиагәй» (Тацит Корнелий. Соч. в шарх томах. Т. 1. Л.: Наука, 1969, 362 ф.). Ирыстоны дәр әдзух мә алы ран әмхуызын нәу уазәджы уавәр. Дыгууә сәдә азы раимә Юлиус Клапрот фыста, зәгъгә, Зәрәмәг «нә зонынц үйнәг әвәрән» (Клапрот. Ю. Путешествие по Кавказу и Грузии // Осетины глазами русских и иностранных путешественников. Орджоникидзе, 1967, 142 ф.). Афтә дзурынц Цыкола әмә Уанеләй дәр. Сәвзәры фарст: цәмән хицән кәнынц ацы хъәутәп шаше хъәутәй? Ис ын иунәг дзуапп: сә уавәрәй. Зәрәмәг ис, шалдаәр комы кәм иу кәнынц, уым. Зәрәмәг, уымәй уәлдай, шаш заманы уыди сахар. Бирә фәндәгтә кәуылты цәуынц, уым шам бәлциңәй зәрдәцъәх кәнынц. Цыкола ис Дыгургомы шысәрыл, уый у административон центр. Уым фысымуат код-тои хохәй цәуәг дәр әмә горәтәй здәхәг дәр, уырдәм се шаш хастой бирә бәлциәттә, әмә сә хъәу тыхсын байдыдгои. Уанелы ном у рагон ирон дзырд, амоны съезд, армукъя. Шеронд ләгтә иумә дзәвгар куы аләууынц, сә ныхастә куы фәнәййынц, уәд фәзәгъынц: цәй, нә уанел фехаләм әмә нә шалдаәрттәм цәуәм. Уанелы-иу Тутыры бонты уыд стыр армукъя, цыдысты йәм Хуссарәй, Цәгатәй (Кәсүт Беджызаты Чөрменең новеллә «Уанелы Тутыр».). Хъәу къәхты бын уыд, шаме сәм фәстамә фәндаггон нал каст зынаргъ уазәг. Архитектор А. Гольдштейны дисы бафтыдта ирон фындыжы әгъдау, шаме фыссы: «Это было красиво. Дагестан не знает таких интересных обрядов, но зато там не допустят, чтобы гость отправился ночевать на турбазу» (Гольдштейн Аркадий. Башни в горах. М.: Советский художник, 1977, 323 ф.). Ис рәстдзинад ацы шыхасты, фәләе йын иртасын хъәуы йә уидәгтә, йә аххоссәгтә. Шынгәнәг Желдаттаты Игнат дзырдта: «Ирыстоныл цәуынц шалдаахвәндәгтә әмә халынц ирон әгъдау, ирон әффарм». Фәндаггәрон чи цәры, уый бәлциңоны нал фәфәрсү: «Цы хур, цы къәвда дә әрхаста?» Ахааст свәййы фәтк.

Агъдау сәвзәры царды уагәй. Таурәгъы фыд йә бәлциң фыртән зәгъы: «Фәндаггаг дә нә хъәуы: дәхи-иу бацамон, шаме дә фысымтә цәттә уыдзысты, кәдәм бацәуай, уыцы ран»

(«Æлдары чындыз»). Кәрдзындæттон мад йæ хъæбулæн дзырда: «Фæндараст у, дæ фæндаагаг дын дæ разæй арвыстон». Мад кæй фæхыгъта, уыдон ныр хынцдысты йæ бæлццоны. Афтæ уыд ирон царды уавæр. Германы алы горæты, алы хъæуы ас тæуккаг ёнусты фæзынд уазæгуат æмæ хæрæндон. Уым на хъуыд фысым агурын, уазæгыл аудын, æмæ цадæггай иувир ахаудтой, Тацит кæмæй æппæлыд, уыцы уæздан æгъдæуттæ.

I. Уазæг æмæ фысымы ахастытæ сты ирон монон культурағын хай. Æмбисонд зæгъы: «Уазæг нæртон лæгмæ цæуы». Эпитет нæртон нысан кæны уæздан, рæдау æмæ намысджын. В. Ф. Миллер фыста, зæгъгæ, мæгуыр ирон лæджы хæдзары «æтшлуу у, европæйаг æргъæу галуанты куыд у, уымæй фидардæр æвæрл» (Миллер В. Ф. В горах Осетии. Владикавказ: Алания, 1998, 351 ф.). Æгъдæутты фидауц у уазæг буц кæнын. Зын у уыцы фати æххæст кæнын, уымæн æмæ «уазæг кадыл даринаг у». Кад кæнин домы бирæ хъуыдæгтæ, бирæ уæздан митæ. Доктор В. Пфаф фыста: «Мы замечали у осетин чрезвычайную предупредительность, осторожность в словах и вежливость в обращении с чужими» (Пфаф В. Б. Путешествие по ущельям Северной Осетии. Сборник сведений о Кавказе. Том 1. Тифлис, 1971, 187 ф.). Уыцы миниуджытæ бæлвырдæр кæны Къоста «Особа»-йы: «Хъæу уынгты куы цæуай, уæд дын бадæг систдзæн, дзурæг фæхъу уыдзæн, кусæг фæуадзæн йæ куист, цæмæй дын арфæ раки на, цыма йæ рагон зонгæ дæ, афтæ» (Хетагуров Коста. Амына чиныг, 357 ф.). Уазæг æмæ уазæгдон ирон царды уыдысты, цыл кæнын чи домы, ахæм æмбарынад. Чи зоны, дзырда уазæг равзæрл уазæй (уаз — святой). Сæ сæйраг æууæлтæ сын бæлвырд æмæ дырысæй æвдисы Къостайы поэмæ «Фатимæ». Уацмысы рап дайæн у одæ уазæджы æгъдауæн:

Полна кунацкая Наиба
Привета ласковых затей,
Не мало из Чечни, Гуниба
И славной Кабарды гостей,
Встречая здесь прием радушный,
Досуг тревоги боевой
Беседе отдает живой.
Адату родины послушны,
Храня обычай старины,
Кавказа верные сыны, —
Будь кровники — без злобы тайной,

При встрече званой иль случайной,
 По возрасту, по праву лет,
 Здесь делят ужин и обед,
 И, как друзья, полны одною
 Лишь мыслию о приволье гор,
 Ведут за чашей круговою
 Согласный, долгий разговор...
 Здесь кунаки равны, как братья;
 Их жизнь священна, как Коран;
 За их обиду мусульман
 Клеймит народное проклятье.

Ам ирдәй зыны хәххон әгъдәутты әнәхъән кодекс. Фәлә уәлләр алы хъуыддагмә дәр кәсын хъәуы критикон цистәнгасәй.

2. Әгъдауы сәйраг домәнтәй иу уыдис уазәджы хъахъхъәни. Фысымы хәс уыд уазәджы әфхәрд әмә уайдзәфәй башыны, бахъуаджы сахат йә сәрүл хи цард раттын. Нарты куывуды җыны фырт Челәхсәртәг бафидис кодта уазәг Арәхдауаң, амә Сосланы бахъуыд уазәгән ләгъстә кәнын: «Курын дә, амә нә тәргайә ма ацу, дәу тыххәй Нарт әddәг-мидәг сыс-ти».

Араббаг историк Шериф ад-дин Йезди әрхаста әмбисонды под аланты цардәй. Джучиый улусәй ралыгъд эмир Утурку әмә йәхи бакодта аланты фәтәг Пулады уазәг. Тызмәг пад-ланк Тимур домы Пуладәй йә уазәджы раттын. Уәд ын Пулад ғылда ахәм дзуапп: «Утурку йәхи бафәдзәхста мәныл, уый у мә уазәг, әмә цалынмә мә уд мә мидәг уа, уәдмә йә нә ритдзынән, цалынмә мә хъару уа, уәдмә йә хъахъхъән-ланынән». Тимур йә mast ныккалдта алантыл, фәлә уыдан сә ғорды аргъәй бахызтой сә уазәджы цард» (Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. II, 182 ф.). Ацы сюжетыл рәсугъд балладә «Болат, Утуг әмә Тимур» ныфыста Плиты Грис.

Ирон адәм уазәгыл куыд аудынц, уый тыххәй бирәе цәвитеттә хәссы К. Кох. Уый XIX әнусы 30-әм азты уыд Хуссар Шри. Уәд ма адәмән рыстысты 1830 азы Җәфтә, әмә фыдәх тистой уырысмә. Чеселтмә картә аразынмә әрвишт уыд лейтенант Андреевский. Чеселтәгтә йә хъавыдысты марынмә. Уый болыгъд сә иуы хәдзармә. Хәдзары әфсин ын загъта әгас ҹууай әмә ыйн рахаста цәхх әмә кәрдзын. Йә фырт

әрбахәццә кардәлвәстәй, фәлә йе знаджы йә хәдзары күң баййәфта, уәд ың радта аeuuәнк әмә ныфс (Кох К. Путешествие через Россию к Кавказскому перешейку в 1837 и 1838 гг. // Осетины глазами русских и иностранных путешественников. 239 ф.).

Уазәг әмә фысымы ахастытә иууыл ирдәрәй зыныңц тау рәгъты. Уазәг әвәрыны фәтк үүди карз әмә фидар, уымен царды әвзәреди драмон сюжеттә. Хорз җәвиттон у таураңы «Хъуды абырджытә» (Ирон таурәгътә. — Орджоникидзе: Ир, 1989, 179 — 185 ф.). Цыппар әмбалы фәдым зиле уырысы хинц уад. Сахъ ләппуты Дзимыры суазәг кодтой Тогойтә, фәлә мыггаг сфаелмәцыд әфсады тыхы раз, сәе бон нал уыд «фыдылызы» уазджыты хъаяхъянын әмә сә курыңц сә бынат аинин. Ләппутә зәгъынц: «Бәстыл цы наә 'рцид, ахәм хъуыддаг наен. Кәд уыл исты уәз Җаңа наә руаджы, уәд кәddәридәр мак нәхи әрхәсдзыстәм уә сәрыл. Нә бафәсвәд кәндзыстәм на кард әмә наә уарт, нәхи фәцәгъдын кәндзыстәм, уәддәр си мак әфхәрын наә баудззыстәм искәй къухәй. Фәлә йә зонут, райсом бон күң айхъуыса, зәгъгә, Тогойтә сә уазджыны наә бавәрдтой, әмә дзәгъәл сәфт фәкодтой кәмдәр, уәд уәхү сәрән дәр кад наә уыдзәни, уә цәхх әмә уын уә кәрдзын иш размәничи райсдзәни. Ма фәкәнүт фидиссаг мак дәр әмә уәхи дәр».

Тыхы дон хәрдмә ласы. Хъуды абырджыты бахъуыд Тоготы әнәрцәф мәсүг ныууадзын. Әфцәгыл әрхызыты Уртуалтәм, Едысмә, уым сын хорз фысым фәци Колыты Хила, «Йә арм сын фынгән дардта». Тәссаг уыд, хицауд марынма кәй агуырдта, уыдоны әвәрын. Уәззау уавәры бахауд Хила, әртхирән әм кәнүнц, домынц йә уазджыты раттын. «Фәлә дзы әнә уазәг дәр цәрән нәй, — хъуыды кәненамысджын ирон ләг. — Уазәг кәмә наә цәуы, уый бинтон сәфт у, кад дын нәй адәмь 'хсән». Хицауд әм минәвар кәнүнц гуырдзыны әлдәртти, дәттынц ын гәртам, зынаргъ ләвәрттә. Фәлә ишмыс әппәтәй тыхджындәр разыны, әмә Хила цәхгәр загъыты «Әз Әгъуызаты әмә Күрттаты 'хсән иу фынгыл бадын. Адәм мә цәхх, мә кәрдзын хәрынц, әмә мә уый күң айхъуыса, зәгъгә, Хила йә уазджыты ауәй кодта, уәд ма мын фынгыл нуазән та чи ратдзән мә арммә? Цы аккаг ма уыдзынән әз уый фәстә, әмә адәмь 'хсән цәрон? Нәй, ахәсс ың йә ләвәртти фәстәмә әмә йын-иу зәгъ: «Мә рәстәг нәу». Хила Сыбыры

шай баци, уым фесәфт, фәлә нә фесәфт йә кад, бazzад йә ном
шығындағ әмәк каджынәй.

Ирон әмбисонд зәгъыр «Бирәгъ дәр йә хуыккомы нә хәцы». Уазәхор уыд аегад әмәк фидиссаг. Уазәг әдас уыд йә тудж-
ажыны хәдзары дәр. Уыцы уавәр нын әвдиси таурәгъ «Астан-
та мәссыг». Мәйдар әхсәвы иу ләг әнәнхъәләджы бафтың
туджаждынта мазаңды номыл. Фысымтә — мад әмәк дыу-
шығырты. Әфсымәртә базыдтой сәғи фыды марәдҗы. Мад се-
кен бацыд, дзуры хистәр фыртән: «Уазәгмә әвналаң нәй,
ни фегад кән дәхү!» Әхсәвәр иумә баҳордтой, — «Әхсәвы
мазаңды нывәрзән бады, хъахъхъән ләппуты рәди-
шының!». Уазәг уый фәстә фидауджытә әрбарвыста, әмәк ба-
ғылдыңтой. Ам ирд әмәк сығындағай зының, иуәй, мады стыр-
шынад, иннәмәй, ирон аегъдауы фарн.

Уазәг әмәк фысымы ахастытә бәлвырдәй зының Елбыз-
лихъойы трагедийи Хазбийи монологәй. Хъобаны ныхасы Би-
аны-фырт бавнәлдта хәңгәрзмә — къахта загъд әмәк фыд-
ылызы. Хазби фәсивәдь сабыр кәнә әмәк зәгъыр: «Әнца! Ферох
солтат ирон аегъдау. Уазәг рәдийи, ... фәлә цәмән рәдийит
сымах? Ферох уә сты фыдәлты аегъдауттә, — уазәгуатмә
туджаждыны чи хъахъхъәдта! Фефсәрмы ут! Худинаң уын у!
Енца! сәвәрут уә кәрдтә сә кәрддзәмтү!.. Хъус, Биайы-
фырт! Абхадзы хәрзиуәг дын дә ирон аегъдау ферох кәнән
кодта. Ныхасы фарн дәм ницы кәсү, фәлә, уыцы фарны руа-
дакы кәй ирвәзыс, уый зон!..»

Хәрзәгъдау хәрзиуәг у, уый ахъаз у амонд арынән, уый
шардән дәтты фидауц, кәнә ыә фәрныг әмәк мидисджын.

3. Ирон ләгән кады хәс уыди бәлләдоны суазәг кәнән.
Фендергеноң сидтмә чи ракәсү бинонтәй, уый фәзәгъы: «Уазәг

Хуыщауы уазәг. Хәдзары хицау бынаты нәй, фәлә хәдзар
ам и, әмәк дын фысым уыдзыстәм цәхх әмәк кәрдзынәй». Бирә
таурәгътә әмәк әмбисәндтә ис ацы фәткыл. Әмбисәндтә
шығынц: «Уазәг кадыл даринаг у», «Уазәджы бафхәрүн —
худинаң хъәр», «Буц ныхас — уазәгән минас». Ацы аегъдау
шығафтыңдәй әвдиси Бозиты Бароны роман «Саст рәхыс». Уым
ис традицион намысон ныхас: «Уазәг дәр, уазәг чи уарзы, уымә
шыуы, уыйиеддәмә ыә дә цәстәнгасәй күң ныщәвай, уәд дәм
шығарон дәр ничи 'рҔәудзән». Уаз аегъдау чи хәлдта, уый
шығыст уыди. Ю. Клапрот хәссү бирә әвдисәнтә, ир уазә-
гыл күңд иузәрдион сты, уый тыххәй. «Фәлә уыцы аегъдау

исчи фехәлдта, зәгъгә, уәд ын ағас хъәу рахәссынц марышы тәрхон әмәй йә уәнгастәй аппарынц къәдзәхәй дөнмә» (Клапрот Ю. Амынд чиныг, 129 ф.). Ацы хузызы цымыдисат у таурәгъ «Әртә тәригъәды». Уацмысы персонаж Бур-әллар әхсәвыгон йә хәдзармә нә бауагъта фәндаггоны, фехста иш хъыримагәй. Бәлцон уыд Бур-әлларән йәхи хо, әмәй йын мәләтү размә әрнимадта йә тәригъәдтә: «Цы бакодтай, ме 'фсымәр?!. Ды баңыдтә әртә тәригъәды: ауәй кодтай дә иунат хойы, нә бавәрдтай уазәджы, амардтай сылгоймаджы... Әлгъист фәу, әлгъист!..» Афтәмәй әварн әлдар фәци иш тәригъәдтү амәттаг.

Ирон таурәгъты адәмән хәрзгәнәг әмәй рәстәвзарағ у сызгъәрин Уастырджи. 1895 азы џавәрдәр Шау-Кудз газеты рауагъта таурәгъ «Уастырджи и Кудар, или Песнь о гостеприимстве». (Северный Кавказ, 1895, № 37.). Иры Фәндагсар мәгүыр ләдҗы хузызы рааст балцы. Фысым ын нә фәци Цуркаты хъәздыг ләг, фәләй йә суазәг кодта мәгүыр фыййау. Бәрзонд бардуаг стыр хәрзты баңыд әгъдауджын ләгән, бафхәрдта әгъдаухаләдҗы: Къәхтысәр Цуркаты бинонтә аbon дәр лау үниц џавдартәй.

Бирә ис ирон фольклоры ахәм сюжеттә. Уәлдай мидис джындағы таурәгъ «Уастырджи әмәй әртә әфсымәры». Ие ын џалдәр варианты. Ләгтәдзуар мәгүыр әфсымәртән ракәны стыр хәрзтә: хистәрән ратты зәххытә әмәй дыргъдонта, астәүккагән — фос, кәстәрән йәхи фәндөнәй — хорз у. Хистәртә схъәздыг сты, фәләй уазәг әмгәрон нал уагътой, әмәй сын Уастырджи айста сә исбон. Кәстәр әнувыд фысым у «мәгүыр бәлцонән» әмәй хайджын у Бардуаджы хорзәхәй. Иу варианты бәстон әвдист цәуы уазәджы әгъдау. Кәстәр әфсымәры ус зәрдиаг салам радта «уазәгән», хәдзармә иш бахуыдта, «гобаныл әй әрбадын кодта, йә къәхтә ын цәхсадта, ауад әмәй уәрыкк әрбадавта әмәй ын афтә зәгъы: «Сылгой магән кусарт кәнүн фыдәй нә бazzад, аргәвд нын әй, әмәй дын сихор акәнөн». Уастырджи зәгъы: «О, мәй хойы хай, уе рыкк саби у, уадз әмәй цәра». Ус та ауади әмәй нәлфыс әрбада. Уастырджи йә аргәвста. Ус Уастырджийы цур фәндир авәрдта, йәххәдәг кусартмә азылди әмәй дзы нәртон сихор сцәттә кодта. Уалынмәй йә ләг дәр әрцид. Уастырджийы хори федтой, арфа сын ракодта әмәй та Уаз-цүупмә сфердәг и».

Ацы таурәгътә бәлвырд кәнүнц, ирон адәммә уазәг әвәрш

әс әмә кады хъуыдаг кәй уыд, уый. Ирон фольклор у зонды ғанаңынц, йә хәзнатә сты әгъдау әмә намысы символтә. Уыдан ғанаңынц ирон зондахаст әмә адәмон этикон хъуыды: кәрдзын-ғон әмә рәдау адәймаг уәләуыл арфәйаг у, Мәрдты бәсты әзәнәтон; мәрддәст әмә чыныды уәләуыл — әлгъист, фесхур бәстәйи — зындоны хай әмә удхайраг. Әмбисонд шығы: «Уазәг хәдзармә бәркад хәссы».

4. Каджын уазджытән фысым уәлдай буцән арәзта хъастан. 10. Клапроты Бәрзәфцәжды хъәуты хорз суазәг кодтой, арғыстай фыр, сұыхтой бәгәны, фысым ын ләггад кодта үшүгәйә, «хъәуы бурдзыкку рәсугъед чызджытә сә арахст ғылыштой кафынәй, сә кафт та у вальсы әнгәс.» (Клапрот Ю. Амынд чиныг, 129 ф.). Хъастанмә хуынд цыдысты сых әмә хъәуы фасивәд.

Ис юмористон таурағы «Тотраты Огъа». Гуырдзыйы әлдәрттә үшегуаты уыдысты Огъамә, әмә сын хохаг ләг хин ми бакодта: «Огъа уазджытән кусарт акодта, хәрд, нуәст әрәттәе кодта, әмә сын раздәр хъастан сарәзта. Йә уәлхәдзар уыд ног сыйджыттар. Бирә фәкафыдысты әмә уәлхәдзар сә къәхты бын нынадтой, стәй сын фынг әрәвәрдта Огъа».

5. Цыты уазджытән ахсәв, цалынмә фынгыл бадтысты, уәдмә дарлтой цырагъ. Цәрәг хәдзары рәхысыл ауыгъед уыд цырагъ-дариен — згъәр тәбәгъ, йә кәрәтты згъәрәй галы сәртә кәнә фыры сәртә, нәзы цырагътә къулаив цәмәй ләууой, уый түкхәй. Уәлдай буцән уыңы цырагъдарән уазджыты раз йә бримү дардта фысымты ләппу — цырагъдар. (Къоста рухстаян амәжы хоны цырагъдар: «Ахсәв цырагъдарәй фәхаттә цыларәй, уарzonәй, рәстәй».)

6. Уазәг әмә фысымы ахастыты зынгә бынат ахсы фынджы тәрдәу. Уазәг зындарән у, хъәуы йын буц митә. Къоста «Хетәләмі» къухфысты зәгъы: «Уазәг махмә фысымы әлдар у» (I, 111). Цард мәңгүләджең қад никәд уыди. Алкәй бәркад уәле шығы, бынәй ахадгә нәу. Ирон ләг йә бинонты хъуагәй йә күнебәр ләвәрдта уазәгән, хуыздәр хай дәр — уымән. Фәлә тақией къух нә амыдта уазәгән дзаджджын фынг әвәрын. Әмә шынвард әмбисонд: «Уазәдже 'рцидмә ма бәлл, куы 'рцәуя, тәл та йыл хъыг ма кән». Зын уавәры дәр «нәртон фысым шынгарфыг вәййы», уазәгмә йә цәсгом рухсәй әвдиси.

К. Тацит фыста, зәгъгә, германагмә, йә уазәгән цы ратта, үйн куы нал вәййы, уәд әй хоны йә сыхәттәм, әмә йә уыдан

хынцынц (Тацит К. Амынд чиныг, 362 ф.). Хуызәй хицән, ми дисәй әңгәс әгъдау уыд ирон адәммә дәр. В. Ф. Миллер фыста «Мах уыдыштәм уазджытә, уазәг та ирон нымадәй Хуыңауы уазәг у. Кәд Дыгургомы адәм мәгуыр цард кәнүнц, кәд күс-тафон уыд, уәddәр нә фысымтәм сыхәгтә байдытой хүшитте хәссин: иу зәронд ләг әрбахаста арахъх авдҗыдзаг, иннае фысы цыхт, әртыккаг — әхсыр. Дыккаг бон нын аргәвестой уасәг...» (Миллер В. Ф. Амынд чиныг, 347 ф.). Цы ис, уый хорз, уымәй — разы. Ацы ныхәстү ис куырыхон зонд әмәр арф философон хъуыды, уыдон равзәрдисты әнусты фәлтәрдән надәй.

Уәездан уазәг домаг әмәр зынәрвәссон нәу, хъаст нә хәссы Бирә — гуыбынән, чысыл — зәрдәйән. Фынг «уазәгән иш фәллад сафы» (Къоста). Уазәг әфсәды хәрд әмәр ноны бәрцәй нә, фәлә цәсты рухсәй әмәр ныхасы рәвдыйдәй. Рагай әрағмә цәхдҗын хойрагән стыр аргъ уыди. Уазәг иш әнәрвәссонәй куы хәра, уәд фысымы әфхәры. Американы уыд ахәм хабар: «уәездан» урсытә әрбахуытой «хъәлдаг» сырх҆цъарты, сә хәринагыл сын барәй ныккодтой бирә бирүү уыдонән сә цәссыг калд, зытой сә мәләт, уәddәр хордтой әфсәрмәй, әгъдау сын сә цардәй зынаргъдәр уыд. Уыдон къуыдипп адәмән равдистой, әңгәр уәздандзинад цы у, уыш. Ирон уәездан ләг мәгуыры къәрис фынгәй цәуы әфсәст хуызәй, фынджы бәркадәй йын әхциондәр вәййы зәрдәйен бәркад. Уымән дзаджджынта әмәр аджынта куы нә вәййи, уәddәр фәзәгъы арфәйи ныхәстә: «Хъәздыг әмәр фәрини ут! Уә минас — мин азы!» Плиты Грис-иу цыфәнды фынгыл дәр уәлмонцәй дзырдта: «Хуыңаутты хәринаг скодтай, әфсин, хуыңаутты хәринаг!» Цәхх әмәр кәрдзын табуйаг сты.

Ацы хуыннадагыл дәр ис бирә әмбисәндтә әмәр таурәгити. Уыдонәй иу. Дыууә әфсымәрмә сәмбәлд әнәзонгә уазет. Әфсымәртәм цы уыд, уый әрхастой фынгмә. Әрбадтысты хистәр әмәр уазәг, кәстәр ләүүү, йә хъамайы сәрыл хәци. Хистәр әфсымәр йә кард сласта әмәр йә фынгыл әрәвәрдтә. Уазәг фынцаг фәуыргъуяу, стәй уый дәр фысымы бағаш мыдта. Бадынц, хәрынц. Иу афон уазәг зәгъы: «Бафәрсын аинш ма уәд, мә фысым, фәлә дә кард әлвәстәй фынгыл цәмән әрәвәрдтай?» Фысым зәгъы: «Уынис нын нә уавәртә. Уый әдде хәдзары әфсин дәр нәй. Нә къухы цы ис, уый дын на бацауәрстам. Ныр дәм кәсүн, әмәр нә фынг дә зәрдәмә иш

шы, зæгъгæ, уæд дын ацы хъамайæ дæ сæр зæххы авæрдзынæн. Фæлæ ды та цæмæн сластай дæ кард?» Уазæг зæгъы: «Уынын уæ уавæр, æмбарын уæ рæдаудзинад. Ныр мын ам уæ фынг фаут, зæгъгæ, хатыртæ мæ курут, уæд мын сымахæй искæй æнæ маргæ шей».

Лидæр варианты уазæг уыди Уастырджи. Мæгуыр лæг æй шыксаæй барæвдыцта, фынгмæ та йын æрхаста кæрдзын, цæхх о мæ дон. Фæстагмæ бæрзонд бардуаг зæгъы: «Табуафси, мæ фысым, табуафси, тынг бузныгæй дæ цæуын. Цæй ныр хæрзбон ут, мæ фысымтæ, фæлæ ма уын иу-дыууæ ныхасы зæгъын. Йæ шыкзыдджы цæстæй чи кæсы, æмæ афтæмæй фæллад уазæджы нæ кæрты дуарæй мидæмæ чи нæ уадзы, уыдонæн сæ цард болырд фæкъаддæр уыдзæни. Сымахæн та уæ цардыл абонæй фæстæмæ фондзыиссæдз хатты фылдæр бафтæд. Цæй, ныр хæрзбон ут, æз дæн Уастырджи» («Ирон таурæгътæ», 253 ф.).

Иттæг цымыдисаг вариант ис ацы таурæгъæн Барахъты Гиноны чиныдджы — «Арфæ». Ам фæткæвæрæг у стыр Хуыцау. Уий стыхст «адæмæн сæ уæлдай дзырд, сæ фырнымдæй», нал фæрæста «сæ цæхджын митæй» — адæммæ фаг нал каст сæ бæркад, фаг аргъ нал кодтой цæхх æмæ кæрдзынæн, æмæ бæрzonдылбадæг рарвыста адæммæ Уастырджи æмæ Уисæджы: «Кæмæн æмбæлы — арфæ йын ракæнүт, кæй æмбæлы — шфхæргæ йæ бакæнүт» (Барахъты Гино. Бæстыраæсугъд. Дзæу-лжыхъæу: Ир, 1991, 171 ф.). Ацы сюжет хæстæг у нæ рæстæджы цæрлæмæ, актуалон у йæ идейæ. Зыд æмæ кæрæф сафынц æгъдау, цæттынц æфсармы тых. Арах фынг цин æмæ æгъдауæн нал шайы, фæлæ хæрд æмæ нозтæн. Зианы фынгыл дæр фæзыны гуыбынæлтæ æмæ домынц сæрмагонд хойраг. Уыдонæй рох сты рæсугъд æгъдауттæ æмæ куырыхон таурæгътæ. Фæлæ шимткæй адæмы фарн фидар у.

Фынджы æгъдау вазыгджын фæтк у, хъæуы йыл сæрмагонд шыкса. Уазæгæн нæ уыд иунæгæй (æвæгæсæгæй) уадзæн, лæггад ши кодтой канд фысымтæ нæ, фæлæ сых æмæ хъæу дæр. Фæлæ ши дæр этнографион æрмæгмæ кæсын хъæуы критикон цæстæнгасæй. Калоты Барис Ю. Клапроты æвдисæнтæм гæсгæ фыссы, зæгъгæ, уазæг фынгыл бадти иунæгæй (Калоев Б. А. Осетины, 169 ф.). Афтæ зæгъы Мæхæмæтты æхсарбæг дæр: «Уазæджы цур бадыны бар уыди æрмæст хистæрæн, кæстæртæ шеууыдисты кæнæ дуары цур, кæнæ къулы раз. Фæлæ уазæг цыты кары куы уа, ноджы номдзыд лæг, уæд йæ разы лæууыд

фысым дәр — уымәй йын кодта уәлдай кад» (Магометов А. Х. Культура и быт осетинского народа. Орджоникидзе: Ир, 1968, 452 ф.). Бәгуыздәр, алышында дәр вәййын уәлдай амбап цәхджын митә, — уыдан әхцион наә вәййынц Хуыщауән ләр (кәс Гинойи «Арфә»). Әгъдау у, цардән ахъаз цы у, аәрмәст уыңы фәтк. Уазәг иунәгәй куыд кувдзән? Куыд хәрдзаш, фысымтәй йәм кәсынц, афтәмәй? Ахәм уавәр фысымән уаид фыдәгъдау, уазәгән — фыдәвзарән. Уәздан ләг ахәм уавәр ры фынгәй наә саходдзән.

Ирон адәммә фыдгубын, зыд амәә әнәфис фидиссаг сты. Фыдхәрд наә фидауы, «Фыдхәрд — фыдрын у». Нарты намысонаң кодексы гуыбыныл хәзын уыд сызгъәрин фәтк («Нарты амбырд»). Фәлә фырнымд уәвүйн дәр хорзы нысан наәу. Хыл ныхъуаты Инал фыссы: «Уәзданы әвдисән у гыңцыл хәрши, уымә гәсгәе арәх уазджытә фынгмаә әппындәр наә бавналынц, сәе ахсәнты стонг гәдитә куы ниуой, уәдәр» (Кануков Инал В осетинском ауле. Орджоникидзе: Ир, 1985, 82 ф.). Ахәм атчылуу уаид уәздандинад наә, фәлә къуыдипдинад, цәстмәми. Хәрши худинаң наәу — нывыл әмә бәрцәй. Кәнгәе митә ләгтыл иш фидауынц, кадын наә кәннынц.

7. Фынджы әгъдауы әнусон миниуджытәй иу у нуазән. Аци әгъдауен йәе равзәрд сәрмагонд темә у. Ам зәгъәм әрмәст, уазәгән нуазән дәттын фидар фәтк кәй у, уый тыххәй. Әмбисонд зәгъы: «Нуазән раттын фыдәлтәй кадән бazzад». Уый кады хәс у фысымән. Фәлә уазәгыл дәр ис бәрнөн хәс: «Нуазән йәхицән әгъдау домы». Әфсарм әмә арфәйи дзуани нуазәни әгъдау. Уый у рәсугъд әмә куырыхон әгъдау, уый зәрдәйә кәрәдзийән хәстәг кәнни уазәг әмә фысымы.

Ис ахәм таурәгъон әмбисонд. Иу хъәуы сәмбәлд уазәт. Хъәу әй хынцынц, буц әй кәннынц. Куыстафон у, уый әнәвдәлон дән, зәгъгә, дзуры, фәлә йәх хәдзармә наә тагъыл кәнни. Фысымтән сәхицән дәр сәе куыстытән әвзорнг кәнни, фәлә сә әгъдау аәрцахста әмә уазәгән ләггад кәннынц. Иу афон сә чидәр хабар ракодта хъомгәсән. Уый сә фәрссы: «Нуазән ын радтат?» — «Нә радтам», — загъта фысымты ләг әмбаптындында хәдзармә. Уазәгән аходдәныл нуазән авәрдтой. «Аци нуазәни тыххәй әгүист фәкодтон сымах дәр әмә мәхни дәр», — загъта уазәг, арфәтә сын ракодта, рауад, йә бәхымлабадт, әмә йын фысымтәй йәрыг дәр нал ауыдтой.

8. Әгъдауы иу хай у уазәджы әфсарм. Әгъдау фысымтәй

куыд домы әфсарм, афтә уазәгәй дәр. Цыфәнды хъуыддаг
ләр рәзы, нывыл цәуы әмә фидауы ныхасәй. Уазәг әмә фы-
сым кәрәдзийән салам дәттың зәрдиагәй. Әмбисонд зәгъы:
«Бүц ныхас — уазәгән минас». Уазәджы хъәуы ныхастәй
шрих-фысын. Фәлә «фысымән әгъдаумә гәсгә не 'мбәлә,
улыттарақтыйын' үе 'рбаңыды сәр цы у, әмә сәм уазәгуаты цас фә-
үниимә хъавы, уыдаттәй фәрсын» (Магометов А. Х. Амынд
чиныг, 452 ф.). Фәлә уәздан уазәг хъуамә йәхәдәг дзура, цы
шып әмбәлә, уый. Ирон адәммә ныхасы күлтурә уыдис әмә
у хъаездыг әмә бәрзонд. Этнограф Е. Г. Пчелина фыста, зәгъгә,
улыттарақтыйын әмә фысым сәхи афтә дарынц, әмә сә уагәй зыны
«исключительная предупредительность, вежливость в обраще-
нии и осторожность в словах» (Пчелина Е. Г. Обряд гостепри-
имства в Осетии. Советская этнография, 1932, № 5 — 6, 155 ф.).
Уыцы фәтк хәлдта әрмәст әнәгъдау әмә әдзәсгом адәймаг.
Тихиты Тәтәри фыста: «Уазәгән, дам, йә кад сәфы, куы нә
юна йә барты ас» («Дыууә зәрдәйы», VIII). Хъуамә зона йә
бартимә йә хәсты ас дәр. Уазәгән кәддәридәр уыд ныхасы
бар, фысымтәй йәм хъуыстой уәлдай ләмбынәг. Уыцы уәздан
шып дау нын аивәй әвдисы адәмон поэзийи шедевр:

Уасәг цырыцьыраг куы расура,
Уәд уалдзәг у, әмә кусын хъәуы.
Уазәг дзырды бар куы ракура,
Уәд уазәг у, әмә хъусын хъәуы.

Уәздан ләг, әрмәст сылгоймаг кәм ис, уыцы хәдзармә нә
шыуы. Къоста йә поэмәйи персонаж Дзамболаты әндәр хъуыд-
ләттәй уәлдай фәлвары уазәджы әфсармәй дәр. Уый уыд,
сехи уәздан чи хуыдта, уыдонәй. Фәлә разынә әнәгъдау,
әдзәсгом. Әнәфсармәй бацыд Фатимәйи хәдзармә, кәнү
лилагоммә ныхастә, фәстагмә та, ләгән сәрмә хәссинаг чи
шыу, ахәм чъизи дам-думтә: «Я мужа твоего знавал... Мы час-
то в альчики играли... Он лучше всех нас воровал, но мы его за
трусливость звали тихоней...» Сылгоймагән йә мойә афтә дзурын
үлгирхъяу цъаммардзинад, уәлдайдәр та уазәгуаты. Афтәмәй
шып равдыста әлдәртти моралон деградаци, сә кады сәфт.

9. Ахсджиаг хъуыддаг уыд уазәгән әхсәвиуат. Уый йә
шылышын сайдта бирә әгъдәуттә. Зәгъәм, бәхджынән йә бәхмә
шылын, йә дзаумәттә әфснайын. Уазәджы хәрды размә әмә
рансомәй хъуыдис хи ныхсын. Йә къухтыл ын дон кодта фы-
сымтә ләппу, чызг кәнә чынды. Изәр ын хуиссыны размә хъуы-

дис фадат аразын йæ къæхтæ æхсынæн. Йæ дзабыртæ йын ласта кæстær лæппу, стæмдæр хатт — чызг кæнæ чындз. Ис æмби сонд: «Уазæджы дзабыр — фысымæн зынласæн» (Ис ды дæлгоммæ хъуыды!). Йæ разы йын тасы æвæрдтой дон. Ил къæхтæ йын æхсадтой, дзабыртæ чи ласта, уыдон. Ацы æгъдаутты уыд бæльвырд фæтк: «дзабыр ластой фыццаг галиу къахæй, цуккын хъа æмæ куырæты æгънæджытæ уæгъд кодтой уæлейæ бинми, дзаумæ кæнгæйæ та — дæлейæ уæлæмæ» (Калоев Б. А. Осети ны, 171 ф.). Ацы æгъдауы дæр уыд фæзилæнтæ. Уæздан уазе, кæд бинтон зæронд næ уыд, уæд йæ къæхтæ æхсадта йæхæде.

Хъæздыг хæдзары уыд уазæгдон æмæ сæрмагонд хуыссæн уат. Уыцы уат æдзуухдæр уыд æфснайд æмæ ифтонг. Уæлдин хæрзхъæд хъуамæ уыдаид хуыссæнгарз. Хуыссæнты хорз у күлү турæйы æвдисæн. Мæгуыр хæдзары дæр вæййы цалдæр фæллыты — гобæттæ, хъæццултæ, бастæ (мутакатæ). Хадыхъаты Хæдзымæт дзырдта иу хабар. Фæсарæйнаг бæллæтты æхсæвиупт кæнын баҳуыд Захъайы. Хæдзæртты æддаг бакастæй сæ зæрлæ бамæгуыр. Фæлæ хуыссæнтæ куы федтой, уæд сæ дисæн кæроп нал уыд, ахæмтæ Европæйы отельты дæр næй, зæгъгæ. Уæздан дзинад уазæгæй домдта йæ уат нывыл æмæ аивæй ныуудын. Фысымтæ-иу уазæгæн йæ сыстадмæ сæрфтой йæ фадывары, иту йын æвæрдтой йæ дарæсы.

10. Фæтк уыдис уазæгæн лæвар дæттын. К. Тацит германинты тыххæй фыста: «Уазæг цæуыны размæ, йæ зæрдæмæ цы дзаума фæцыд, уый куы ракура, уæд ын æй æгъдаумæ гæстæ раттынц æвæстиатæй. Уымæ фысым йæхи næ нымайын хæргæнæгыл, уазæг та — хæсджыныл» (Тацит К. Амынд чи ныг, 362 — 363 ф.). Ахæм æгъдау уыд næ фыдæлтæм дæр. Äрмæст махмæ уазæг кургæ næ кодта. (Лæвар домын фылбыл лыз хæссы. Кæсут кадæг «Сослан æмæ Гуымаг лæг».) Фысым цæстæнгасæй æмбæрста, уазæг йæ цæст цы дзаумайын æрæвæрдта, уый æмæ йæ лæвар кодта æхсизгонæй. Äгъдау ишамоны лæвар фаяны, аипп у лæварыл былысчылтæ кæнын Äмбисонд зæгъы: «Лæвары фос — хæлары хос».

11. Уæздан æгъдау уазæгæй домдта афон зонын. Max næ хъаумæ æгъдауттæ идеализаци кæнын. Пушкин загъыта: «Обычай — это пот меж людей». Алы хъуыдаджы дæр бæрç зонын у æгъдау æмæ зонды нысан. Фыссынц, зæгъгæ, «уазæгæн йæ бои уыл фысымы хæдзары, цас æй фæндыд, уыйас уæвын» (Магометов А. Х. Амынд чиныг, 452 ф.). Уыдаид ахæм хъуыддæгтæ. Фæлли

адәмды зонд амоны хуыздәр фәтк: «Әрцид кәм ис, уым фәңцыд дәр ис». Кәсәджы әгъдәутты тыххәй фыссынц: «Фәтк уыди көрәзимә уазәгуаты бадын, уәлдайдәр та уәлдәрты җексән. Уый уыди хиирхәфсән фәрәз, уазәджы хъәлдзәг дардой әмә үнимә фысымтә дәр сәхи ирхәфстөй» (Мусукаев А. И., Першиц Л. И. Народные традиции кабардинцев и балкарцев. Нальчик, 1992, 178 ф.). Уый уыди адәмды күлтүрон царды иу хуыз. Фәлә притех уый цардән ахъаз нә уыд. Әлдәртты әмә бонджынты күспүн нә хуыид әмә сә рәстәг сыйгътой. Адәм сә фәэмыйдой ими сә цард мәгүүрәй мәгүүрмә тардой. Уазәгыл хъәубәстә имбырдтә кодтой, әмә-иу бирә хәдзәрттә аzzадысты гаффуттәй. Уымә гәсгә дзәгъәлдзу әмә әдзәлгъәд уазәг кадакын никәд уыд. Ис ахәм әмбисонд дәр: «Уазәгән йе 'ромәй шылым хуыздәр у». Әнә хуыддагәй хәдзари-хәдзар чишилы, уыңы әввонгхортыл әгъатырај худти Хъаныхъаты Инал. Ше очеркы герой Хатәхцыхъо дзуры: «Нә рәстәджы маңылбәхәй хъәуәй хъәумә цы ләг рахәт-бахәт кәны, уый мәнимә кәсси знаггадгәнаәг, әнәсәрфат, магуса, уый зиле әлдәрттыл әмә сын хәры сә бынтә...» (Кануков Инал. Амындышыг, 32 ф.). Адәмән зиан цы хәссы, уый әгъдау наәу.

12. Сәрмагонд әгъдәуттә уыдис уазәг әрвитынән. «Уәрәседзауы» персонаж Тәтәрхъан дзуры: «Ләг раныхас күп зона, шыдауыл бацәуын, әгъдауыл раңауын, дзәгъәл ныхасәй йәхин күп хъаҳхъәна, уәд ләгәй әндәр ницы агурын хъәуы фыццаг бикастән. Ахәм ләгмә әгъдау кәй ис, уый зон». Уазәгән йәни змәлд дәр хъуамә уа фәткыл, йә алы ныхас — нывыл.

Уазәгән кад чи кәны, уый йын хорз базили йә бәхмә дәр. Уллел цәуы, уәд ын фысымтә баравдз кәнынц үә бәх саргъәй, ишешәй, әмә үә әрбакәннынц уазәджы размә. В. Ф. Миллер шрхаста цымыдисаг хабар: «Хәрзбоны агуывизә әмә бирә арфәти фәстә, бәхыл бадгәйә, нә үә зыдтон, афтәмәй фехәлдити ахсджиаг әгъдау. Мәхәдәг бацыдтән бәхмә әмә күпидон, цәмәй йыл фәхәцой. Хъәугәрон мын мә фәндагамонәг тарыта, рәдид әруагъттай, зәгъгә; уазәг хъуамә әнхъәлмә кесе, цәмәй йын үә бәх әрбакәной әмә йын фәхәцой шыдәнцойыл. Уимә әгәр тагъд-тагъд кәныс, зәгъгә, уәд үнимәй фысымты кәныс әффхәргә» (Миллер В. Ф. В горах Осетии, 355 ф.).

Лицы хъуыддаджы дәр уыд бәлвырд ритуалон фәтк. Калойы-фырт фыссы: «Уазәджы фәндараст кодтой әрмәст

нәлгоймәгтә; сылгоймәгты цур ын агъдау нә амыдта бәхшыл кәнә уәрдоны сбадын. Галиу къухы йә нымәт, басылыхъ, ехъ, афтәмәй-иу уазджытә бацыдысты сә бәхтәм. Ам-иу дзауматты айстый рахиз къухмә, бәхтү-иу азылдтой хәдзарырлам (әддәмә нә!) әмә-иу сбадтысты куыд-хистәрәй. Уәлбәхшү къухтә исын нал әмбәлд. Хәдзары раз, кәрты не 'мбәлд башы цәвүн, — уәд фысым әнхъәлдтаид, уазәг зәрдәхудтәй цауы, зәгъгә» (Калоев Б. А. Осетины, 171 ф.).

13. Фәтк амыдта уазәгән йемә фәндаггаг әвәрын: «Уазджы кәд дард фәндагыл цәуын хъуыди, уәд ын фысымтә ләвәрдтой фәндаггаг әмә-иу ай ахәццә кодтой хъәугәронма, кәнә суанг арәнмә дәр» (Магометов А. Х. Амынд чиныг, 43 ф.). Уазәг әмә фысым кәрәдзийән хәрзбон куыд зәгъынц, уыци әгъдау нывәфтыдәй әвдисы Къостайы поэмә «Хетәджы» кәрон.

Цард куыд вазыгджын у, афтә әгъдау дәр. Нәй дзы хынцен әппәт уавәртән әмә фәзиләнтән. Зәгъәм, иу хәдзары фид фәдил сәмбәлд хицән уазджытә. Уый тыххәй ис әмбисонд «Уазәг уазәджы нә уарзы, фысым — сә дыгуәйы дәр». Хынгагән, зонадон литературајы әрмәг нәй сылгоймаг уазәджы тыххәй. Афтәмәй, уазәгуаты сылгоймаг дәр кәй цыд, уый гуырысхойаг нәеу. Уыци хъуыддаг у сәрмагонд иртасинаг. Уазәг әмә фысымы ахастытә сәвзәрдисты царды уавәртәй, ис син историон, социалон әмә намысон уидәгтә, уыдан сты вазыгджын әмә бирәвәрсиг, нә сә хъәуы идеализаци кәнүн, фәмә әмткәй әвдисән сты бәрзонд культурајән, әргом кәнүнц адәмы рәедау зәрдә әмә уәздандзинад.

Цард ивы. Абон адәм цәуынц хәдтулгәты. Гыццыл Ирыстоны уазәг йә фысымтәм арәх әхсәвиут нал кәнүн, тынды ын хәдзармә. Горәтты ис уазәгуэттә. Ивы әгъдау дәр, кәнүн хуымәтәгдәр. Фәлә ивән нәй ирон фарнән.

КЪАБЕРТЫ Нодар

ЦАЕРЫНМӘ ЦӘГАТ ИРЫСТОНМӘ

Ладәймаджы удыхъәд афтә у, әмәе кәддәридәр йәхицән царынбынат агуры, әңциондәр ын кәм уыздән, уым. Уымәе гәсгә адәм кәнүнц ғалидз-балидз хуыздәр цәрәнбынат агурыны фәндәй. Уыцы ғалидз-балидз фәтагъдәр вәййы историини фәкъәдзгәнәнтә 'мәе фәзиләнты.

Үәрәсейи фәстаг фындаң азы дәргъы цы цардивәнтә ғууы, уыдан тынг фәзындысты адәмы цардыуагыл, комкоммә шеттүгәйә, адәм сдыууәрдәм сты. Уымәй размә иу ранәй шине ранмә лидзынән цы сабыр фәтк уыд, уый хәлд әрцид. Ахмет дуг скодта, әмәе адәм сәхәдәг нал лыг кәнүнц иу ранаң иннәе ранмә алидзыны әмәе әрцәрүны хъуыддаг, фәләне лидзын бахъәуы әнәнхъәләджы, әдзәттәйә, талфулфәй. Афтә у Үәрәсейи алы ран дәр, афтә у Цәгат Ирыстоны дәр. Уыцы ғалидз-балидзтә семә хәссынц, куыд социалон-экономикон, афтә демографион ивдзинәйтә дәр — шаддинәйтә цәуынц, лидзгә кәңәй кәнүнц, уым дәр әмәе лидзгә кәдәм кәнүнц, уым дәр. Хәллы нәлгоймәгтә әмәе ылгоймәгтү әмбәрц, ивы әхсәнадән йәе профессион-ахуырадон сконд әмәе, әппынфәстаг, ивы цәрдҗиты куистхъом-дүннәд, сывәлләттә арын әмәе сәхъомыл кәнүнны хъуыддаг. Уымәй уәлдай уыцы әнәнхъәләджы змәлдтыйтә әзвәрдәр кенүнц адәмы әдасдзинады хабар, куисты нылләууыны генәнтә, уыдоны аххосәй әнәе 'ркастәй зайынц культурон билгәтә ә. а. д.

Миграцийы процесстә тынг ахсджиаг сты адәмы царды. Уымә гәсгә, мах фәнды, уыцы ивдзинәйтә нәе республикәнын куыд зынынц, уымә әркәссын.

Советон Цәдисы фәстаг әрфыист куы уыди (1989 азы),

уәдәй суанг 2002 азы райдианмә Уәрәсейы аәмә разда-
ры Советон Цәдисы алы кәрәттәй Цәгат Ирыстонма
әрбалыгъд 135 мин адәймаджы. Уыцы рәстәджы Цәгат
Ирыстонән йәхицәй та алыгъд 110 мин адәймаджы.
Афтәмәй нә республикәйы адәмымл әрмәст миграцион
змәлды руаджы бафтыд 25 мин адәймаджы. Кәй кой
кәнәм, уыцы рәстәджы нә республикәйы гүыргә чи ра-
кодта, уыдон, мәлгә дзы чи акодта, уыдонәй уыдысты
12,5 мины фылдәр. Әмә нә республикәйы иугәндән
цәрдҗыты нымәң әмтәй райсгәйә, фәфылдәр 37,1
мины. Фәлә, официалон статистикә кәй хоныңц, уый
бәрәггәнәнтә сты ноджы фылдәр. Уый, әвәңцәгән, баст
у мәхъхәлы лыгъдәттә фәстәмә кәй әрбаздәхтысты,
уыцы хъуыддагимә. Уыдон, ома мәхъхәлы лыгъдәттә,
цыдәр аххосәй миграцийы статистикәйы хыгъдты әвдышт
нә цәуынц.

1989 азәй 2002 азмә Цәгат Ирыстонмә ирәттәе әрба-
лыгъд, йәхицәй йын әddәмә чи алыгъд, уыдонәй 42 — 43
мины фылдәр. Әмә уый канд ирәттәм нә хауы — инна
адәмтәй дәр бирәтәй мидәмә фылдәр әрбалыгъд,
әddәмә дзы чи алыгъд, уыдонәй. Зәгъәм, уыцы азты ил
республикәйә цы сомихъәттә алыгъд, уыдонәй йәм әрба-
лыгъди 1100 ләджы фылдәр. Афтә уыди хъуымыхъәттә
хабар дәр — 150 ләджы, азербайджайнәттә хабар дәр
350 аәмә а.д. Фәлә иуәй-иу адәмтәй лидзгә чи акодта
Цәгат Ирыстонәй, уыдон раудысты фылдәр, лидзгә йәт
чи әрбакодта, уыдонәй. Зәгъәм, уырыссәттәй чи алыгъд,
уыдон уыдысты 14 мины фылдәр, лидзгә йәм чи әрбакод
та, уыдонәй. Фылдәр алыгъди гүырдзиәттә дәр — 800,
украинәттә — 750, дзуттәттә — 650, кәсгәттә — 150,
цәцәйнәттә — 400, немыцәттә — 2200, корейәттә — 120
әмә а. д.

Миграцийы ивәнтән әнә фәзынгә нәй бынәттон
цәрдҗыты национ скондыл.

Цәмәй, иу кәнә иннә адәм 1989 азы сфыстәй 2002 азы
райдианмә куыд аивтой, уый хуыздәр бамбарәм, уый тыххән
әркәсәм мәнә ацы таблицәмә.

	1989 азы райдиан		2002 азы райдианы	
	мин адәй.	хыгъды % нымай- гәйә	мин адәй.	хыгъды % нымай- гәйә
Цирдыхытә се 'ппәт	632,4	100	678,2	100
Ирәттә	334,9	53,9	394,6	58,2
Уырыс	189,1	29,9	163,4	24,1
Мәхъхъәл	32,8	5,2	-	-
Сомих	13,6	2,2	14,6	2,2
Түүрдзы	12,3	1,9	12,1	1,8
Украинәгтә	10,1	1,6	7,9	1,2
Хъуымыхъәгтә	9,5	1,5	11,5	1,7
Цецән	2,6	0,4	3,3	0,5
Немыщәгтә	3,1	0,5	0,9	0,1
Лөрбайджайнәгтә	1,8	0,3	2,8	0,4
Тетәйрәгтә	2,0	0,3	1,9	0,3
Беларуссәгтә	1,8	0,3	1,4	0,2
Дүүтәгтә	1,1	0,2	0,3	0,04
Шинә адәмтә	17,7	2,8	63,5	9,4

Хъуыддаг афтә рауд, әмә сұғысты бәрәггәнәнтә нұхуызон не сты, иугәндзон статистикәйі бәрәггәнәнти мә. Фирлә уәддәр әңцион рахатән у, на Республикаїы цәрдыхыты национ сконды бәлвырд ивдзинәдтә кәй қәуы, уый. Уыцы ивдзинәдтә хуыздәр әвдист әрцәудзысты, фарон октябрь мәйы ысы сұғыст үыди, уый бәрәггәнәнты.

Таблицәйі кәй кой кәнәм, уыцы азты ирәттә тағъддәр фылдаәр кодтой иннә адәмтәй. Әдәппәттәй сыл бафтыди 19,7 мин адәймаджы. Уыдонән сә 71 % әрбакодта лидзгә, 29 % та сәхәдәг фәфылдаәр сты. А фәстаг азты уавәр бынтондәр фендерхуызон, әмә ирәттә дәр фылдаәр кәнинц әрмәстдәр әрбализдәг ирәтты руаджы, сәхәдәг нал фылдаәр кәнинц мәлгә кәнни фылдаәр, гуыргә сәм цас кәнни, уымәй.

Ирәтты миграцион змәлды (стәй канд ирәтты на) қәуы мендер ивдзинәдтә дәр: къаддәрәй-къаддәр кәнни әрбализдәлжыты нымәц, әмә фылдаәрәй-фылдаәр кәнни, Ирыстонәй Уәрәсейи алы рәттәм чи лидзы, уыдоны нымәц. Фәстаг

фондз азы нә республикәйә алыгъди 5,5 мин ироны, уыдонын сә 89 % — Уәрәсемә. Иннае паддахәдтәм Ирыстонән иле цәгатәй дәр әмәй йә хуссарәй дәр бирә лидзәг нәй. Фәлә уый хыгъд йәхимә бирә ираәттә фәлыгъди Цәгат Ирыстонән, Советон Цәдис куы фехәлд, уәд уый бынаты цы паддахәдтә фәзынди, уыдонәй. Уәлдай фылдәр әм әрлығы ди Гуырдзыстонәй. Зәгъән ис, ираәттә кәй фәфылдәр сты Цәгат Ирыстоны, уыцы иу ран кәй бамбырд сты, уый иуатр дыгәй әвзәр нәү. Фәлә йәм иннәрдигәй куы 'ркәсәм, уәд дзы иу бәлләх ахәм и, әмәй әрлидзджытән сә фылдәр хай у Хуссар Ирыстонәй, әмәй әнәуи дәр, мәнә-мәнә бирә цәрәг кәм нә уыди, уый әдзәрәг кәны.

Хуссар Иры 1989 азәй фәстәмә адәмы сfyist нәма уыл, әмәй дзы цы ивддинәдтә әрцид, йә цәрдҗыты нымәц цас фәкъаддәр, уый бәрәггонд нәү. Куыд дзурынц, афтәмәй дзы ныртәккә фылдәр-фылдәр кәд цәра 40 мин адәймаджы, 1989 азы райдиан та дзы царди 65,2 мини. Хуссары дәр, Цәгат Иры куыд у, афтә, гуыргә кәны къаддәр, мәлгә дың цас кәны, уымәй. Фәлә уәддәр, адәм кәй къаддәр кәнынц, уымән йә сәйраг аххоссаг у, әддәмә дзы бирә кәй лидзы, уый. Уәлдай фылдәр лидзәг адәм ис Ленингоры районәй.

Кәй зәгъын ай хъәуы, ам дзырд цәуы әрмәст ираәттыл, къаддәр әрмәст ираәттә кәнынц. Эксперттә куыд нымәйынц, уымә гәсгә Хуссар Ирән йә гуырдзиаг цәрдҗыты нымәц фылдәр йеддәмә къаддәр нә кәны. Ираәттә та стынц әмәй лидзынц сә фыдәлты зәххәй. Лиизынц Уәрәсемә, лиизынц фәсарәнтәм дәр. Фәлә уылон иугәйттә сты, иннәтә иууылдәр лидзынц Цәгат Ирыстонмә. Гуырдзыны экстремисттә сәм куы бабырстой, уәд ныггуылф кодта лиизәг адәмы уылән әмәй ныр дәр нәма бандад. Лиизынц сабырдәр дзы кәй у, цәрынән дзы хуыздәр уавәртә кеп ис, уый тыххәй. Фәлә лиизәг адәмы 'хсән ис ахәмтә дәр әмәй уымы хицаудәй разы чи нәу, хуыздәр бынат чи агуры әмәй кәмән нә дәттынц. Уылон кәнынц стыр знаггади куыст, уылон лиизынмә амидин кәнынц иннәтә дәр, уәлдайдәр разамынд дәттын йә бон кәмән у, уыдоны, интеллигенцийы, фәсивәды. Афтәмәй Хуссар Иры ахәм уавәр араәт цәуы, цәмәй бынәдзәрәг фәуа, әмәй гуырдзы цәрги цәрәнбонты цәмәй бәллыдысты, уый сә къухы бафта.

Ираәттә Цәгат Ирыстонәй Уәрәсейы алы рәттәм кеп

лидзыңц, уыцы хъуыддаг та хъәуы бәлвирд раиртасын, уымæ хъәуы наэ тәрхоны ләгты сæ хъус æрдарын. Айфыццаджы сұғысты бәрәггәнәнтәм гәсгә ирәттæ кәм наэ цардысты, Үерәсейи иу ахәм къуым дәр зын ссарап үйд. Уый сәфты кос у мах хуызән гыщцыл нацийән, ноджы ма уйй куы башымайәм, аәмә ирәттæ тынг æңдон ассимиляцигәнән кәй сты, аәмә æндәр бәстәты наэ, фәлә ам нәхимæ дәр, не ғәдәуттæ кәй рох кәнинц, не 'взаг кәй сәфы, нәхәдәг искәй æгъдәуттыл кәй хәцәм, искәй æвзагыл кәй дзурәм. Үәлә а фәстаг сұғысты дәр ирәттæ тынг пырх кәй уыдзысты, ууыл æппындәр гурысхо кәнин наэ хъәуы.

Уырыссаг адәм Цәгат Кавказәй, стәй Цәгат Ирыстонәй мөр кәй лидзыңц, уый фәдил бирә фыст цәуы, фәлә лыгъдәтты аңаң нымәц растничи әвдисы — чи æгәр бирә фәзәгъы, чи — æгәр гыщцыл. Уымæ гәсгә æркәсәм ацы фарстамә.

1989 азәй 2002 азмæ наэ республикәйи уырысы нымәц фисқаддәр 26 мин адәймаджы. Уыданәй 14 мины, кәнә та сæ 53,8 % сæ цәрән бынәттæ аивтой æндәр рәттәм. Иннае 12 мины хауынц, гуыргә къаддәр, мәлгә та сæ фылдәр кәй кодта, уыцы хъуыддагмæ. Ацы 12 мины кой арах наэ кәнәм. Ариәх наэ кәнәм сæ кой, стәй цас сты, уый раст наэ фәдзурәм, лидзгә наэм цы уырыссаг адәм кәны, уыдоны тыххәй дәр. Уыдан та гыщцыл не сты. Аәрмәст наэм фәстаг фондз азы æрбалыгъд 9 мин уырыссаджы. Уыцы фондз азмæ лидзгә та акодта наэ республикәйæ 17 мины.

Уырысәй æддәмæ фылдәр кәй цәуы, уый хорз наэу, уый күнамæ æдзуходдәр ләууид миграцион политикәйи бона фасткы. Кәд аәмæ уырыссәгты бартæ аәмæ царды уавәртæ фалхъывд цәуынц иннае адәмтәй искәйирдыгәй, уәд уымæ къууы хъус æрдарын, кәмән æмбәлы, уыцы разамонәг орғентән. Кәд æнәуи лидзыңц сабырдәр ран аәмæ хуыздәр царлагур, уәд та сæ къуылымпы кәнин наэ хъәуы.

Сүсәгтаг наэу, нырма демократон æхсәнад саразын наэ къухы кай наэ бафтыд. Аәмæ æхсәндзарды иу кәнә иннае бынат бацахсыныл тох фәцәуы бынтон хъәддаг æгъдәуттәм гәсгә фылдәр хәттыты бынат, чи йæ хъумамæ æрцахсид, уый не түркессы, фәлә, исбон кәмæ ис, кәнә йæ сәрыл фылдәр талурджытæ кәмән ис, йæ зонгәттæ, йæ коймәгтæ дзырдаугәдәр кәмән сты, уый. Чи зоны, уый аххосәй уырыссаг лирмæй цас аәмбәлы, уыйбәрц наэй разамонәг бынәтты. Нæ

бон зәгъын у уый, әмәс сә, әрмәст уырыссәгтә кәй сты, уый тыххәй әнә раразмәгәнгә кәй не стәм. Ирон ләған бонаифәстагмә уәлдай нау уырыссаг хиңа ын уыдзәни күңтү, әви уырыссага чи дзура, ахәм ирон хиңа — әрмәст ын хәрам ма кәнәд, уыйиеддәмә чифәнди дәр уәд.

Афтә нә зәгъын, әмәх хиңауды бынәттә адәмыхәтты ти 'хсан әмхуызон уәрст цәуой. Дунейи ахәм уагәвәрлә, әвәццәгән, никүи ис. Хъуамә бынат бацахса, бакусынма дзы арәхстджындәр, цәттәдәр чи у, уый. Әндәр у депутаты хъуыддаг. Депутаттә хъуамә әвзәрст цәуой әппәт адәмтәй дәр, әппәт социалон фәлтәртәй дәр.

Мәхъхъәл цас сты нә республикәйи, цас дзы алыгъд әмәдзы фәстәмә цас әрбалыгъд, уымән ницы бәстон бәрәггәнәнтә ис. Әвәццәгән, ныртәккә дәр, 1992 азы фәzzәджы тыхбыцәуты агъоммә күйд уыд, афтә сә нымәецма гәсгә ахсынц әртүккаг бынат. Нәй бәлвырд бәрәггәнәнти цәцәны тыххәй дәр. Фәлә, иуәй-иу газеттә күйд фыссынц, уымә гәсгә Мәздәдҗы районмә цәуынц әнәкъуылымшын әмә бираәгәйттәй. Ацы пысылмон адәм сә әрдзон уавәртү күйд тагъд бирә кәнүнц, уый нә зәрдым куы дарәм, уәл хъуамә зонәм — рәхдҗы цәцән иннә цәрдҗыты 'хсан бацахсдысты ахъаззаджы бынат, әмә район уыдоны бауыдзан.

Ивгъуыд әнусы 80 азтәй фәстәмә нә республикәйи синдәтгай фылдәрәй-фылдәр кәнүнц сомих әмәз азербанджайнәгтә, сәхәдәг күйд ивынц, афтә тыхджындәргәнга цәуы сә ахъаз дәр республикәйи адәмтү әхсәндзарды. Әндәрхуызон у гуырдзиәгты миграцион змәлд. 1991 азы гуырдзиаг экстремисттә Хуссар Ирмә куы ныббырстай, уәдәй 1994 азмә тынг разәнгардәй лыгъдысты гуырдзы Цәгат Ирыстонәй. Фәлә 1994 азы хъуыддаг, күнә фәзәгъынц, фәрәтвәлдәхт фәзи: гуырдзы фәстәмә ли дзын байдыдтой Цәгат Ирыстонмә. 1994 азәй 2002 азы Цәгат Ирыстонмә әрлыгъди 1,3 мини фылдәр, уый разматы азты дзы цы алыгъд, уымәй. Диссаг та куынна у! Фыцци ираэтты сырдтой Гуырдзыистонәй Ирыстонмә, стәй сәхәдәт дәр сә фәстәе әрбаләууыдысты. Уый иуәй уымән афтә у, әвәццәгән, әмә нә республикәйи сабыр цард сә зәрдәми цәуы, иннәмәй та ирон адәм фыд рохгәнаг сты, сәр сәрми нә хәссынц, сәхицән аргъ кәнүн нә зонынц. Әмә сүп фәстагмә әddагәттә уынаффәгәнәг свәййынц.

Гъе, афтæ сты Цæгат Ирыстоны адæмты царды цы миграцион ивадзинæтæ цæуы, уыдоны фæстиуджытæ. Фæлæ ма ис иу хабар. Лыгъд адæмæй иугæндзон мигранттыл нымад цæуынц, æрмæст регистраци кæй скæнынц, уыдон. Нырма Цæгат Ирыстоны, уыдонæй фæстæмæ ис дзæвгар лыгъд адæм уыдонимæ ирæттæ дæр. Куыд дзурынц, стæй хъуыддæгтæ цæхи куыд æвдисынц, уымæ гæсгæ уыцы лыгъдæттæн ам æнæ балтайгæ нæй. Æмæ уыдон дæр регистрационд куы 'рçæуой, мигранттыл сæ куы банимайой, уæд ноджыдæр аивдзæни нæ республикæйы цæрджыты нымæц, фендæрхуызон уыдзæни нæ национ сконд дæр. Уæдæ ма ис, Уæрæсейы сусæг лыгъдæттæ кæй хонынц, æрцæрыны бар дзы кæмæн нæй, æртæмæй дзы чи æрцард, ахæмтæ. Стæй чысыл не сты. Хъуыддæг чи зоны, уыдоны ныхæстæм гæсгæ, сусæг чи нæу, регистрационд чи æрцыд, уыцы лыгъдæттæй сты цалдæр хатты фыллæр. Уыдон кæцырдæм фæуæз кæной, уымæй тынг аразгæ сты Уæрæсейы миграцион змæлды бæрæггæнæнтæ. Тынг аразгæ дзы сты Цæгат Ирыстоны змæлды бæрæггæнæнтæ дæр.

Миграцион змæлды, стæй æнæхъæнæй демографийы ивадзинæтæ, сæ социалон-экономикон фæстиуджытæ наукон комплексон æгъдауæй иртæстгонд нæ цæуынц нæ республикæйы. Афтæмæй хъуамæ уыдон раст иртасыны хаттæлæттыл арæст цæуид нæ демографион æмæ миграцион политикæ. Афтæ æхсæнмæ 'хсæнты афæрстытæ, тымбыл фынныл абадтытæ 'мæ аныхæстæ — уыдонæн сæ кой сæ пайдайæ фыллæр у. Æнæуи нæ хицауадырдыгæй кæд исты хъусдард прæуы, уæд æрмæст мæххæлæлмæ — цас дзы æрбалыгъд куыд æрбинаэттон сты, уымæ.

Махмæ гæсгæ, цæмæй миграцийы хъуыддæгтæ нывыл цæуой, уымæн ахъаззаджы æххуыс фæуаид не 'взаг — йе статус конституцион æгъдауæй сфидал кæн, гæххæттыл нæ, фæлæ хъуыддагæй уырыссаг æвзаджы фарсмаæ æрæвæр, уæд Алчи кæр хорз зоны: цы адæмы æвзаг нæ зонай, уыцы адæмы 'хсæн прæуынмæ начи бахæл-хæл кæндзæн. Фæлæ махæн не 'взаг ребинаг нæу, фæсдуар æй дарæм, никæмæ зыны, начи йæ нымайы. Махмæ дзурынц уырыссаг æвзагыл, æмæ нæм иннæ плæмтæ дæр уырыссагау дзургæ гуылф кæнынц. Ацы хъуыддæлжы махæй раззагдæр нациты бафæзмын дæр æмбæлы, бæргæ.

АРВИСТОН

ФÆСАРÆЙНАГ АÆВЗАГ — АÆВДАДЗЫ ХОС

Горæт Иркутску ахуыргæндтæ ахæм хатдзæгмæ 'рцыдьсты фæсарæйнаг æвзæгтæ чи ахуыр кæны, уыдоны æнæниздзинадын зынгæ фæхуыздæр вæйы. Уый æппæты фыццаг йæхиуыл бишкъардта Еленæ Кардашевская.

Кæд мæхæдæг мæхи сайын, зæгъгæ, сгуырысхойаг æмæ уыл ахуыргæндты æрæмбырд кодта — психологты, медикты, уæлдæр скъолайы ахуыргæнджыты.

Сæ фæлварæны размæ се 'нæниздзинады æууæлтæ базыдтой, стæй та фæсахуырты. Гъемæ куыд сбæрæг, афтæмæй сæхи бирш хуыздæр æнкъарынрайдыдтой фæлварæнты фæстæ.

Адæймаджы психикæйæн стыр ахъаз стыр классикон музыкæнæмæ поэзи дæр.

ЦÆСТЫТАМ КОМКОММÆ КÆС!

Лæджы цæстæнгас бирæ цæуылдæрты фæдзуры. Хъуынтын арфыгæй, æлхынцъærфыгæй, æрфыджы бынты куы кæсай, дæ билтæ куы 'нцъылдтæ кæнай, уæд ма йæ цы базонын хъяум, кæй уыныс, уымæ ды цы зæрдæ дарыс, уый.

Дзургæ-дзурын лæгæн комкоммæ йæ цæстытæм чи кæсы, уыл у сыгъдæгзæрдæ, йæ ныхасæмбалы нымайы, кадын кæны, сусæттагæ ам дзы ницы ис. Стай ахæм адæймаг æнæкъæмдзæстыг вæйини, кæимæ фæдзуры, уыцы адæймаджы раз. Фæлæ æнæфсарм цæстытæ дæр куыд нæй — гæды ныхæстæ дын кæндзæн сæ хицау, æçæг йæ цæст дæр нæ фæныкъулдзæн. Ахæмы тыххæй хор загътара поэт Роберт Бернс:

Нет, у него не лживый взгляд,
Его глаза не лгут,
Они правдиво говорят,
Что их владелец — плут.

Æрдæгцынндзæстæй дæм чи кæса, уый дæ фæлваргæ кæны, са-ма, цы дæ зæрды и, зæгъгæ. Йæхæдæг цы хъуыдытыл хæст у, уылон та бамбæхсынмæ фæхъавы.

Иæ цæстытæ чи радав-бадав сисы, уый та, иуæй, æнæвдæлон винни, нæ йæ фæнды дæумæ хъусын, иннæмæй та, чи зоны, цæмæйдæр æдас нæ вæййы, æмæ, кæуылты алидза, стæй куыд виннæдæрæй, ууыл сты йæ сагъæстæ.

Чидæр та дæм йæ цæстытæ ныдздзагъыр кæндзæн, куы дæ винхъуыра, уымæй дæр стæрсдзынæ. Лæгмæ афтæ ныккæсынц виннæгæнджытæ, сайегойтæ, алы бæр-бæратæ. Йæ цæсты тигъæй винни алыварс чи ракæс-бакæс фæкæны, уæдæ мын мæхимæ та чи цæстæй кæсы, зæгъгæ, уий йæхимида-гæтæ цæмæйдæр фесхъиуы.

Лæнæрвæссонæй бæрзондæй ныллагмæ чи кæсы, уий та схъæл винни, нахицæй цыдæр аразæг, тутт æфсир. Імбойны чи схицау винни, смулкджын, фылдæр ахæмты гакк у уыцы цæстæнгас. Сæхæдæг худæг кæй сты, уий та нæ фембарынц.

Ис ма афтид цæстытæ дæр, хъуыдайы мур дæр кæм не ссар-кæннæ, ахæмтæ. Тæригъæддаг у сæ хицау, уымæй уæлдай дзы винни загъдæуа... Фæлæ хъуыддаг æндæр хуызы дæр руайы: лæг къуыдты ацыд, дæ цуры æрмæстдæр йæ къуыдыр ис.

Лунемæ хъæлдзæг цæстытæй, цардуарzonæй чи кæсы, уымæй винни тæхудиагдæр бæргæ нæй, фæлæ...

МАРД РУХСÆЙ НЕ 'ФСÆДЫ

Уырыссаг чысыл хъæуы иу зæронд ус амард. Цард иунæгæй. Чи йæ банигæдта, уыцы дыууæ сыхаг лæджы йын йæ хæдзары винни æнæхъæн бидоны дзаг арахъхъ. Мард рухсæй не фæкодты, зæгъгæ, йын æнæхъæн къуыри «Царствие Небесное» фæкодтой.

Иу бон дын изæрырдæм кæсынц, æмæ къæсæрæй æрбахызт... мард ус! Дыууæ лæджы фæгæппытæ ластой æмæ лыгъд радтой. Дыккаг бон, кæд расыгæй нæ цæстытыл ауад, зæгъгæ, винни лæмæрдтæм ингæн бæрæггæнæг ацыдисты. Кæсынц та, æмæ винни лæмæрдтæй сæ размæ мард ус рацæуы. Сæ уæрджытыл æрхаудтой æмæ йын табу кæнын райдытой, хатыртæ дзы курынц, йæ прихъхъ ын кæй банизтой, уий тыххæй. Зæрдæлхæныны охыл винни афтæ дæр загътой, иннæ хатт, дам, дын дæ ингæн арфдæр винни хæдзыстæм...

Зәронд ус сын сә хәмпәл сәртә әрләгъзытә кодта амә сын йәхи бацамында: цәрү стыр горәты, чи амард, уый та у на фаззон...

МӘНӘН ДӘР БАФИДУТ

Дунетыл хъуыстгонд режиссер Витторио Де Сика ног киноиста. Дзыллон сценәты дзы чидәриддәр архайдта чысыл гора-
ты цәрдҗытәй, уыдонән се 'ппәтән дәр фыстой аәхца. Уәд ну
ләг дәр бацыд, мәнән дәр бафидут, зәгъгә.

— Дәуән та цәй номыл, аеппындәр күң ницы архайдтай, уәд!

Ләг загъд-замана систа, йә хъәрмә Витторио рацыд, циу-
цы хабар у, уымәй ләдҗы фәрсы.

— Мәнә мын ницы фидынц, ды, дам, иу ран дәр никатцан
разындтә. Нә разындтән, о! Уә кино та мәнүл фәзынц
әвзәрьырдәм. Цәвиттон, күстмә күңд фәцәйцытән, ағы-
уә артисткә Софи Лорены риутә ауыдтон. Әмә ма мәнәй уый
фәстә цәй кусәг уыд — нымайгәйә фәрәдьытән әмә ма
хицау бафхәрдта!

— Бафидут ын! Цас аәфхәрд байяәфта, уымәй дыууә хаты
фылдәр! — загъта режиссер.

УЙЙ ДЗЫ ХЪУГ У, УЙЙ!

Белгороды обләсты иу хъәуән тынг әнахуыр ном ис: Волчы
Александровка. Фәлә әңәг диссаг әндәр хъуыддаг у — фен-
ралы мәйы ам иу хъугән райгуырд цыппар роды.

Ацы хъуццыты мыггад ахәм әхсырдҗын у, әмә афәдзмә иа-
бон у суанг иуәндәс тоннәйы раттын әхсыр, әңәг әм хары-
нагәй хорз күң кәсай, уәд.

АФТАЕ, ДАМ, БИН ХЪАЕУЫ

Ацы әбуалгы хабар дәр Белгороды обләсты 'рцыд. Стыр
хъәу Семеновкәйи цәрәг Анатоли Лукин цәваг фыркъа схас-
та. Ахәм күңдзәнгәс сси фыркъа, әмә сә уынджы иу аңауда
нә уагъта, ноджы ма-иу банхъәлмә каст, цалынмә цәуәт иа-
цирты аивгъуыйа, уәдмә, стәй-иу әй фәсте басырдта әмә
мыхъхъ. Ләг-иу ахауд, Лукин та-иу худәгәй бакъәцәл.

Үәд дын йәхәдәг иуахәмы сәхимә нозтджынаң арбацыд, әмәй иә зәрдә хъязын арцагуырда — иә уәрджытыл әруагъити нахи, иә сәр размә ныттың кодта, цыма фыркъайы цәвүйнмәйни, уйяу. Уый дәр әм раздәр дисгәнәгау фәкаст, ай цынануы, зәгъгә, стәй ийн иә тәккә тәрных йә уырынгә сыкъани... Дә балгъитәг дәр уйяу куы фәуид — ләг мәрдон шудаң ахауд, адәргъ... Куы иә 'фснайдтой, уәд чидәр афтә:

— Кәд тәригъәд у, уәддәр ын афтә хъуыд, әндәр ма уәдә иши әгомыг фосәй қәттә сырд аразы...

АМ ДӘР ДЗЫ ЧЫЗГ ИС, ЧЫЗГ!

Ләци хабар немышы бәстәйи 'рцыд. Цыппарыссәдз азы кәүмә сәххәст, ахәм зәронд усы фатермә дзәнгәрәджы къабәл шылхъывадауыд. Ус дуар куы байғом кодта, уәд кәссы, әмәй йәм шапардәр ләппу дамбаца ныддардан — зәронд айтә-уыйтә нал фәкодта, фәлә дуар уыциу тъәпп нылласта. Дамбаца дыууә фиҳаудта — пластикәй конд уыд.

Стигъәг дәр афтә фәтарст, әмәе асинтыл куыд ныййарц шапармә, афтә фәкалд, әмәй иә къах фелвәст. Цас раңыпгәништәр ма уыд пъәлициәйән...

АМ ТА ДЗЫ ЛӘЕППУ И, ЛӘЕППУ!

Итайлаг зәронд ләгтә сәе карыл нә сәттынц, гәнән әмәй шапармәй чыздзуан кәнынц. Доменико Раньеийыл сәххәст 87 азы, цы чызджы басайдта иә машинәмә, ууыл та 74 азы.

Чи зоны, әмәй ийн алцы дәр батадаид, фәлә тәккә скъоллыны раз иә ног уарзонән батә әмәе хъәбыстә кәнынмә башдәлд — скъоладзаутә фәффәдис кодтой ёгъдаугәстәм.

О, Доменикойә иә кар ферох, фәлә ийн ай прокурор, ханыр кәмән әмбәлү, ахәм зәронды карыл башымадта әмәй иә 'рмәстәр фәивар кодта. Тәрхондоны цы адәм уыд, уыдон шапармактың зонәй сыйгадысты әмәе сәмдзәгъд кодтой Доменикойән:

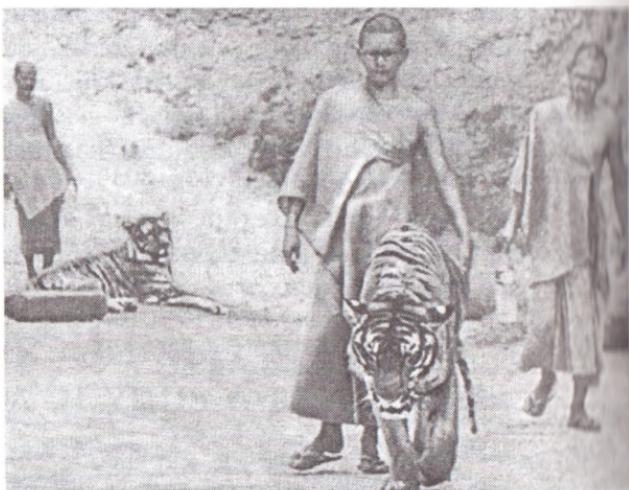
— Ае фыдуаг, фыдуаг... Уый дзы ләппу у, ләппу — иә ләдҗыном бәрzonд хәссы!

МОЛАДЗАН ТИГРТАË

Иуахәмә Фра Ашарн рааст Таиландәй Англисмә йәди дзәбәх кәнынмә. Нәйын барухс кодтой амы стыр дохтырта йәз зәрдә: ракәй, дам, рынчын дә, ноджы низ тынг стыхджин.

Фра сәхимә раздәхт әмә цалдәр әмбалимә хъәды астай әрцард, Буддәйән зәрдигәй күвітта. Бады та дын бәласы бын иу бон әмә Хуыцауән табутә кәны. Йә цәстытә күы байғом кодта, уәд фәудаист: йә тәккә ныхмә бадт дынджыр тигр. Нымдзаст ләгмә әмә тәрхәттә цыма кәны, хәра йә әви на, зәгъгә, стәй йәм баңыд әмә йә къәхты бын атылд.

Цыдәриддәр әм мулк уыд — Фра та исбонджын уыд, — уылон моладзандон саразыныл схардз кодта. Әмә моладзандон күндәр арәзт фәцис, афтә та уыңы тигр күы фәзынид әмә йын йә къухтәй хәринаг күы айсид. Стәй дын әндәр тигртә дәр фәзындысты әмә моладзандоны әрцардысты, әдәмә дзы нал күымдой — браконьертәй тарсты. Уәдмә Фра бынтондәр сдзәбәх.

КӘРДӘГ — МИНАЕТӘАГУРӘГ

Хъуыддаг чи зоны, уыдоны нымадмә гәсгәе аборн зәххы ныгәддәй ләууынц милуангай минәтә. Алы аз дәр кайдер къәхты бын схәцынц әмә амарынц 26 мин адәймаджы онг.

Минәтә агурын әмә ссарыныл та бирә фыдәбон хъаумы Гъемә даниаг ахуыргәндә ног кәрдәджен хал әрзайын кодтой — кәмдәриддәр минәтә ис зәххы бын, уым кәрдәт цына нал вәййы, фәлә цалдәр къуыримә сырх афәлдәхы.

ХАЛОНАУ ЙӘ УӘНЫ КАСТ

Диссаг та күйд нәү: 1557 азы ацы дохыр әмәе астролог Францы къарол Генрих Айкәгәм Амондджынән афтә, дыууәни фәстә, дам, рыцарты турниры дә цөст фәңғәф уыдзән, әмәе уымәй амәлданиас. Әмәе хъуыддаг әңгәгәй дәр афтә рууд! Әвзонг ләппу Анри Бурбонән та аны афтә: ды та къарол сүйдзынә дә ристәдҗы — әмәе сси: Генрих IV.

Уәд та дын иу моладзаныл — Феличе Нереттийыл — куы амбәлид әмәе йә разы ии зонгуытыл куы 'рхауд: ды Ромы папә сүйдзынә! Әмәе — сси, йә ном Сикста V. Уәдә Франсуа Раблейән та әнусон кад ми намысәй зәрдә бавәрдта. Әмәе та, кей иә фәրәдыд, уый зонаем.

Әмәе ма бирәе цыдәртә базыдта әнусты размә ацы иблисы аяуттаг Мишель Ноstrадамус. Йәхәдәг ңи бон амәлдзән, уый аяр бацамыдта къорд азы размә.

Фәләе әппәтәй диссагдәр сты, әхсәндзарды цытә 'риңүдзән, уыдан развәлгъяу кәй зыдта, суанг сә 3797-әм азы онт ранымадта. Стыр ңағатаг бәстәйы тыххәй загъята:

— Уәрәсейән йә рахиз ңасть ңәмән әрпәүдзән къаҳт? Октябрь мәйи дзы фәуәлахиз уыдзән революци, бирәтәй йә әннәтәй егъаудәр ңауыл башымайдзысты. Җард дзы йе 'рдзон уагыл нал рәздзән, бәстә мәйдары аныгъуылдзән, сылтоймәгтән уаг нал уыдзән, адәмы әффсарм фесәфдзән. Әмәе үапты уавәр ахәсдзән 73 азы әмәе 7 мәйы.

Томас Моры ахуырады хуызән утопион әхсәнадтә фәзындиңән, әдәмән уәләуон дзәнәтәй зәрдә 'вәрдзысты, әңгәгәй та туады зәйтә расайдзысты, җард, зындаәр ңи фәуа, әндәр хуыздәр на кәндзән. Сайд адәмы номәй хицауиуәт кәндзысты ног тираннәтә әмәе залымтә, әңгәг сә дуг бирәе иә ахәсдзән.

Фашистон Германы Ноstrадамусы чи каст, уыдоны-иу ахәттоны фәмидаң кодтой, махмә та йә коммунистон амондджын аяутты қәсән дәр нае уыд, әңгәг ын йә ныхәстыл тынг әууян-Анысты Воркута, Колыма әмәе әндәр рәтты ахст адәм.

ЗӘРДӘ МЫН НАЛ ИС...

Ләгәй истытә рох кәнүн қуы райдайы, ноджы арахан арахадәр, уәл фәзәгъы:

— Цы бакәнөн, базәронд дән, зәрдә мын нал ис әппүндәр.

Афтәмәй та йын хос ис уыңы бәлләхән дәр: шалфей (мыңғардәг, ләссыф иронав) хәр!

Кәрдәджытәй хосгәнәг Джон Герард — 1597 азы загына мыңғардәгәй: «исключительно хорош для головы и мозга, оживляет нервы и память».

Әмә әңгәгәй дәр стыр пайда кәй у ацы кәрдәг, адәм аның ты дәргъы уымәй конд цай дзәгъәлы кәй нә цымынц, уымын әвдисән ныллаууысты нырыккон ахуыргонд адәм дәр. Но джы ма йә ахъазгәнәг хонынц Альцгеймеры низы ныхма дәр.

РАУАДЗ МА ДЗЫ!

Нәхи Сосо дымдта лулә әмә уарзта гуырдзиаг сәи, Черчилль та дымдта дынджыр сигара әмә уарзта сомихаг конын. Путин тамако нә дымы, ГДР куы куыста сгарәгәй, уәл нында бәгәнү, Ленин та...

Ленин та нәхи карз нозтәй хызта меньшевикты фәтәг Мартовы зараджы фәрцы:

*Там, в России, люди очень пылки,
Там под стать геройский им наряд.
Но со многих годы дальней ссылки
Быстро позолоту соскоблят.
И порывы эти все сведет на ноль
Сдобренный махоркой алкоголь.*

Заргә та-иу әй кодта Шушенскоейы, фәлә уәddәр аны нуазгә нә уыд, әппәтәй фылдәр та уарзта бавайраг бәгәнү. Уәрәсейы та — жигулевское. Түгхор кәй уыд, уый та йыл күләс сон знәгтә цыифкалән кәнүнц, уымән әмә знагән йә рәстән над дәр цыифай конд у.

ЛӘГХОР ФӘТАЕГ

Ахәм уыд әңгәгәй Угандәйи диктатор (1971 — 1979 азы) Иди Амин. Йә дәлбар бәстәй фәлыгъд әмә фарон Сауди Аравийы амард йәхи низәй.

Иди æргом ныхас уыд, алцæ-
уыл дæр саст, уымæн æмæ
нæдæр Хуыцауæй тарст, нæдæр
адæмæй — æмæ дзырда:

— Аз лæджы фыд хордтон.
Цæхджын, леопарды фыдæй
цæхджындæр. Хæсты рæстæг
исчи куы фæцæф уа, дæуæн та,
цы бахæрай, уый куы нæ уа, уæд
дæ цæф æмбалы амар æмæ уый
бахæр, сыдæй куыд нæ амæлай,
афтæ.

Кæд йæ адæмæй 250 минæй
фылдæр ныццагъта, уæддæр,
дам, æй аборн мысынц — нæ
бæстæ, дам, нын иу суткæмæ 50 мин æндærbæстаг пысылмонæй
асыгъдæг кодта. Лæгхор кæй уыд, уый та, дам, ницы диссаг у —
анаппничи у...

ÆППÆТÆЙ РАГОНДÆР СКУЛЬПТУРАЕ

Фыццагон адæм æрмæст нывтæ кæнын нæ зыдтой лæгæтты
күультыл, фæлæ ма уыдисты иттæг дæсны скульптурæмæ дæр —
стегæй алы сурæттæ амадтой. Уымæн ирд æвдисæн сты, æрæджы
Германы хуссар-ныгуылæннырдыгæй цы æртæ фигураїы ссарадæ-
умд, уыдон. Конд сты мамонты стджытæй.

Лондойнаң журнал «Натурæ» куыд нымайы, афтæмæй уыдон
сты зæххы цъарьыл æппæты рагондæр скульптурæтæ — 30 мин
ней сыл къаддæр нæ цæуы.

Сæ асмæ гæсгæ сты хæрз чысылтæ — фонд сантиметры
бөрзæндæн фигурае у цавæрдæр æнахуыр маргъ, бабызы
нигæсæнтæ; иннæ у бæхы хуызæн, æртыккаг — адæймаг, æцæг
ми домбайы хæмхуттæ.

Замбийы сæйраг горæт Лусакийы цур лæгæт Твин Риверсы
күультыл цы хиконд ахорæнты фрагменттæ ссарадтой, уыдоныл
та цæуы 350 мин азы.

Уæдæ абоны адæм не стæм, нæ, æмæ нын чысыл фæзонд-
лжындæр афон у...

МОЛОТОВАЕЙ ДÆЛДÆРЫЛ МА СРАЗЫ У!

Зилгæйаг фындаасаздыц Гуыдиаты Сталин цыдær фыдуы ми ракодта йе 'мбæлттимæ. Æрцахстой сæ, фærсы йæ слестгæнæн

- Дæ мыггаг, дæ ном?
- Гуыдиатæй, Сталин.
- Цы?!
- Сталин!

Слестгæнæг йæ хицаумæ бадзырдта телефонæй:

— Мæнæ иу фыдуаг лæппуйы ном Сталин у, æмæ æз Сталиныл слест нæ кæндзынæн! Цы, цы? Ауадзон æй æмæ йæ ном аива? Хорз. — Стæй слестгæнæг лæппуйæн афтæ: — Фехъуытай, хицау дæ сæрибар кæны, æçæг дæ ном куыд аивай, афта.

- Æнæ ме 'мбæлттæ æз никæдæм ацæуинаг дæн!

Йе 'мбæлтты дæр ын раугътой — ау, уæдæ ма искуылар исчи Сталины 'мбæлтты ахсы, йæ хæдзар бын кæны...

Беслæны станçæйы сыл ахуыргæнæг Хадзы-Умар амбæлд, Сталины æрвад. Лæппу ын йæ хабæрттæ ракодта. Лæг ын ныфæдзæхста

- Хъусыс, Молотовæй дæлдæрыл ма сразы у!

Аивтой ын йæ ном Сталинæн — уæдæй нырмæ хæссы Вячеславы ном, фæлæ йæ уæддæр адæм Сталинæй зонынц.

Ло-ло, ло-ло, а-ло-ла...

**ИРОН
ПОЭЗИЙ
АНТОЛОГИ**

ХЪАМБЕРДИАТЫ МЫСОСТ

(1909 — 1931)

Хъамбердиаты Мысосты поэзи мын зынаргъ уыди мæ сабийи бонтæй фæстæмæ. Йе 'мдзæвгæтæй йын бирæтæ зыдтон æнæ кæсгæйæ. Max, рæзгæ фæлтæр, нæ хистæрты фæзмгæйæ, разæнгард уыдыстæм ног царды, уæлдайдæр та «рухс» фидæны, идеалтæй, æууæндыстыстæм сыл, æмæ нын Мысосты поэзи сси тырысайау. Хъуыды ма кæнут Маяковскийи ныхæстæ: «Иду, красивый, двадцативхлетний?» Гъемæ раст уыцы кары цырензæрдæйæ, царбæллонæй Мысост мæрдтæм ахаста йæ бирæ фæндтæ, йæ поэзийи сусæгтæ, йæ судзgæ уарзт. Кæддæр Горький Есенинæй загъта, æрдз, дам, æй сæрмагондæй поэзийæн саккаг кодта. Афтæ уыди Мысосты хабар дæр: мады гуыбынæй рахаста фыссæджы курдиат. Аххæстæй йын кæй нæ райхæлд, уымæн та цалдæр æфсоны ис. Фыццаг уый, æмæ йын Хуыцау хæрз чысыл цæрæнбон радта. Йæ царды фæстаг азтæ æгъатыр низимæ тохы схардз сты. Иннæ æфсон та ахæм у: поэты сабийи бонтæ байу сты ног цардарæзты змæст, æмтъеры дугимæ. Социализмы идеалтыл Мысост зæрдæйæ æууæндыди, систы йæ зарæджы сæр, бар-æнæбары йæ бастой политикæимæ. Амæ В. Маяковский йæ зарæджы хурхыл куыл лæууыд, афтæ Мысост дæр бирæ хатт тыхурæд кодта йæ зæрдæйы дзуринаæгтæ, рахызт-иу хус лозунгтæ рифмæтæй бийынмæ. Уый йæ трагеди уыди. Фæстæдæр ног царды пафос æмæ хъуыдитæ мæнг кæй раудысты, цъы-фимæ сæ кæй сызмæстæуыди, цæвигиттон, поэтыл дæр æмæ махыл, кæстæртыл дæр, цæхджын сайд кæй æрцыд, уый та уыди коммунистон идеологты аххос.

Мысосты поэзийә фәстагәттән бazzайдзәни фың-
цаджы-фыңцаг йә лирикә.

Мысост райгуырди Кәрдзыны хъяуы. Цыппәр-
дәсаздзыдәй сси фәскомцәдисы уәнг әмәй үә
снывонд кодта әхсәны хъуыдәгтән. 1927 азы ба-
цыди Мәскуыйы аивәдты кусәг факультеты лите-
ратурон хайадмәй әмәй йә әмгъуыдәй раздәр каст
фәци. Күиста республикон газет «Власть труда»-
йы. Уәдмәй йыл низ фәтых, әмәй йә поэтикон хъәләс
әнусмә бамынәг.

Әмдзәвгәттәй дарлдәр Хъамбердиаты Мысостән
бazzади фыстәджылтә, радзырлата. Йә уацмысты
әххәстәр әмбырдгәндә рацыдысты 1962 әмәй 1979
азты Дзәуджыхъяуы. Фәләй йә фыстәджыты
фылдәр хай абоны онг дәр рухс нәма федата.

БАЛЦ

Мәнән у ме 'мбал
Мә бәх әд саргъәй.
Фәцъәх и зәрдә
Фәндаджы даргъәй.

Фесхойын тынгдәр
Мә бәххы фәрстә...
Фәстәмә згъорынц
Къуызгә бәләстә.

Ысуайын әрхы,
Фазилын комы.
Кәм и ныхләууяә!
Кәм дә, уромәг!

Ныккәссын размә —
Фәндаг ныддаргъ и.
Мә бәх ысхид и,
Тыхсы йә уаргъәй.

Фатау тæхгæйæ
Йæ сæр ныттилы.
Мæ хъусты рæзты
Дымгæ ысзилы.

1926

ÆХСÆВÆДДАË

Мæй ленкæй ссыди
Боброны рæзты.
Æхсæв хуыссыди
Йæ фæды фæстæ.

Рухс бонмæ кæсгæ
Изæр фæтæхы.
Æхсæв фæлгæсгæ
Ыссыд йæ бæхыл.

Уый конд у тарæй,
Йæ пæст — ыстъалы.
Æдзуҳдæр арвæй
Цæхæртæ калы.

Æргуышп ныл ласта
Йæ тар сау арынг,
Æмæ ысхаста
Йæ базыр талынг.

Йæ тых æртауы
Дымгæ цæгатæй.
Кæрдæг фæйлауы
Йæ тыхджын батæй.

Ысхудти та мыл
Ыстъалы минтæй.
Ныррызти хъамыл
Мæйдары цинтæй.

Æрхуы кæфойæ —
Чи у? Мæй та у.
Æнæрынцойæ
Зынг гага тауы.

Фæткъуы бæласæй
Афон куыд калы —
Ныңъцъыллинг ласы
Фыдуаг ыстъалы.

Мæй ленкæй ссыди
Боброны раэсты.
Æксæв хуыссыди
Йæ фæды фæстæ.

1926

ФÆСТАГ ХЪУЫДЫ

Мæ фæстаджы хъуыды
(Чысылау кæуын).
Фæстаг уынд, мæ быдыр,
Ыстæй уæд цæуын.

Æрттивы мæм дардмæ
Æвзистау æртæх.
Йæ хицауы 'нкъардмæ
Æрæнкъард мæ бæх.

Гъей, иунæджы зарæг,
Дымгæйау тæхай!
Куыд дыл кæнын хъарæг,
Мæ хуымгæнды хай!

Мæ фæстаджы хъуыды,
Мæ æцæгæй фын.
Бærkad-зæрда бидыр,
Æз райсом цæуын!

Цәхәрджын сахары
Мә амонды гуырд.
Еблагъүәджын хъармы
Ыскъолаты дзырд.

Ысфәйлау мә зардмә
Нә быдырты цъәх.
Цәудзыстәм та дардмә,
Гъей, фезмәл мә бәх!

ХУРМАЕ КУРДИАТ

Дәумә бәллын,
Сызгъәрин хур.
Дәумә цәуын
Мә амондгур.

Дәуән кәнын
Мә ризгә зард.
Дәуән бәттын
Мә рәзгә цард.

Зәххыл аәртав
Дә хъәстәтә,
Дә цин аәрдав
Нә бәстәтәм.

Дәуән кәнын
Мә ризгә зард.
Дәуән бәттын
Мә рәзгә цард.

1928

АРВЫ ХӘЭЗНА

Арвы цәхәрәй фәрыст
цымә цавәрән
йә сәр?
Уарзын аз,

куы фәуын күист,
арвмæ акаесын изær.
Уым фәзынди афтæ мæй —
иу —
йæ кæрдзыныл тæргай.
Хъуамæ искæйы мæстæй,
арвыл
бандзæрста
йæ хай.
*А*мæ къулы
тулы
мæй,
уый дын къулы
иунæг нæу:
чидаэр
байтыдта æрмæй
мæйы
алыварс
мæнæу.

НЫСТУАН ДЗЕРАССÆМÆ

Абон та демæ
мæ зæрдæ куы дзуры,
дард дæн —
цы зын у,
цы зын...
Гъæй-джиди, чи загъта,
æмæ дæ цуры
абон
кæй авæры
фын.
Зæрдæйы биноныг
ахстон быд тасæн.
Чи зоны 'мæ дын хъыг уой
фаугæ ныхæстæ —

ма дуне Дзерассæ —
искуы
куы хæссой
ма кой.
Уый, дам,
йæ фыдæлтæй
бадардта азым,
нал, дам, сын зоны
сæ аргъ.
Уымæн, дам,
рохуаты
къулыл дзыназынц
хъама,
йæ ехс
аэмæ саргъ.
Чи ма дын уромы
ахæм фыдгуырды —
къулбадæг —
цас у
йæ ас!
Афтæмæй, акса-ма,
дзыллæты 'мбырды
хистæræй
айсы ныхас.
Адæмы цæсты, дам,
чи кæна цудгæ —
авæйый
цæстыты сынндз.
Домынц мæ:
уынгмæ, дам,
хъазгæ 'мæ худгæ
рацæуы
йемæ
йæ чындз.
Уыцы ныхæстæм ма
дзуапп та цы арон?
Раст куы у
адæмы дау... .

Рагәй-әрәгмә дәр
зәрдыл нә дарын
зәронд
фыдаелты аегъдау.
Искуы, Дзерассә,
куы фәуон дә цуры
(үйін дын нә мысын әдзух?)
Ма мәм-иу радәтт уәд,
курын дә,
курын,
зәхмә кәсгәйә
дә къух.
Кәлмәрзән
ма әембәрз,
ма 'мбәхс әфсәрмәй
искәмәй
де 'рфгуыты сау.
Хатын дәм,
курын дә,
ма 'рхәсс дә сәрмә
зәронд
мәлинағ
аегъдау.
Абад-иу
абад,
мә зәрдә,
мә разы.
Уа ма дә
истәмәй тас?
Чи дын уромы
дә цәстыйты хъазын
әмә
дә уарzon ныхас!

1931 (?)

* * *

Тож кәенүн бахъуыди —
Тохмә дәр мах...
Тырыса сәрмә — хәлиу.
Размә нә рогәй-иу хаста нә къах,
Размә-иу хастам нә риу.

Терчы был иу хәдзар джихәй ләууы,
Уый дәр рынчын у мәнау.
Азтәй дыккаг у,
Гъеуый мыл цәуы,
Дуртыл куы нышпирх мә нау...

1931

ХУЫТЪИНАТЫ ЦЫППУ

(1910 — 1938)

Хуытъинаты Налыхъы фырт Цыппу райгуырди Хъәдгәроны. Ахуыр кодта хъәууон скъолайы. Әвдәсаздыдәй кусын райдыдта фәсивәды газет «Әвзорг тых»-ы. 1931 азы сси Цәтат Ирыстоны пед-институты литературон факультети студент, фәләдзы иу аз йеддәмә нә бакасти — рәуджыты низ ыл стых әмәй йәкрайтуун хъәумә ацыди. 1933 азәй йәк амәләты онг куиста Алагиры-Әрыдоны районы газеты, фыцлаг редакторы хәдивәгәй, стәй та редакторәй. Амарди 1938 азы.

Цыппуйән бирә нә бантыст, йә курдиат нә рай-хәлди, фәләй йәм ис җәгәп поэтикон рәнхъытә. Раст зәгъы Джыккайты Шамил: «Поэзийи комуләфт бахәццә әрмәст йә пейзажон нывтәм».

Цыппуйы уацмысты әххәстдәр әмбырдгонд ра-цыди 1983 азы Дзәуджыхъәуы.

ХЪАМБЕРДИАТЫ МЫСОСТЫ МЫСГӘЙӘ

(Скъуыддзаг)

Мæ цæстытæн у уаргæ бон —
Тæдзынджытау тæдзынц...
Уый хъазын næу... Цы ма зæгъон? —
Мæ къахы не суад сындз...

Лæг-иу цæрынæн райгуыры,
Йæ цард куы уаид даргъ.
Гъей, цардæфсис, гъей, цардæфсис...
Нæй цардæфсисæн аргъ.

Мæн низ цæрын næ бауагъта,
Цæрынхъуагæй, рæстæй
Мæн низ йæ хъуыры ауагъта,
Æмæ цы зæгъон, цæй?..

ДЗУГАТЫ ГЕОРГИ

(1911 — 1985)

Дзугаты Хасæхъойы фырт Георги райгуырди Хус-
сар Ирыстоны Дзомагъы хъæуы. Каст фæци Цхинва-
лы педтехникум. 1935 — 1939 азты куыста газет
«Коммунист»-ы (фæстæдæр «Советон Ирыстон»).
Архайдта Фыдыбæстæйы Стыр хæсты. 1945 азæй
фæстæмæ куыста «Фидиуæджы», уыдис ын сæйраг
редактор дæр.

Фыста æмдзæвгæтæ, каджытæ, прозаикон уац-
мыстæ. Йæ литературон бынтæ рацыдысты æртæ
томæй Цхинвалы.

АЕФСИРТЫ НЫХАС

Аефсир аефсирыл йæ сær æруагъта
Æмæйын цадæг йæ хъусы загъта:

— Рæзын мæ бауадз, æрлæуу-ма дарддæр,
Мæн дæр нæ фæнды — дæуæй уон къаддæр.
Уæд, зæгты, нæмыг нæмыгмæ дзуры:

— Фæхæц дæхиуыл, кæннод фырнæрстæй
Æз дæр нæ цæуын мæ чысыл хъузджы.

О, УЫЦЫ ДЫУУÆ САУ ЦÆСТЫ

О, уыцы дыууæ сай цæсты,
Мæ тæригъæдæй бастъæлат!
Цæмæн бахаудтæн у' ахæсты,
Цæмæн базыдтон уарсты ад?

Уæ иу фæкастæй атайын,
Хуссары митай, хуссары.
Бæргæ уæ рохыл архайын,
Фæлæ уыйбæрç тых чи ссары!

Мидбылхудгæ мыл атыхсугт
Хъызт зымæджы дæр уалдзæгау.
Зæрдæйы фатау аныхсугт
Æмæ фæвæйын уадзыгагау.

Маяул мæм кæсугт, ма кæннут,
Маяул мæ судзугт алы бон!
Фæлтау мæ иу сыгъд бакæннут
Æмæ уæ искуы фервæзон!

РУВАС

Гæмми дæ, сай рувас, гæмми дæ.
Мæ зæрдæ нал быхсы дæ митæ.

Цæйбæрç дæ бавзæрстон мæстытæ,
Цæйбæрç нæ адavтай кæрчытæ!

Бәргә-иу февзәрдтә әхстбәрцмә.
Әрттывтай, хъазыдтә мә цәстмә.

Къәппәгмә къаҳбәрц дәр нә цыдтә,
Әрмәст-иу й' алыварс фәзылдтә...

Әмә цәрәнбонты кәй уарзтон,
Мә риуы стъалышайау кәй хастон,

Йә иунәг мидбылты фәхудтәй
Кәмән кастьирд мәйтә, зынг хуртә,

Ныр ууыл ме 'вастәй ныттыхстә.
Йә урс дәллагхъуырмә ысхызтә.

Әмә мыл уырдыгәй фәхудыс,
Әз та, пысырайау, фәдудын...

* * *

Бон афардәг, нә дунейә фәхицән.
Әшпәт — әнцад, әрдз бағынәй, ныхъхъус и.
Фынәй кәнүнц дәлгом-уәлгом сәхицән
Тәгәр къустә, къуырф уидгуытә сә къусчы.

Әруазал и сырхуадул пең, ныссабыр, —
Әркодта сә фәлмән хуыссәг йә быны.
Ныууагъта мыст, ләгъз арынджы рәбыны
Йә пыхцыл фәд фәлмән дзууллаг ыссадыл.

Әшпәт — әнцад... әмбәхст сәенттә... рәубазыр...
Әрмәстдәр мад, ныйтарәг мад, нә хуыссы:
Кәсү, бепау, йә рынчын хур йә базыл
Куыд уләфи, йә хиды 'ртак куыд сысы.

Мыдадз цырагъ әмым әхсәвы тары
Әнкъардхуызай зәрин цәссыгтә калы,
Раст афтә мад әнә сыйрттәй бады, —
Йә авдәныл әнүс-әхсәвты тайы...

ДАРЧИТЫ ДАУЫТ (1911 — 1989)

Дарчиты Габрелы фырт Дауыт райгуырди Цәгат Ирыстоны Алагиры — зәхкүсәджы хәдзары. Ләппү ахуыр кодта Костромайы кусәг факультеты (1929 — 1931), Мәскуыйы Хъомылады коммунистон академииы (1933 — 1934). 1954 азы каст фәзи Мәскуыйы Уәлдәр литературон курсытә. Күиста Цәгат Ирыстоны чинигуадзәнүү, газет «Рәстдзинад»-ы, журнал «Мах дуджы».

Дауыт фыста әмдзәвгәтә, каджытә, прозаикон уацмыстә. Йә зынгәдәр чингүйтә сты «Азрындзәй фәлгәсүн» (1972), «Амдзәвгәтә әмәп поэмәтә» (1986), «Уәззәу фәндәгтыл» (1984) — рацыдысты Дзәуджыхъәуы.

УЙЙ ФЕДТОН АЭЗ

Уый федтон аэз. Хәсты быдыры
Хуыссыд уәлгоммә 'нцад,
Цымалының ие 'рцыдмә нә касти
Йә ныйярәг, йә мад.

Цымалының цуры захх нә сыгъди,
Цымалы нә уарыд зынг.
Цымалының карз хәсты йә риуәй
Нә ахызти нәмыйг.

Цымалы та сыйтдзәни фәстәмә,
Хәстонтимә цәудзән,
Аәмә фыдынзагән ие ныхмә
Хъәбатырај хәңдзән.

Уый федтон аэз. Хәсты быдыры
Хуыссыд уәлгоммә 'нцад,
Цымалының ие 'рцыдмә нә касти
Йә ныйярәг, йә мад.

СОМ ТА КӘД РУДЗЫНГӘЙ РАКӘСИД ХУР

Иу чызг мәм рудзынгәй баҳудт фәлмән,
Уымә ныккаесгәйә сагъдау фәдән:
Цәсттытә — стъалытә, дзыккутә — сау.
Ләпппутәй уыдонмә чи 'рхәсдзән фай!

Бадзырдтон: «О чызгай, ма фәэзил, ма,
Хәхтәм нәма ныттылд хур дәр нырмал!»
Уый дын мә фембәрста, цәсгом фәссырх,
Йе 'нгуылдзтәй асәрфта дзыккутә, ных.

Афтәмәй радзырдта: «Ма йыл тыхс, ма, —
Райсом дәр урс хәхтәй хъуамә кәса!..»
Ф' аууон ис, ацыди. Зәрдә ныддур...
Сом та кәд рудзынгәй ракәсид хур...

СӘРКҮЛӘЙ

Кәссы мәм мә хъәбул җәдзынәг нә къуләй,
Әмә та йә цуры фәләууын сәркүләй.
Мә мийыл мә зонгә нә бакәндзән дис:
Мә саби мә дәле куы не 'рләудзән исты,
Ләггәйтә хъәбулау нә кәндзән мә хисты, —
Әнустәм аңаесысгә разынд мә рис.

НОМЫРЫ ИС:

Разныхас	4
ÆК(б)П-ы Цәгат Ирыстоны обкомы уынаффәтә	5
ТЫБЫЛТЫ Алыксандр. «Max дүг». Уац	7
КОЦОЙТЫ Арсен. Фыдбылыз. Радзырд	11
МАЛИТЫ Геуәрги. Кизги зар. Æмдзәевгә	19
КЪУБАЛТЫ Алыксандр. Сих. Фрагмент	20
КОЧЫСАТЫ Мухарбет. Сау цәститә. Æмдзәевгә	23
ДЗЕСТЫ Күйдзәг. Цырагъ. Радзырд	24
КАЛОТЫ Хазби. Уалдзыгон ахсәв. Æмдзәевгә	33
МАМСЫРАТЫ Дәббе. Додоры дидинджытә. Радзырд	34
ХЪАЙТЫХЪТЫ Геор. Күү фәюа хәст. Æмдзәевгә	40
ВЕПХИС. Хуыйәндаг. Радзырд	42
ЦӘРУКЪАТЫ Алыксандр. Чызджы сағъәс. Æмдзәевгә	47
ТУГЪАНТЫ Махарбет. Мә мысинаеттә Брытиаты Елбыздыхъойы тыххәй	48
БЕСТАУТЫ Гиуәрги. Къостайән. Æмдзәевгә	53
ХОСТЫХЪОТЫ Зинә. Зымәгон бындз. Æмдзәевгә	54
ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Æнәном хәстонты ингәны уәлхъус. Æмдзәевгә	55
ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. «Ме 'взаг, ирон аевзаг...» Æмдзәевгә	56
СКИФИРОН. «Хәрзбон, хәрзбон...» Æмдзәевгә	57

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	58
Къадзаты / Станислав. Уалдзәеджы фаззон.	
Æмдзæвгæтæ	68
МАЛИТЫ / Васо. Цагъайраг. Дыууæактон трагеди	76
Хъодзаты / Эхсар. Зæхх — уидæгты мад.	
Æмдзæвгæтæ	133
Æлхъацаты / Аслæнбег. Хъæдгæройнаг хабæрттæ	145
Хæмыцаты / Албег. Боны руҳс. Æмдзæвгæтæ	148
СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТАË	
Хæблиаты / Сафар. Æрыхъусæтtag ныхæстæ, хи хууыдьтæ	157
Дзбойты / Батыrbег. Тыбылты Чермен æмæ Хуырымытæ	
Уырызмæджы хабæрттæ	184
ПАБЛО НЕРУДÆ: 100 АЗЫ	
Ходы / Камал. Поэты зæрдæ. Æмдзæвгæ	189
Æ. Ходы Камалы ныхас Пабло Нерудæимæ. Пароди	190
Пабло НЕРУДÆ. Æмдзæвгæтæ	—
УИДÆГТАË	
Джыккайты / Шамил. Уазæг æмæ фысым. Уац	197
ПУБЛИЦИСТИКАË	
Къаберты / Нодар. Цæрынмæ Цæгат Ирыстонмæ. Уац	213
АРВИСТОН	220
ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	229

Цъары фәрстыл:

3. Заманхъуилаг зондыләг.
4. Мәйрүхс.

* * *

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Виктория БОРАЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Альбина ДАТИЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы аermæg рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

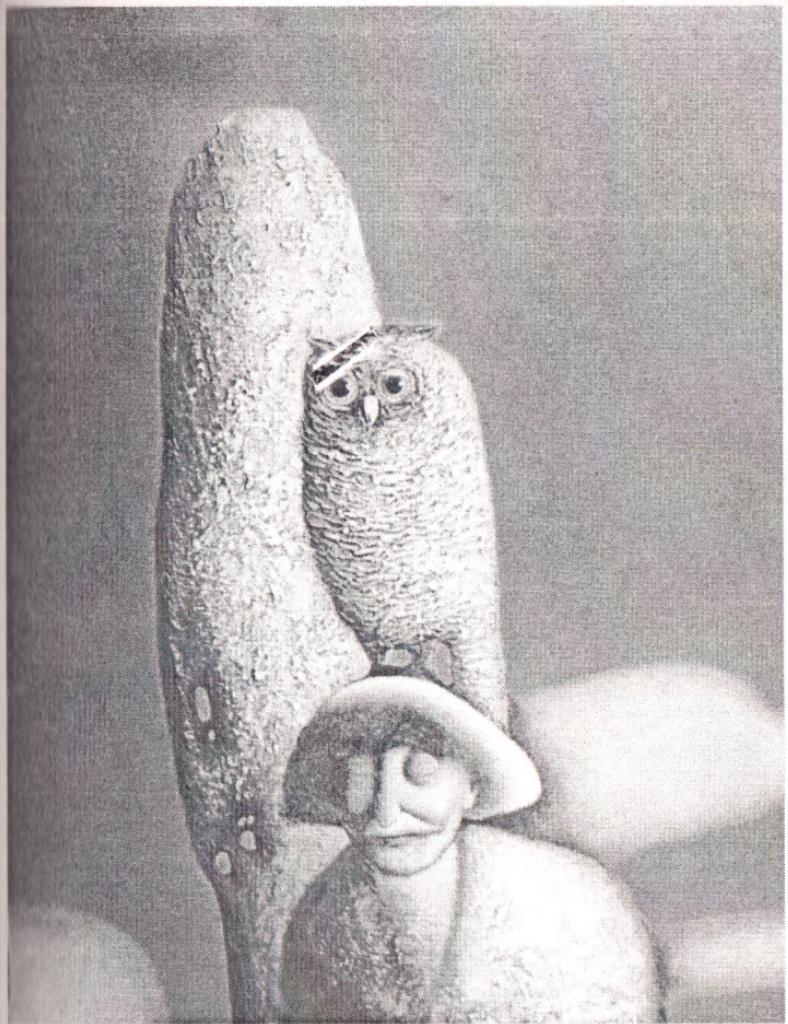
*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания**

Подписано к печати 15.04.04. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 14,42. Учетно-изд. л. 11,82
Тираж 2100 экз. Заказ № 1556.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.*

Журнал отпечатан на Республикаンском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассина
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16

Индекс 73247

